Vol. 31

Lectori.

Ad absolvendam disputationem de ss. Trinitatis mysterio juverit praecedentibus opusculis aliud addidisse, quod data opera *de Spiritu s.* agat. Disputant quidem de eodem sapienter et episcopi africani in professione fidei Hunerico regi oblata (opusc. XXII, 179—202), et Gregorius nazianzenus oratione theologica V. (opusc. XXIX, 290—337), argumenti tamen dignitas exigit, ut ex tot praestantibus antiquitatis scriptis, quae de Spiritu sancto agunt, unum seligatur, quod prolixius in hac versetur materia. Neque optio est difficilis, cum omnibus notum sit, inter hujus argumenti scripta eminere lucubrationem *de Spiritu* s. inscriptam s. Basilii Magni cappadocis, fratris s. Gregorii nysseni, episcopi caesariensis (n. circa a. 330; † 1. Jan. 379). Scripsit illam ad *s.* Amphilochium, Iconii episcopum a. circiter 375. contra semiarianorum factionem seu pneumatomachos, qui Spiritum s. rebus creatis accensebant, atque idcirco ejus cum Patre et Filio glorificationem admittendam non esse statuebant. Olim quippe in publicis multa-

rum ecclesiarum precibus cantari solitum erat: Gloria Patri *per* Filium *in* Spiritu s.; morem hunc ut pneumatomachorum errori praesidium istud eriperet, ita immutavit s. Basilius, ut in ecclesia caesariensi cantari juberet: Gloria Patri *cum* Filio una *cum* s. Spiritu. Quae res nonnullos offenderat; horum offensionem ut tolleret ab Amphilochio rogatus scripsit hunc librum. Quare totus in eo est, ut ostendat merito Spiritum s. cum Patre et Filio conglorificari, cum et in formula baptismi et in professione fidei Patri et Filio connumeretur, ejusdem sit cum Patre et Filio dignitatis et eandem cum ipsis habeat operationem [1]). — Secuti autem sumus versionem editionis maurinae, quae admodum est accurata et fidelis.

1) Cf. Fessler, institut. patrol. t. 1. §. 141.

S. BASILII

CAESAREAE CAPPADOCIAE

ARCHIEPISCOPI, LIBER

DE SPIRITU SANCTO,

AD S. AMPHILOCHIUM ICONII EPISCOPUM.

CAPUT I.

Prooemium in quo ostenditur necessarias esse de minutissimis theologiae partibus perscrutationes.

1. Collaudavi in moribus tuis discendi et laborandi studium; ac supra modum delectatus sum attentione atque vigilantia elucente in tua illa sententia, qua vocem nullam ex iis, quae in omni sermonis usu de Deo proferuntur, citra examen relinquendam putas, o caput carum mihique maxime omnium pretiosum, frater Amphilochi. Postquam enim recte audivisti hanc Domini admonitionem, *Quisquis petit, accipit, et qui quaerit, invenit* (Luc. 11, 10), petendi diligentia vel desidiosissimum mihi videris ad impartien-

dum excitare posse. Quin et illud in te majorem in modum admiror, quod non tentandi gratia, ut nunc plerique, quaestiones proponis, sed ut quid sit verum investiges. Nam qui curiosis auribus nostra verba captent, quique quaestiones nobis objiciant, horum hoc tempore magna est copia. At in animum discendi avidum, quique ad ignorationis medelam verum inquirat, difficillimum est incidere. Etenim ut venatorum laqueus et hostium insidiae, ita fraudem occultam et arte instructam habent multorum interrogationes, qui proferant in medium quaestiones, non ut ex his aliquid capiant utilitatis, sed ut si minus accommodatas suae cupiditati responsiones inveniant, hanc belli causam habere justam videantur [1]).

2. *Quod si stulto interroganti sapientia imputabitur* (Prov, 17, 28): auscultatorem prudentem, quam propheta cum Admirabili consiliario copulavit (Esai. 3, 3), quanti aestimabimus? Aequum est profecto ut eum approbatione omni complectamur, ac longius provehamus, manum illius studio simul admo-

1) De hoc pariter amare conqueritur amicissimus s. Basilii collega, Gregorius nazianzenus passim in suis orationibus theologicis, praesertim in priori n. 1. seqq. Cf. Opusc. XXIX, 123 ss.

ventes, et in omnibus cum eo ad perfectionem contendente laborantes. Nam haud perfunctorie voces theologicas audire, sed conari, quid in quaque dictione, quid in quaque syllaba reconditi sensus lateat perscrutari, non est eorum, qui segnes sunt ad pietatem, sed qui vocationis nostrae scopum intelligunt: quandoquidem nobis propositum est, ut similes efficiamur Deo, quatenus humanae naturae fas est. Porro similitudo non est absque cognitione: cognitio vero sine documentis non paratur. Doctrinae autem initium est oratio, orationis partes syllabae ac dictiones. Proinde syllabas excutere, non est aberrare a scopo. Nec vero quoniam minutae, ut alicui forte videbuntur, quaestiones, idcirco et negligendae sunt [1]: imo quoniam difficilis est

---

1) Certe longe utilius theologi subtilibus insistunt quaestionibus, quam philologi, qui in particularum valore et sensu determinando aliisque grammaticae tricis enodandis menses et annos terunt: nam longe nobilius est theologiae argumentum; quamvis nec illorum studium diligens reprobemus. Haec illis dicta sint, qui nimis facile subtiliores theologiae quaestiones e scholis amandatas vellent. Nolumus tamen omnes scholae theologos excusare, sed horum osoribus in memoriam revocare verba Christi: *Quid vides festucam in oculo fratris tui et trabem in oculo tuo non vides* (Matth. 7, 3)?

inventu veritas, undique nobis est vestiganda. Etenim si ut artes, ita et pietatis acquisitio paulatim minutis accessionibus augescit; nihil est contemnendum iis, qui ad cognitionem instituuntur: quemadmodum si quis prima elementa ut minuta contemnat, nunquam perfectorum sapientiam assequetur. Nae et Non syllabae duae sunt: attamen bonorum optimum veritas et extremus pravitatis terminus mendacium, frequenter his minutis verbis comprehenduntur. Sed quid haec commemoro, cum jam si quis vel capite annuat, tum cum martyrio pro Christo perfungendum est, totam pietatem explevisse judicetur? Quod si haec ad hunc habent modum, quid esse possit in verbis, quae de Deo dicuntur, adeo pusillum, ut vel recte vel secus dictum, non magnum habeat momentum in utramque partem? Nam si *ex lege nec unum jota nec apex unus praeteribit* (Matth. 5, 18), quomodo nobis tutum fuerit vel minutissima transilire? At quae tute a nobis enucleari postulasti, eadem exigua sunt et magna: prolationis quidem compendio exigua, atque ob id fortasse contemptui obnoxia, sed rerum significatarum vi magna: ad similitudinem sinapis, quod cum sit minutissimum inter arida semina, si cura debita adhibeatur, in

altitudinem satis magnam exsurgit, ubi vis in eo latens sese explicuerit. Quod si quis ridet, nostram videns circa syllabas, ut psalmi verbis utar, fabulationem (Psal. 118, 85), ipse quidem futurum sciat, ut infrugiferum sui risus fructum metat: nos vero haudquaquam cedentes hominum conviciis, nec illorum vituperatione victi studium investigandi deseramus. Tantum enim abest, ut me harum rerum tamquam minutarum pudeat; ut si vel minimam dignitatis earum partem attingam, tum mihi gratulaturus sim, ut magna quaedam assecuto, tum fratri nobiscum haec perscrutanti, non mediocre lucrum hinc dicturus obvenisse. Itaque cum in minimis verbis conspiciam certamem maximum, spe praemii non detrecto laborem: ratus sermonem tum mihi fore utilem, tum audientibus satis magnum fructum allaturum. Quapropter cum ipso jam (dicendum enim est) sancto Spiritu ad explanationem accedam. Et si vis ut me in disputationis viam inducam, ad hujus quaestionis originem paulisper divertam.

3. Nuper precanti mihi cum populo, et utroque modo glorificationem absolventi Deo ac Patri, interdum cum Filio una cum sancto Spiritu, interdum per Filium in sancto Spiritu; quidam ex iis, qui aderant, crimen in-

tenderunt, dicentes nos non modo peregrinis ac novis uti vocibus, verum etiam inter se pugnantibus. Tu porro maxime illorum utilitati consulens, aut si prorsus ipsi insanabiles sint, tamen propter eorum, qui in ejusmodi homines incidunt, securitatem, postulasti quampiam dilucidam doctrinam de vi harum syllabarum evulgari. Jam igitur nobis breviter dicendum est, quantum orationi ratum quoddam et exploratum principium ponentibus fieri potest.

CAPUT II.

Unde sit orta haereticorum de syllabis observatio.

4. Exilis illa istorum hominum de syllabis ac dictionibus observatio non simplex est, quemadmodum alicui videri possit, neque ad mediocre malum tendit, sed profundum habet atque obtectum adversus pietatem consilium. Contendunt enim ostendere dissimilem esse prolationem Patris et Filii et Spiritus sancti, tamquam inde facilem habituri ipsius etiam secundum naturam dissimilitudinis probationem. Habent enim isti vetus quoddam commentum ab Aëtio hujus haereseos principe inventum, qui in epistolis suis alicubi scripsit, ea quae secundum naturam dissimilia sunt, dissimiliter pro-

ferri: ac vice versa, quae dissimiliter proferuntur, esse dissimilia secundum naturam. Atque ad hujus dicti confirmationem traxit Apostolum dicentem: *Unus Deus et Pater, ex quo omnia, et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia* (1. Cor. 8, 6). Quemadmodum igitur voces se habent inter sese: ita, inquit, se habebunt et naturae, quae per ipsas significantur; sed inter se discrepant *per quem* et *ex quo:* dissimilis igitur Patri Filius. Ex hoc itaque morbo et istorum circa praepositiones nugacitas dependet. Unde Deo quidem et Patri tamquam eximiam quandam portionem attribuunt illud *ex quo:* Filio vero et Deo assignarunt illud *per quem:* Spiritui autem sancto illud *in quo;* negantque hunc syllabarum usum usquam inverti, ut quemadmodum dixi, ex discrepantia prolationis simul appareat et naturae discrepantia. Atqui non obscurum est eos, dum de syllabis subtiliter nugantur, impiae doctrinae vim ac robur adstruere. Siquidem his syllabis *ex quo* conditorem volunt significari: rursus his *per quem* ministrum aut instrumentum: his denique *in quo* tempus aut locum declarari: ut is, qui condidit universa, intelligatur nihilo honorabilior instrumento: Spiritus autem sanctus

nihilo plus, quam locus aut tempus, ad res condendas attulisse videatur.

CAPUT III.

Ex mundana philosophia natam esse de syllabis sophisticam disputationem.

5. Induxit porro ipsos in hunc errorem externorum quoque scriptorum observatio, qui voces *ex quo* et *per quem* rebus natura separatis attribuerunt. Siquidem illi putant his vocibus *ex quo* significari materiam: his vero *per quem* instrumentum designari, aut prorsus ministerium. Vel potius (quid enim vetat, tota illorum doctrina repetita, paucis arguere, et quam isti homines dicant a vero dissidentia, et quam ipsi non constent sibi) quia inani philosophiae dederunt operam, dum multifariam exponunt causae naturam, eamque in propria significata dividunt, alias ajunt esse causas principales, alias cooperantes, aut concausales, alias autem hanc rationem habere, ut sine iis nihil efficiatur. Atque harum cuique peculiarem etiam attribuunt apellationem, ita ut aliter opifex, aliter instrumentum significetur. Nam opifici congruere existimant illud *a quo*; ajunt enim proprie dici a fabro factum fuisse scamnum; at instru-

mento convenire illud *per quem*; dicunt enim, per securim et terebellum et reliqua. Similiter hanc particulam *ex quo* illi faciunt propriam materiae; siquidem e materia fit opificium. Porro particulam *juxta quod* putant significare conceptum animo, vel extrinsecus objectum artifici exemplar. Vel enim prius cogitatione sibi depingit id quod facere destinat, et sic quod animo concepit, ad opus perducit: vel ad exemplar jam editum respiciens, ad illius similitudinem operationem dirigit. Hanc autem particulam *propter quod* volunt competere fini: scamnum enim esse factum ad usum hominum. Denique his verbis *in quo* tempus aut locum indicari. Quando enim factum est? in tali tempore. Ubi factum est? in tali loco. Haec autem tametsi nihil conferunt ad id quod fit, tamen absque his nihil potest fieri. Operantibus enim et loco et tempore opus est. Has observationes ex inanibus disciplinis ac vana deceptione desumptas cum isti didicerint atque admirati sint, eas etiam ad simplicem et arte omni carentem Spiritus doctrinam transferunt, ut et Deum Verbum diminuant, et Spiritum sanctum rejiciant; qui quidem vocem instrumentis inanimis aut servili ac prorsus humili ministerio a profanis scriptoribus assig-

natam, loquor de dictione *per quem*, ad Dominum universorum non veriti sunt transferre; nec pudet christianos serrae aut mallei vocabulum universae creaturae Conditori attribuere.

CAPUT IV.

Harum syllabarum usum sine discrimine in Scriptura adhiberi.

6. Nos porro frequenter his uti vocibus etiam veritatis sermonem confitemur, haud tamen Spiritus libertatem humilibus et abjectis exterorum disciplinis ullo modo servire dicimus [1]): verum habita ratione ejus quod subinde occurrit, enunciationes congruenter usui convenienter que immutari. Neque enim illud *ex quo* prorsus significat materiam, quemadmodum illi putant: sed est Scripturae familiarius hanc vocem ad supremam

---

1) *Servire dicimus.* Spiritus s. qui s. Scripturae est auctor, non est alligatus minutiis grammaticis, quas statuunt philosophi gentiles: hinc has praepositiones promiscue adhibet pro opportunitate, modo de Deo affirmans *ex* quo, licet haec praepositio secundum grammaticos conveniat causae *materiali:* de Filio vero, qui causa est *efficiens* universi, dicens modo *per* quem, licet secundum illos haec praepositio designet causam *instrumentalem*, modo vero *ex* quo etc.

causam adhibere. Exempli causa in hoc loco, *Unus Deus ex quo omnia* (1. Cor. 8, 6). Ac rursum, *Omnia autem ex Deo* (Id. 11, 12). Utitur tamen veritatis sermo hac ipsa dictione etiam saepe de materia, veluti cum ait: *Facies arcam e lignis imputrescibilibus* (Gen. 6, 14). Et, *Facies candelabrum ex auro puro* (Exod. 25, 31). Et, *Primus homo e terra terrenus* (1. Cor. 15, 47). Et, *E luto compositus es tu aeque atque ego* (Job. 33, 6). At isti, ut naturae, quemadmodum diximus, diversitatem constituant, definierunt hanc vocem soli Patri congruere. Ac principia quidem observationis acceperunt ab externis scriptoribus, non tamen his in omnibus accurate inserviunt: sed Filio quidem secundum praescriptionem illorum, instrumenti vocabulum imposuerunt, Spiritui vero sancto, loci. Ajunt enim *in Spiritu*, et ajunt *per Filium*. At Deo vocem *ex quo* attribuerunt, non amplius hic alienos sequentes, sed ad apostolicos, ut ipsi dicunt, usus transeuntes; secundum quod dictum est: *Ex ipso autem vos estis in Christo Jesu* (1. Cor. 1, 30). Et, *Omnia autem ex Deo*. Quid igitur est, quod ex hac argutia conficitur? Alia natura causae, alia instrumenti, alia loci: alienus ergo secundum naturam Filius a Pa-

tre, siquidem et instrumentum ab opifice: alienus etiam et Spiritus sanctus, quandoquidem separatur locus aut tempus ab instrumentorum aut eorum, qui instrumentis utuntur, natura.

CAPUT V.

Et de Patre dici *per* quem, et de Filio *ex* quo, et de Spiritu sancto.

7. Ad hunc quidem modum se habent, quae ab istis afferuntur: nos autem demonstrabimus quod proposuimus, nec Patrem sibi sumentem has voces *ex quo*, ad Filium projecisse has *per quem*, neque rursus a Filio, sicut isti praescribunt, non recipi Spiritum sanctum in consortium harum vocum *ex quo* aut *per quem*, quod tamen nova istorum distributio definit. *Unus Deus et Pater, ex quo omnia: et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia* (1. Cor. 8, 6). Non sunt hae voces legem ferentis, sed hypostases distinguentis. Non enim ut naturae induceret diversitatem, sed ut inconfusam Patris et Filii notionem exhiberet, ita locutus Apostolus. Nam quod hae voces inter se contrariae non sint, neque velut in praelio separatae adversus hostilem aciem, ad bellum

inter se gerendum excitent naturas, ad quas accesserint, inde liquet. Collegit ambas in uua et eadem persona beatus Apostolus dicens: *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipsum omnia* (Rom. 11, 36). Quod autem haec ad Dominum referat, quivis fatebitur, qui vel tenuiter inspiciat mentem orationis. Cum enim Apostolus prius ex Isaiae prophetia posuisset illud: *Quis cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit* (Isai. 40, 13)? subjecit: *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipsum sunt omnia.* Quae certe de Deo Verbo universorum conditore dicta esse a propheta, ex iis quae praecedunt, discas licebit. *Quis mensus est manu aquam et coelum palmo, et totam terram pugno? Quis statuit montes in libra, et colles in statera? Quis cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius illi fuit* (Isai. 40, 12. 13)? Nam haec dictio *quis* hic non prorsus id, quod haberi nequit, significat, sed quod est rarum: velut in hoc: *Quis insurget mihi adversus perverse agentes* (Psal. 93, 16)? et: *Quis est homo qui vult vitam* (Id. 33, 13)? et: *Quis ascendet in montem Domini* (Id. 23)? Similiter et hoc loco dictum: *Quis est qui cognovit sensum Domini, et consilii illius particeps fuit* (Isai. 40, 13)? Pater

enim diligit Filium, et omnia ostendit illi (Joan. 5, 20). Hic est qui continet terram eamque pugno complexus est: qui cuncta digessit in ordinem eaque ornavit: qui et montes aequaliter libravit, et aquis terminos praescripsit, et omnibus, quae in mundo sunt, suum designavit ordinem: qui totum coelum modica totius suae potestatis particula comprehendit, quam sermo propheticus figurate palmum appellavit. Unde congruenter Apostolus adjecit: *Ex ipso, et per ipsum, et in ipsum omnia* (Rom. 11, 36). Ex hoc siquidem iis, quae sunt, causa ut sint manat, juxta voluntatem Dei et Patris. Per ipsum perseverant ac consistunt omnia, universorum Conditore unicuique rei creatae ea etiam, quae ad sui conservationem necessaria sunt, dimetiente. Quapropter sane etiam universa sese ad illum convertunt, invincibili atque insedabili quodam desiderio, et arcano affectu ad auctorem et largitorem vitae respicientia, juxta illud quod scriptum est: *Oculi omnium in te sperant* (Psal. 144, 15). Et rursus: *Omnia a te exspectant* (Id. 103, 27). Et: *Aperis tu manum tuam, et imples omne animal benedictione* (Id. 144, 16).

8. Quod si adversus hanc nostram expositionem instabunt, quae illos ratio liberabit,

quominus evidenter in se ipsos incurrant? Etenim si concessuri non sunt de Domino dictas esse has tres voces *ex ipso*, et *per ipsum*, et *in ipsum*: omnino necessum est, ut Deo et Patri proprie tribuantur. Atque hinc palam conciderit illorum observatio. Reperitur enim non modo *ex quo*, sed etiam *per quem* accommodari ad Patrem. Quae vox si nihil prae se fert humile, quam tandem ob causam eam velut inferioris dignitatis assignant Filio? Quod si omnino declarat ministerium, respondeant nobis: Deus gloriae et Pater Christi, cujus principis est minister? Igitur isti quidem ad hunc modum a seipsis undique subvertuntur, nobis autem utrinque quod firmum est servabitur. Etenim sive de Filio evicerit dictum esse quod recitavimus, comperietur haec particula *ex quo* Filio convenire: sive quis contendat prophetae verba ad Deum esse referenda, rursus concedent vocem hanc *per quem* Deo congruere; et utraque vox parem dignitatem obtinebit, eo quod pari ratione de Deo usurpetur. Atque juxta modum utrumque perspicuum erit, has particulas parem inter se habere dignitatem, quod de una eademque persona usurpatae sint. Sed ad propositum revertamur.

9. Apostolus scribens Ephesiis, ait: *Veri-*

tatem autem loquentes in caritate, crescamus in ipsum per omnia, qui est caput Christus, ex quo totum corpus dum compingitur et connectitur, per omnem juncturam subministrationis, secundum operationem in mensura uniuscujusque partis incrementum corporis facit (Ephes. 4, 15. 16). Et rursus in epistola ad Colossenses, ad eos qui non habebant Unigeniti notitiam dictum est: *Qui tenet caput*, hoc est Christum, *ex quo totum corpus per juncturas et connexiones subministratum, augescit augmento Dei* (Col. 2, 19). Quod enim Christus caput est Ecclesiae, alio loco didicimus, Apostolo dicente: *Et ipsum dedit caput super omnia Ecclesiae* (Ephes. 1, 22). Et: *E plenitudine ejus accepimus nos omnes* (Joan. 1, 16). Et ipse Dominus: *De meo accipit, et annunciabit vobis* (Id. 16, 14). Et in summa, diligenter legenti varii usus videbuntur illius *ex quo*. Nam et Dominus, *Novi*, inquit *virtutem ex me exiisse* (Luc. 8, 46). Similiter autem et de Spiritu compluribus locis observavimus illud *ex quo* positum esse. *Qui enim*, inquit, *seminat in Spiritu, e Spiritu metet vitam aeternam* (Gal. 6, 8). Item Joannes: *Ex hoc cognoscimus, quod in nobis est, e Spiritu quem donavit* (1. Joan. 3, 24). Et an-

gelus: *Quod enim in ea generatum est, e Spiritu sancto est* (Matth. 1, 20). Et Dominus ait: *Quod natum est e Spiritu, Spiritus est* (Joan. 3, 6). Atque id quidem ad hunc habet modum.

10. Jam vero demonstrandum est hanc vocem *per quem* pariter et de Patre, et de Filio, et de Spiritu sancto in Scripturis usurpari. Ac de Filio sane supervacaneum fuerit proferre testimonia, tum quia hoc notum est, tum quod hoc ipsum ab adversariis adstruitur. Nos porro demonstrabimus hanc particulam *per quem* etiam de Patre fuisse positam. *Fidelis*, inquit, *Deus, per quem vocati estis in consortium Filii ipsius* (1. Cor. 1, 9). Et, *Paulus apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei* (2. Ibid. 1, 1). Et rursum: *Itaque non es jam servus, sed filius: quod si filius, et heres per Deum* (Gal. 4,7). Item illud: *Quemadmodum surrexit Christus a mortuis per gloriam Patris* (Rom. 6, 4). Et Isaias: *Vae*, inquit, *qui profunde facitis consilium, et non per Dominum.* Quin et de Spiritu sancto possunt etiam apponi multa hujus vocis testimonia. *Nobis autem*, inquit, *Deus revelavit per Spiritum* (1. Cor. 2, 10). Et alio loco: *Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum* (2. Tim.

1, 14). Ac rursus: *Alii quidem per Spiritum datus est sermo sapientiae* (1. Cor. 12, 8).

11. Eadem vero et de syllaba *in* dicere possumus, quod etiam hanc de Deo et Patre Scriptura usurparit, velut in veteri Testamento. *In Deo*, inquit, *faciamus virtutem* (Psal. 107, 14), Et: *In te cantatio mea semper* (Id. 70, 6). Et rursus: *In nomine tuo exsultabo* (Id. 88, 17). Et apud Paulum: *In Deo*, inquit, *qui condidit omnia* (Ephes. 3, 9). Et: *Paulus ac Silvanus et Timotheus ecclesiae thessalonicensium in Deo Patre* (2. Thess. 1, 1). Et: *Si tandem aliquando prosperum iter habeam in voluntate Dei, veniendi ad vos* (Rom. 1, 10). Et: *Gloriaris*, inquit, *in Deo* (Id. 2, 17). Et reliqua, quae ne enumerare quidem facile sit. At nobis non est propositum ostentare testimoniorum multitudinem, sed probare observationes ipsorum rectas non esse. Siquidem hanc particulam de Domino ac Spiritu sancto usurpatam esse, tamquam per se notum, demonstrare omittam. Illud tamen necessario dicendum est, prudenti auditori sufficere illam objectorum confutationem, quae a contrario ducitur. Nam si prolationis diversitas arguit naturam diversam, quemadmodum isti dicunt; jam vo-

cum identitas vel pudore cogit eos fateri essentiam in nullo discrepantem.

12. Neque enim solum cum de Deo fit sermo, harum vocum usus variat; verum etiam ad mutuos invicem significatus saepenumero transferuntur, quoties altera alterius recipit significationem, veluti: *Possedi hominem per Deum* (Gen. 4, 2), inquit Adam, perinde atque si dixisset, *ex Deo*. Et alibi: *Quae praecepit Moyses Israëli per mandatum Domini*. Et rursus: *Nonne per Deum horum manifestatio est* (Gen. 40, 8)? Joseph de insomniis cum iis, qui in carcere erant, disserens et ipse aperte pro *ex Deo* dixit *per Deum*. Et contra, *ex quo* pro *per quem* usurpavit Paulus, velut cum ait: *Factus ex muliere* (Gal. 4, 4) pro *per mulierem*. Nam id nobis alibi perspicue distinxit, cum ait feminae convenire e viro natam esse, viro autem per feminam: *Quemadmodum mulier ex viro, itavir per mulierem* (1. Cor. 11, 12). Sed tamen hic Apostolus simul ostendens diversum harum vocum usum, simul obiter corrigens quorundam errorem, existimantium Domini corpus esse spirituale; ut ostenderet carnem Dei gestatricem ex humana massa concretam fuisse, maluit uti verbo significantiore (nam hae dictiones *per*

mulierem transitoriae generationis suspicionem erant daturae; at hae *ex muliere* abunde declarant communionem, quam natura geniti cum genitrice habet), non quod ille secum pugnet, sed ut ostendat has voces facile sibi vicissim cedere. Quando igitur de quibuscunque definitum est proprie dici *per quem*, de iisdem etiam vox *ex quo* usurpatur; qua ratione fit, ut ad pietatis calumniam hae dictiones inter se prorsus separentur?

CAPUT VI.

Occurrit iis qui affirmant, Filium non esse cum Patre, sed post Patrem; ubi et de gloriae aequalitate.

13. At qui nec ad ignorantiae excusationem confugere possunt, cum tanto artificio tantaque perversitate dicta nostra excipiant: qui quidem nobis palam indignantur, quod una cum Patre adimpleamus Unigenito glorificationem, quodque Spiritum sanctum a Filio non separemus. Unde novatores nos appellant, novitatisque architectos et verborum inventores, et quibus non aliis probrosissimis nominibus? Quorum convicia tantum abest ut indigne feram, ut nisi nos ipsorum exitium dolore perpetuoque cruciatu afficeret, propemodum dicerem me etiam ipsis pro

maledictis habere gratiam, ut qui mihi concilient beatitudinem. *Beati enim*, inquit, *estis, cum probris vos impetiverint propter me* (Matth. 5, 11). Hujusmodi autem sunt ea quorum causa indignantur. Non est, inquiunt, cum Patre Filius, sed post Patrem; unde consequitur ut per eum gloria Patri tribuatur, sed cum eo nequaquam. Nam illud *cum eo* aequalitatem declarat, *per eum* autem ministerium significat. Neque etiam cum Patre, inquiunt, et Filio collocandus est sanctus Spiritus, sed sub Filio et Patre, sic ut non una cum illis collocetur, sed subdatur, neque connumeretur, sed subnumeretur. Atque talibus quibusdam verborum versutiis pervertunt fidei sinceritatem simplicitatemque. Proinde quam veniam assequentur imperitiae praetextu, per quos ob istam curiositatem ne aliis quidem imperitis esse licet?

14. Nos vero primum illud ipsos rogemus, quomodo dicant Filium post Patrem? Num tempore recentiorem, num ordine, an dignitate? Sed nullus adeo demens est ut dicat, Conditorem seculorum quoquam esse tempore posteriorem, cum nullum sit intervallum, quod naturalem Filii cum Patre conjunctionem dirimat. Neque etiam hominum cogitatione Filius Patre recentior dici possit, non

ob id modo quod simul intelligantur secundum relationem, verum etiam quod ea dicuntur posteriora tempore, quae a praesenti tempore minus absunt: et rursus illa priora, quae longius absunt a praesenti tempore, Exempli causa, quae Noë temporibus acta sunt, priora sunt iis, quae narrantur de subversis Sodomis, quod illa longius dissita sint a praesenti tempore: et haec illis posteriora, quod quodammodo appareant praesenti tempori viciniora. At ejus vitae, quae omne tempus et omnia secula transcendit, existentiam metiri distantia a praesenti tempore, an non praeter impietatem, omnem etiam dementiam superat; si quemadmodum res generationi corruptionique obnoxiae aliis alia epriores esse dicuntur, eundem ad modum Deus et Pater collatus cum Filio et Deo, qui est ante secula, superat? At enim Patrem esse anteriorem nemo possit animo concipere, eo quod Domini generationem nec ulla prorsus cogitatio, neque ulla notio transcendat, Joanne pulchre duabus vocibus cogitationem intra circumscriptos terminos recludente, cum ait: *In principio erat Verbum* (Joan. 1, 1). Nam neque ex hac voce *erat* cogitatio exitum reperire potest; neque principium imaginatio transcendere. Quantumvis enim cogitatione

curras ad anteriora, ex voce *erat* exitum non reperis; et quantumvis institeris videre quae sint ultra Filium, non poteris tamen superare principium. Itaque pium est juxta hanc rationem Filium simul cum Patre intelligere [1]).

15. Quod si velut in loco humiliore Filium Patri subesse imaginantur; ut in sublimi sedeat Pater, ac dein Filius in locum inferiorem detrusus sit; fateantur istud, et nos tacebimus, aperta loquendi ratione per se absurditatem habente. Nam nec in ratiocinando sibi constant, qui non concedunt Patrem ad universa pertingere, cum eorum, qui sani sunt, cogitatio credat Deum implesse universa; nec recordantur prophetae dicentis: *Si ascendero in coelum tu illic es; si descendero ad inferos, ades* (Psal. 138, 8) qui supra et infra partiuntur inter Patrem et Filium. At ut nihil dicam ad redarguendam illorum imperitiam rebus incorporeis locum attribuentium, quid excusabit eorum impietatem, qua tam impndenter repugnant adversanturque Scripturis? Quod genus est illud: *Sede a dextris meis* (Psal. 119, 1): et: *Consedit in*

1) Cf. aliorum patrum effata plane gemina in annot. opusc. XXX, 29.

dextra majestatis Dei (Hebr. 1, 3)? Neque enim dexterum significat locum inferiorem, quod isti praedicant, sed relationem ad id quod aequale est; quippe cum dextrum non accipiatur corporaliter (sic enim possit etiam esse aliquid sinistrum in Deo), sed honorificis assidendi verbis Filii majestatem honoremque Scriptura ob oculos ponat. Reliquum est igitur, ut hac voce dignitatis inferiorem gradum indicari asserant. Discant igitur quod *Christus est Dei virtus et Dei sapientia* (1. Cor. 1, 24), et *imago Dei invisibilis* (Coloss. 1, 15), et *splendor gloriae* (Hebr. 1, 3), quodque hunc Pater signavit Deus, seque totum in eo expressit. Haec igitur et quaecunque his similia sunt per universam Scripturam testimonia, utrum dicemus humilitatis habere significationem, an ceu praeconia quaedam, Unigeniti majestatem et aequalem cum Patre gloriam ebuccinari? Audiant insuper et ipsum Dominum palam suam gloriam cum Patre aequalem asserentem, cum ait: *Qui videt me, videt et Patrem* (Joan. 14, 9). Ac rursum: *Cum venerit Filius in gloria Patris* (Marc. 8, 38). Et: *Ut honorificent Filium, quemadmodum honorificant Patrem* (Joan. 5, 23). Item illud: *Vidimus gloriam ejus, gloriam*

tamquam Unigeniti a Patre (Id. 1, 14). Rursus: *Unigenitus Deus, qui est in sinu Patris.* Horum dum isti nihil considerant, locum hostibus destinatum attribuunt Filio. Nam sinus paternus sedes est digna Filio: scabelli vero locus iis convenit, quibus opus est subjectione. Nos igitur ad alia properantes obiter et in transcursu testimonia attigimus: tibi vero per otium licet, collectis probationibus, gloriae sublimitatem ac virtutis eminentiam in Filio perspicere. Quamquam ne haec quidem auditori aequo parva videbuntur, nisi quis carnaliter et abjecte intelligat has voces *dextrum* et *sinum*: ut loco circumscribat Deum, fingatque figuram ac formam situmque corporalem: quae ab intelligentia rei simplicis et immensae ac incorporeae longe semota sunt, praeterquam quod illius cogitatio humilis, pariter in Patrem cadit atque in Filium. Quare non dejicit Filii dignitatem, sed adjungit blasphemiae crimen adversus Deum, quisquis talia disserit. Quaecunque enim ausus fuerit evomere in Filium, necesse est ut eadem transferat in Patrem. Nam qui Patri superiorem locum ad praesidendum tribuit, ac Filium dicit humiliore loco sedere, is, quaecunque corporeis accidunt, ea omnia habiturus est

suum figmentum consequentia. Quod si istae imaginationes sunt vino delirantium ac per phrenitidem mente commotorum, quomodo pium fuerit eum, qui natura, gloria dignitateque conjunctus est, non simul cum Patre adorari et glorificari ab his, qui ab ipso electi sunt, eum *qui non honorificat Filium, non honorificare Patrem* (Joan. 5, 23)? Quid porro dicemus? Quid justae excusationis afferemus in formidabili ac communi totius creaturae judicio, si posteaquam Dominus aperte denunciavit se venturum in gloria Patris (Matth. 14, 27), et Stephanus Jesum vidit stantem a dextris Dei (Act. 7, 55), et Paulus Spiritu afflatus testificatus est de Christo, quod est in dextra Dei (Rom. 8, 34): atque etiam cum Pater dicat: *Sede a dextris meis* (Psal. 119), et Spiritus sanctus testimonium perhibeat, quod consederit ad dextram majestatis Dei (Hebr. 8, 1); nos throni consortem et honoris ejusdem participem ab aequalitatis statu ad inferiorem dejiciamus locum? Siquidem arbitror stationem et consessu naturae firmitatem ac stabilitatem omnimodam significari; juxta quem tropum et Baruch [illegible] immobilem et immutabilem semper esse ostendens, ait: *Tu sedes in aeternum, et nos perimus in aeternum* (Baruch. 3, 3): dextra au-

tem loco indicari dignitatis aequalitatem. An-non igitur audax facinus fuerit Filium glorificationis consortio privare, veluti qui mereatur in loco minus honorato collocari?

CAPUT VII.

Adversus eos, qui dicunt non congruentur de Filio dici *cum* quo, sed *per quem*.

16. Sed hoc loquendi genus *cum ipso*, ajunt, omnino peregrinum est et inusitatum: contra istud *per ipsum* tum sermoni Scripturae familiarissimum, tum fratrum usu tritum esse. Quid igitur nos ad ista? Nimirum beatas esse aures, quae non audierunt vos, et beata corda, quae a vestris sermonibus servata sunt illaesa. Vobis porro, qui Christum diligitis, dico Ecclesiam utrumque harum vocum usum agnoscere neutrumque rejicere, quasi alter alterum destruat. Cum enim in Unigenito naturae majestatem ac dignitatis excellentiam contemplamur, ei cum Patre gloriam esse testamur. Rursus cum cogitamus quae bona nobis suppeditarit, aut quomodo nos ad Deum adduxerit ac Deo asseruerit, confitemur hanc gratiam *per ipsum* et *in ipso* nobis effici. Quare altera particula *cum quo* propria est glorificantium:

altera *per quem* propria est gratias agentium. Quin et illud mendacium est, hanc vocem *cum quo* ab usu piorum alienam esse. Quotquot enim morum constantia antiquitatis majestatem speciosis novitatibus praetulerunt ac majorum traditionem citra mutationem conservarunt, tum ruri, tum in civitatibus hac voce utuntur. Ceterum qui consueta fastidiunt, et in vetera tamquam in obsoleta insurgunt, ii sunt qui novitates suscipiunt, quemadmodum in vestimento, qui ornatum amant, novum semper praeferunt communi. Videas itaque etiamnum rusticanae plebis in hac voce morem antiquum: istorum autem artificum et in verborum pugnis contritorum signata novae sapientiae cauterio verba. Proinde quod a majoribus nostris dictum est, et nos dicimus, gloriam videlicet communem esse Patri ac Filio, quapropter cum Filio glorificationem Patri persolvimus. Quamquam hoc nobis non est satis, sic a patribus esse traditum; nam et illi Scripturae secuti sunt sententiam, ex testimoniis, quae paulo ante vobis e Scriptura citavimus, principia sumentes. Splendor enim cum gloria intelligitur, et imago cum archetypo, et Filius omnino cum Patre, cum nec nominum conse-

quentia, nedum rerum natura, separationem admittat.

CAPUT VIII.

Quot modis intelligatur haec particula *per* quem, et in quo sensu congruentius dicitur *cum* quo: ubi etiam exponitur, quomodo mandatum accipit Filius, et quomodo mittitur.

17. Itaque cum Apostolus gratias agit Deo per Jesum Christum (Rom. 1, 8), ac rursus cum ait sese per illum accepisse gratiam et apostolatum ad obedientiam fidei in omnibus gentibus (Ibid. 5), aut cum dicit nos per eum accessum habere ad gratiam hanc, in qua stamus et gloriamur (Id. 5, 2), illius erga nos beneficia declarat, nunc quidem ut a Patre gratiam bonorum in nos transfundentis, nunc rursum ut per se ipsum conciliantis nos Patri. Siquidem cum ait: *Per quem accepimus gratiam et apostolatum* (Rom. 1, 5), significat bonorum largitionem ab illo proficisci. Rursum cum ait: *Per quem accessum habemus* (Id. 5, 2), assumi nos ac Deo per Christum conjungi ostendit. Num igitur gratiae, quam in nobis operatur, confessio diminuit illius gloriam? An potius dictu verius fuerit enarrationem beneficiorum decens esse

glorificandi argumentum? Hanc ob causam comperimus Scripturam non uno nomine nobis significare Dominum, nec his tantum quae Divinitatem ac magnitudinem ejus declarant, sed interdum quidem uti vocibus naturam exprimentibus: novit enim nomen Filii, *quod est super omne nomen* (Philip. 2, 9), et Filium verum dicere, et Unigenitum Deum, et virtutem Dei, et sapientiam, et Verbum. Et rursus, ob multiplicem in nos beneficientiam, quam ob divitias bonitatis pro varia sua sapientia egentibus praestat, aliis innumeris appellationibus eundem designat, dum aliquando vocat illum pastorem, alias regem, et rursus medicum, denique sponsum, viam, ostium, fontem, panem, securim ac petram. Haec enim non naturam indicant, sed, quod ajebam, operationis varietatem: quam ex affectu, quem geriter ga suum figmentum, indigentibus, ut cuique opus est, impartit. Eos enim, qui ad ejus regimen confugerunt, quippe per malorum tolerantiam communicandi facilitatem [1]) praestiterunt,

---

1) Τὸ εὐμετάδοτον. Suspicatur editor maurinus lectionem hanc esse mendosam, cum hic non consideret in ovibus *communicandi facilitatem*, sed *constantiam* in sequendo pastore et peregrinis doctrinis rejiciendis. Mallet propterea legere τὸ ἀμετάβολον,

oves appellat; seque talium pastorem esse profitetur qui vocem ipsius audiunt, nec attendunt doctrinis peregrinis. *Oves enim meae*, inquit, *vocem meam audiunt* (Joan. 10, 27). Rex autem vocatur eorum, qui jam altius assurrexerunt, ac legitimo imperio et gubernatione opus habent. Quin et ostium dicitur, eo quod per rectitudinem praeceptorum educit ad pias actiones: et rursus tuto perducit ad caulas eos, qui per fidem in ipsum ad cognitionis bonum confugerint. Unde *per me si quis introierit, et ingredietur, et egredietur, ac pascua inveniet* (Id. 10, 9). Petra dicitur, eo quod validum sit et inconcussum, et quavis arce firmius propugnaculum fidelibus (1. Cor. 10, 4). In his haec vox *per ipsum* aptissimum ac clarum usum habet, quoties velut ostium et velut via dicitur. At vero ut Deus et Filius cum Patre communem habet gloriam: *Quoniam in nomine Jesu omne genu flectetur, coelestium, terrestrium et infernorum, et omnis lingua confitebitur, quod Dominus Jesus Christus in gloria sit Dei Patris* (Philip. 2, 10. 11). Quam ob rem ambabus vocibus utimur, altera propri-

---

qui per patientiam animum *immutabilem* praebuerunt. Quae lectio contextui magis est accommodata.

am illius dignitatem, altera ejus erga nos munificentiam praedicantes.

18. Omne enim animarum auxilium per ipsum est, atque juxta singula curandi ac providendi genera excogitata est peculiaris quaedam appellatio. Cum enim animam incontaminatam, *non habentem maculam aut rugam* (Ephes. 5, 27), quasi puram virginem sibi adjungit, sponsus appellatur: cum vero eam pravis diaboli plagis afflictatam recipit, ac peccatis graviter laborantem sanat, medicus vocatur. Utrum igitur quod hisce modis nostri curam gerit, cogitationes nostras eo deducet, ut humilius de eo sentiamus; an potius e diverso efficiet, ut Servatoris et ingentem potentiam et humanitatem erga nos admiremur quod et compati nostris infirmitatibus sustinuit, et se ad nostram infirmitatem potuit demittere? Neque enim coelum ac terra, immensaque maria, nec animantia, vel in aquis vel in terris degentia, nec plantae, nec astra, nec aër, nec anni tempora, nec multiplex universi ornatus, excellentiam potentiae illius perinde commendat, atque quod Deus incomprehensibilis potuit per carnem citra noxam cum morte conflictari, ut nobis sua ipsius passione largiretur immortalitatem. Quod si Apostolus ait: *In his omnibus*

superamus per eum, qui dilexit nos (Rom. 8, 37): nequaquam hac voce humile quoddam ministerium indicat, sed auxilium potius, quod per imperium suae potentiae operatur in nobis. Siquidem ipsum alligavit fortem, diripuitque vasa illius (Matth. 12, 29), videlicet nos, quibus ad omnia mala opera fuerat abusus, fecitque vasa utilia Domino, apparatos ad omne bonum (2. Tim. 2, 21), per liberi arbitrii nostri praeparationem. Hoc pacto accessum ad Patrem habuimus per ipsum, translati de potestate tenebrarum *in partem sortis sanctorum in lumine* (Colos. 1, 12. 13). Ne igitur dispensationem Filii coactum ex servili humilitate ministerium existimemus: sed voluntariam sollicitudinem ex bonitate ac misericordia juxta voluntatem Dei et Patris erga suum figmentum exhibitam. Sic enim servabimus pietatem, si in omnibus rebus ab eo peractis et perfectam illi potentiam testimonio nostro tribuerimus, nec usquam illum a paterna voluntate separaverimus. Quemadmodum utique cum Dominus appellatur via (Joan. 14, 6), ad sublimiorem intelligentiam potius, quam ad vulgarem ac communem animo ferimur. Audientes enim viam, profectum eum, qui serie atque ordine per justitiae opera et scientiae

illuminationem ad perfectionem tendit, intelligimus, semper id quod anterius est appetentes, et ad ea, quae restant, nosmetipsos extendentes (Philipp. 3, 13), donec perveniamus ad beatum finem, quae est Dei cognitio, quam Dominus per sese in ipsum credentibus largitur. Revera enim bona est via, exorbitationis errorisque nescia, Dominus noster, ad Patrem, qui verum bonum est, perducens. *Nemo enim*, inquit, *venit ad Patrem nisi per me* (Joan. 14, 6). Talis est igitur noster ad Deum ascensus per Filium.

19. Rursus autem qualis sit etiam Patris erga nos per eundem bonorum suppeditatio, consequens jam fuerit disserere. Nimirum cum omnis natura creata, tum haec visibilis, tum intelligibilis, ad hoc ut consistat, Dei cura egeat; opifex Verbum, Unigenitus Deus opem, quantum cuique opus est, distribuens, varia quidem et omnis generis auxilia, ob varietatem eorum, qui beneficio juvantur, sed tamen unicuique congruentia juxta necessitatis modum dimetitur. Eos, qui in tenebris ignorantiae detinentur, illuminat: propterea lumen verum dicitur. Judicat, juxta operum meritum remetiens praemium; ob id judex justus dicitur. *Pater enim neminem judicat, sed omne judicium dedit Filio* (Id. 5, 22)

Erigit e ruina, qui e sublimitate vitae ad peccatum delapsi sunt; ob id vocatur resurrectio (Joan. 11, 25). Omnia autem facit contactu virtutis ac voluntate bonitatis operans. Pascit, illuminat, alit, deducit, medetur, erigit. Quae non sunt, facit ut sint, condita conservat. Hoc modo bona ex Deo per Filium ad nos perveniunt, majore celeritate in singulis operantem, quam ullus sermo exprimere valeat. Neque enim fulgura, neque lucis per aërem tam velox discursus est, non oculorum celeres ictus, non ipsius intellectus nostri motus: sed horum quodque magis vincitur divinae operationis celeritate, quam animantia quae sunt apud nos maxime segnia, non dicam volatilium, neque ventorum, neque coelestium orbium impetu, sed ipsius mentis nostrae motu superantur. Nam quo tandem temporis spatio egeat, qui *portat omnia verbo virtutis suae* (Hebr. 1, 3), quique nec corporaliter operatur, neque manuum opera ad creandum opus habet, sed eorum, quae fiunt, naturam habet voluntate non coacta obsequentem? Sicuti Judith, *Cogitasti*, inquit, *et praesto fuerunt tibi omnia quae cogitasti* (Judith. 9, 4). Attamen ne forte ex magnitudine eorum, quae fiunt, rapiamur in imaginationem, ut putemus Dominum principio

carere, quid ait is, qui per se vita est? *Ego vivo propter Patrem* (Joan. 6, 58). Et Dei virtus: *Non potest Filius a se facere quidquam* (Id. 5, 19). Rursus is, qui ex se perfecta est sapientia: *Mandatum accepi, quid dicam, et quid loquar* (Id. 12, 49): per haec omnia ducens nos ad Patris cognitionem, et admirationem eorum, quae gerebat, ad illum referens, ut per ipsum cognoscamus Patrem. Non enim ex operum differentia Pater conspicitur, quasi peculiarem atque separatam actionem exhibeat (*Quaecunque enim videt Patrem facientem, haec et Filius similiter facit* Id. 5, 19), verum ex gloria, quae ei ab Unigenito defertur, operum miraculum carpit [1]), dum praeter operum magnitudinem, de ipso etiam auctore operum gloriatur, et exaltatur ab iis, qui agnoscunt eum Patrem Domini nostri Jesu Christi: *Per quem omnia, et propter quem omnia* (Hebr. 2, 10).

---

1) Δόξης τὸ θαῦμα τῶν γινομένων καρποῦται. Duplici ratione gloria ex operibus Christi in Patrem redundat, tum quia haec sunt etiam opera Patris: neque enim Pater seorsim a Filio operatur, sed per Filium et cum Filio, una siquidem est utriusque operatio; tum quia Filius omnia sua opera in Patrem referens eo ipso eum suum esse genitorem docet: quanta autem Patris gloria tanti talisque Filii esse genitorem!

Ideo dicit Dominus: *Omnia mea tua sunt* (Joan. 17, 10). ut ad ipsum originem rerum conditarum referens: *Et tua mea*, ut inde principia creandi [1]) accipiens; non quod auxiliis utatur ad operandum, neque quod ei particularibus mandatis uniuscujusque operis ministerium concredatur. Nam istud quidem servile, et a divina dignitate immenso semotum intervallo; sed quod Verbum paternis bonis plenum, resplendens a Patre, omnia facit ad similitudinem ejus qui ipsum genuit. Nam si juxta essentiam nihil differt a Patre, nec potentia etiam a Patre differet. Porro quorum aequalis est potentia, horum omnino aequalis est et operatio. *Christus* siquidem *Dei virtus est, et Dei sapientia* (1. Cor. 1, 24). Et sic omnia per ipsum facta sunt, omniaque per ipsum et in ipsum condita sunt, non quod instrumentali quodam ac servili ministerio fungatur, sed quod tamquam Conditor paternam impleat voluntatem.

20. Itaque cum ait: *Ego ex meipso locutus non sum* (Joan. 12, 49): Et rursum: *Sicut dixit mihi Pater, ita loquor* (Ibid. 50): Et: *Sermo quem audistis non est meus, sed ejus qui misit me* (Id. 14, 24) Et alibi: *Quem-*

1) *Principia creandi*, virtutem creandi.

admodum mandavit mihi Pater, sic facio (Ibid. 31): non quod careat libero arbitrio, ac voluntatis motu, neque quod ex datis signis veniam ac licentiam agendi exspectet, ideo talibus utitur verbis, sed ut declaret propriam voluntatem conjuncte atque inseparabiliter Patri adhaerentem. Proinde quod dicitur mandatum, ne sermonem imperiosum per vocalia organa prolatum intelligamus, Filio velut subdito praescribentem quid facere debeat: sed juxta sensum Deo dignum, intelligamus voluntatis communicationem, veluti formae cujuspiam in speculo imaginem, a Patre in Filium sine tempore dimanantem [1]). Pater enim diligit Filium, et omnia ostendit illi (Joan. 5, 20). Itaque quaecunque habet Pater, Filii sunt; non quod haec illi paulatim accrescant, sed adsunt semel universa. Non enim inter homines qui artem perdidicit, ac diutina exercitatione firmum artis in animo fixumque habitum gerit, deinceps potest juxta scientiae rationes, quas in mente tenet, per sese operari: Dei vero sapientia, architectus universae creaturae, semper perfectus,

1) *Dimanantem* scil. per generationem, ipsa Pater Filio sicut essentiam, ita et voluntatem, quae ab illa non differt, communicat, unde belle Augustinus Filium vocat *mandatum natum*.

citra doctorem sapiens, Dei virtus, *in quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae occulti* (Coloss. 2, 3), eget speciali mandato, quo ei modus ac mensura operationum praefiniatur. Scilicet tu quidem etiam paedagogeum aperies in vanitate cogitationum tuarum, et hunc quidem facies praesidentem loco doctoris, illum vero astantem cum discipuli imperitia: dein paulatim additis praeceptionibus discentem sapientiam, et ad perfectionem procedentem. At ex hoc, si modo noveris consequentiam, quae est in ratiocinationibus, observare, invenies Filium semper quidem discere, nec unquam ad perfectionem pervenire posse, eo quod infinita sit Patris sapientia, nec infinitae rei finis possit apprehendi. Itaque qui non concesserit Filium ab initio habere omnia, nunquam concessurus est illum ad perfectionem perventurum. Sed pudet me istius humilis cogitationis, in quam e sermonis serie deductus sum. Igitur ad ea, quae sunt in oratione sublimia, iterum revertamur.

21. *Qui vidit me, vidit Patrem* (Joan. 14, 9): non figuram, non formam: pura enim est a compositione divina natura: sed bonitatem voluntatis, quae cum essentia concurrens, similis et aequalis, imo potius eadem

in Patre et Filio intelligitur. Quid igitur sibi vult illud, *Factus obediens* (Philip. 2, 8)? Item illud, *Pro nobis omnibus tradidit eum* (Rom. 8, 32)? Significatur videlicet Filium a Patre hoc habuisse, ut pro sua bonitate operaretur pro hóminibus. Tu vero et illa audito: *Christus nos redemit a maledicto legis* (Gal. 3, 13): Item: *Cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est* (Rom. 5, 8). Diligenter autem attende etiam verba Domini, quod postquam nos de Patre erudivit, authenticis et herilibus vocibus uti solet, dicens: *Volo, mundare* (Matth. 8, 3); et, *Tace, obmutesce* (Mar. 4, 39); et, *Ego autem dico vobis* (Matth. 5, 22): et illud, *Mutum et surdum daemonium, ego tibi praecipio* (Marc. 9, 24): et quaecunque alia id genus: ut ex his quidem Dominum et conditorem nostrum agnosceremus, per illa vero Patrem Domini et conditoris nostri disceremus. Ita doctrina undelibet vera monstratur, scilicet ex eo quod Pater per Filium creet, neque propterea Patris vim creandi imperfectam argui, neque Filii operationem ostendi infirmam, sed voluntatis unitatem conjunctionemque declarari. Itaque haec vox *per quem* confessionem habet causae princi-

palis, non autem sumitur ad insectationem ac reprehensionem causae efficientis.

CAPUT IX.

Propriae ac distinctae de Spiritu notiones, doctrinae Scripturarum congruentes.

22. Jam vero etiam de Spiritu communes nostrae notiones cujusmodi sint expendamus, tum eas, quae nobis de illo e Scripturis collectae sunt, tum eas, quas patrum traditione non scripta accepimus. Primum igitur, quis, auditis Spiritus appellationibus, animo non erigitur, et ad supremam naturam cogitationem non attollit? Nam Spiritus Dei dictus est, et *Spiritus veritatis, qui ex Patre procedit* (Joan. 15, 26): Spiritus rectus, Spiritus principalis (Psal. 50, 12). Spiritus sanctus propria est illius ac peculiaris appellatio: quod sane nomen omnium maxime rem incorpoream et ab omni materia puram et incompositam declarat. Quapropter et Dominus cum eam, quae Deum in loco adorari existimabat, edoceret, rem incorpoream comprehendi non posse, *Spiritus*, inquit, *est Deus* (Joan. 4, 24). Proinde fieri non potest, ut qui audit Spiritum, naturam loco circumscriptam, aut mutationibus et alterationibus obnoxiam, aut

omnino creaturae similem sibi animo fingat: sed ad id quod summum est cogitatione progrediens, intelligentem substantiam cogitet necesse est, virtute infinitam, magnitudine incircumscriptam, nec temporum, nec seculorum dimensionem recipientem, ea quae habet bona large impartientem. Ad quem omnia convertuntur quae egent sanctificatione: quem omnia appetunt juxta virtutem viventia, cujus afflatu velut irrigantur et adjuvantur, ut perveniant ad proprium suum naturalemque finem. Qui perficit cetera, ipse vero in nullo deficit; qui non vivit per instaurationem, sed vitam suppeditat, nec accessionibus augescit, sed statim plenus est: qui in seipso firmatur, et nusquam non adest. Origo sanctificationis, lux intelligibilis: universae potentiae rationali ad veritatis investigationem velut illustrationem quandam ex sese praebens. Natura inaccessus, sed qui capi possit ob benignitatem; omnia quidem implens virtute, sed solis iis, qui digni sunt, communicabilis, quibus sese non eadem impertit mensura, sed juxta proportionem fidei dispertitur vim suam. Simplex essentia, varius potentiis: qui singulis totus adest, et totus ubique est. Qui sic dividitur ut ipse nihil patiatur; cujus sic omnes participes

sunt, ut ipse maneat integer, radii solaris in morem, cujus beneficium fruenti tamquam uni adest, et tamen terram ac mare illustrat misceturque aëri: sic et Spiritus Sanctus, unicuique capacium cum adsit quasi soli, sufficientem omnibus gratiam ac integram infundit: quo fruuntur quaecunque de illo participant, quantum ipsis fas est natura [1]), non quantum ille potest.

23. Spiritus autem cum anima conjunctio non fit loci propinquitate (nam qui fiat, ut ad incorporeum corporaliter accedas?) sed a cupiditatibus recessu, quae post accesserunt animae propter amicitiam erga carnem, et a Dei consortio alienarunt. Itaque si quis ab eo, quod vitii labe contraxerat, probro purgetur, atque ad nativam pulchritudinem reversus velut regiae imagini formam veterem per puritatem reddat, hoc uno demum modo potest ad Paracletum appropinquare. Ille autem, veluti sol, purum nactus oculum,

1) *Quantum ipsis fas est natura* scil. res creatae Spiritum s. participant pro sua capacitate, non quantum Spiritus s. est participabilis: nam ejus communicabilitas est illimitata et inexhausta, non vero creaturarum capacitas sive naturalis sive supernaturalis, quae legibus praesentis ordinis definita est et determinata. Cf. cum hoc numero Gregorii Nazianzeni or. V. theologicae n. 29. opusc. XXIX, 331.

ostendit tibi in seipso imaginem illius qui videri non potest. In beata autem hujus imaginis contemplatione videbis ineffabilem archetypi pulchritudinem. Per hunc corda sustolluntur in altum, manuducuntur infirmi, proficientes perficiuntur. Hic eis, qui ab omni sorde purgati sunt, illucescens, per communionem quam cum ipso habent, spirituales reddit. Et quemadmodum corpora nitida pellucidaque, contacta radio, fiunt et ipsa supra modum splendida, et alium fulgorem ex sese profundunt: ita animae, quae Spiritum ferunt illustranturque a Spiritu, fiunt et ipsae spirituales et in alios gratiam emittunt. Hinc futurorum praescientia, mysteriorum intelligentia, occultorum comprehensio, donorum distributiones, coelestis conversatio, cum angelis chorea: hinc gaudium nunquam finiendum, hinc in Deo perseverantia, hinc similitudo cum Deo, et quo nihil sublimius expeti potest, hinc est ut Deus fias. Communes igitur nostrae notiones de sancto Spiritu, quas de magnitudine dignitateque illius deque operationibus ab ipsis Spiritus eloquiis sentire didicimus, ut e multis pauca afferamus, sic habent. Nunc autem ad contradicendi cupidos veniendum est, conabimurque illorum

objectiones refellere, quas e falsi nominis scientia nobis proponunt.

CAPUT X.

Adversus eos, qui dicunt non oportere Patri et Filio adjungere Spiritum sanctum.

24. Non oportet, inquiunt, Patri et Filio adjungere Spiritum sanctum: partim eo quod sit alienae naturae, partim quod dignitate sit inferior. Quibus aequum est, ut apostolorum verbis respondeamus: *Deo oportet obedire magis quam hominibus* (Act. 5, 29). Nam si Dominus aperte in tradendo salutifero baptismate praecepit discipulis, ut baptizarent omnes gentes *in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* (Matth. 28, 19), haud dedignatus cum illo consortium: contra isti dicunt non oportere Spiritum Patri Filioque conjungere, annon Dei praecepto palam adversantur? Etenim si dicunt hujusmodi conjunctione non declarari ullam communionem, aut consortium, dicant quidnam conveniat hoc existimare, et quam aliam afferant magis peculiarem consortii rationem? Et quidem si Dominus sibi et Patri non adjunxit Spiritum in baptismo, neque etiam nobis vitio vertant, quod eos conjungimus. Nihil

enim nos diversum neque sentimus, neque loquimur. Sin autem illic conjunctus est Patri et Filio Spiritus, nec quisquam est adeo impudens, ut aliud quidquam dicat; ne sic quidem nos in jus vocent, si Scripturas sequimur.

25. Sed belli adversum nos apparatus instructus est, omnisque cogitatio intenta est in nos, et linguae maledicorum hic vehementius jaculantur quam ii, qui Christum occiderant, olim lapidibus impetierunt Stephanum. Verum ne consequantur, ut lateat, nos quidem esse belli occasionem, sed quae aguntur re vera ad excelsum spectare. Itaque in nos quidem machinas et insidias instruunt, seque mutuo exhortantur ad ferendas suppetias, ut quisque peritia aut robore valet. Ceterum id quod oppugnatur, fides est, isque scopus communis est omnibus adversariis et sanae doctrinae inimicis, ut soliditatem fidei in Christum concutiant, apostolicam traditionem solo aequatam abolendo. Eapropter, sicut solent qui bonae fidei debitores sunt [1]), probationes e Scriptura clamore exi-

1) *Bonae fidei debitores.* Haec per ironiam sunt dicta Praeciare autem hic significat, haereticorum esse proprium, patres contemnere et ad Scripturas, quas tamen pro lubitu interpretantur, provocare.

gunt, Patrum testimonium, quod scriptum non est, velut nullius momenti rejicientes. At de tuenda veritate nihil remittemus, neque ignavia a ferendis illi auxiliis desistemus. Etenim si Dominus nobis, ut necessarium ac salutare dogma Spiritus cum Patre conjunctionem tradidit; his autem non ita videtur, sed dividere ac distrahere Spiritum, et ad servilem naturam detrudere; annon verum est apud illos blasphemiam ipsorum plus habere ponderis, quam Domini praescriptum? Agedum igitur omni contentione deposita, ita de iis quae in manibus sunt, inter nos disceptemus.

26. Christiani unde nos? per fidem, dicet quilibet. Salvi autem fimus quomodo? nimirum regenerati per gratiam, quae confertur in baptismo. Nam unde alioqui? Ergone postquam hanc salutem per Patrem et Filium et Spiritum sanctum ratam ac firmatam noverimus, traditam nobis doctrinae formam abjiciemus? Id profecto multis dignum suspiriis fuerit, si comperiamur nunc longius abesse a salute nostra, quam tum cum credidimus; si quae tunc recepimus, nunc abnegamus. Par et aequale damnum est, sive quis baptismatis expers decedat de vita, sive recipiat baptisma, cui unum aliquod eorum,

quae tradita sunt, desit. Et quisquis professionem, quam in prima institutione deposuimus, cum liberati a simulacris accessimus ad Deum vivum, in omni tempore non servat, nec eam, quasi tutissimum praesidium per totam suam vitam complectitur, seipsum alienum reddit a promissis Dei, suo ipsius chirographo repugnans, quod in professione fidei deposuit. Nam si mihi vitae initium est baptismus, ac dierum omnium primus est dies regenerationis, perspicuum est et vocem illam omnium pretiosissimam esse, quae in adoptionis gratia prolata est. Itane igitur traditionem, quae me adducit ad lucem, quae Dei cognitionem largita est, per quam factus sum filius Dei, qui prius propter peccatum eram hostis, deseram seductus istorum speciosis sermonibus? Quin potius et illud mihi precor, ut cum hac professione contingat hinc decedere ad Dominum; et ipsos hortor, ut inviolatam servent fidem usque ad diem Christi, et indivulsum a Patre et Filio custodiant Spiritum: doctrinam baptismatis tum in fidei professione, tum in gloriae persolutione servantes.

CAPUT XI.

Praevaricatores esse illos, qui negant Spiritum.

27. Cui vae? cui afflictio? cui angustia ac tenebrae? cui sempiterna condemnatio? Nonne praevaricatoribus? nonne iis qui fidem abnegarunt? Sed unde probantur abnegasse? Nonne hinc, quod suas ipsi professiones irritas fecerunt? Quid autem professi sunt, aut quando? Professi sunt credere se in Patrem et Filium et Spiritum sanctum, tum cum renunciantes diabolo et angelis ejus salutiferam illam vocem ediderunt. Quod igitur istis dignum vocabulum excogitatum est a filiis lucis? Nonne perfugae ac praevaricatores appellantur, ut qui salutis suae pacta violarint? Quo igitur nomine eum, qui Deum abnegavit: quo eum, qui Christum abnegavit, appellem? Quonam alio, quam praevaricatoris ac desertoris? At ei, qui negavit Spiritum, quod me vis nomen imponere? Nonne hoc idem, quippe qui pactum cum Deo initum violarit? Ergo cum et fidei in Spiritum professio beatitudinem pietatis nobis conciliet, et abnegatio crimini abnegati Dei faciat obnoxios: annon horrendum est ipsum nunc rejicere, non ignem, non gladium, non crucem,

non flagella, non rotam, non tormenta metuentes, sed solis sophismatibus seductionibusque istorum, qui Spiritui rebelles sunt, deceptos? Testificor omni homini Christum profitenti et Deum neganti, quod Christus nihil illi proderit: aut Deum invocanti, Filium vero spernenti, quod inanis est fides illius. Item ei, qui Spiritum rejicit, testificor quod fides ejus, qua profitetur Patrem et Filium, inanis erit: quam nec habere potest, nisi simul adsit Spiritus. Non enim credit in Filium, qui non credit Spiritui; nec credit in Patrem, qui non credit Filio. *Nec enim potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto* (1. Cor. 12, 3). Et, *Deum nemo vidit unquam, sed unigenitus Filius qui est in sinu Patris, hic nobis enarravit* (Joan. 1, 18). Insuper talis expers est verae adorationis. Neque enim fieri potest, ut quis Filium adoret, nisi in Spiritu sancto, aut ut Patrem invocet, nisi in adoptionis Spiritu.

CAPUT XII.

Adversus eos qui dicunt sufficere baptisma tantum in nomine Domini.

28. Neminem vero in fraudem inducat illud Apostoli, quod Patris et Spiritus sancti

nomen in baptismatis commemoratione frequenter omittit: neque ideo putet indifferentem esse nominum invocationem. *Quicunque*, inquit, *in Christum baptizati estis, Christum induistis* (Gal. 3, 27). Et rursus, *Quicumque in Christo baptizati estis, in mortem illius baptizati estis* (Rom. 6, 3). Nam Christi appellatio, totius est professio: declarat siquidem et Deum qui unxit, et Filium qui unctus est, et Spiritum sanctum qui est uncto: quemadmodum a Petro in Actis didicimus, *Jesum Nazarenum, quem unxit Deus Spiritu sancto* (Act. 10, 38). Item in Isaia, *Spiritus Domini super me, eo quod unxit me* (Isai. 61, 1). Et Psalmicus ille cantor: *Propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exultationis prae consortibus tuis* (Psal. 44, 8). Videtur tamen interdum Apostolus etiam solius Spiritus fecisse mentionem in baptismate: *Omnes enim*, inquit, *in uno corpore in unum Spiritum baptizati sumus* (1. Cor. 12, 13). His et illud consonat: *Vos autem baptizabimini in Spiritu sancto* (Act. 1, 5); et, *Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto* (Luc. 3, 16). At non ideo quis dixerit perfectum esse baptisma, in quo solum Spiritus nomem invocatum est. Oportet enim inviolabilem semper manere traditionem, quae

in vivifica gratia data est. Nam vitam nostram de corruptione qui liberavit, potestatem nobis renovationis dedit: quae potestas causam habet ineffabilem et in mysterio reconditam, sed magnam animabus salutem conferentem, ut quidquam addere aut detrahere plane sit ab aeterna vita excidere. Proinde si in baptismo separare Spiritum a Patre et Filio, ut periculosum est baptizanti, ita baptismum accipienti inutile; quomodo nobis tutum fuerit a Patre et Filio distrahere Spiritum? Fides autem et baptisma duo sunt modi parandae salutis inter se cognati et inseparabiles. Nam fides perficitur per baptismum, baptismus vero fundatur per fidem, et utraque res per eadem nomina impletur. Sicut enim credimus in Patrem et Filium et Spiritum sanctum, sic et baptizamur in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Ac praecedit quidem professio ad salutem perducens, sequitur autem baptisma consignans assensum nostrum.

CAPUT XIII.

Quare apud Paulum angeli simul cum Patre et Filio adjunguntur.

29. Atqui et alia sunt, inquiunt, quae si-

mul Patri et Filio annumerantur, nec tamen continuo simul cum illis glorificantur. Veluti cum Apostolus obtestans Timotheum, angelos simul adducit, dicens: *Obtestor te in conspectu Dei, et Christi Jesu, et electorum ejus angelorum* (1. Tim. 5, 21): quos tamen nos minime separamus a reliquis creaturis, neque sustinemus eos Patri et Filio annumerare. Ego vero, tametsi hic sermo nulla dignus est responsione, tam manifestam praeferens absurditatem, tamen illud dico, quod conservum etiam testem forte aliquis adducat apud mansuetum ac placabilem judicem, quique maxime sua in eos, qui judicentur, lenitate minime dubiam et controversam judiciorum aequitatem demonstrat. Ceterum ut aliquis fiat liber e servo, atque vocetur filius Dei, et a morte revocetur ad vitam, a nullo alio potest dari, nisi ab eo, qui naturalem habet societatem et a servili conditione est alienus. Quomodo enim sociabit Deo qui ipse est alienus? Quomodo liberos reddet, qui ipse est jugo servitutis obnoxius? Itaque non ob eadem fit Spiritus et angelorum mentio: sed Spiritus commemoratur tamquam auctor ac Dominus vitae, angeli vero tamquam conservorum adjutores fidelesque veritatis testes adhibentur. Siquidem mos est

sanctis Dei praecepta testibus adhibitis tradere, sicut etiam hic ipse ad Timotheum loquitur: *Quae accepisti a me coram multis testibus, ea depone apud fideles homines* (2. Tim. 2, 2). Et nunc angelos attestatur, sciens angelos pariter affuturos Judici, cum venerit in gloria Patris, ut judicet orbem terrarum in justitia. *Quisquis enim*, inquit, *confessus fuerit me coram hominibus, et Filius hominis confitebitur eum coram angelis Dei: qui vero abnegaverit me coram hominibus, abnegabitur in conspectu angelorum Dei* (Luc. 12, 8, 9). Et Paulus alibi dicit: *In revelatione Domini Jesu de coelo cum angelis* (2. Thess. 1, 7). Hanc ob causam hic jam contestatur coram angelis eximias sibi praeparans probationes ad magnum illud tribunal.

30. Neque hic modo, verum etiam omnes omnino, quibus aliquod verbi ministerium commissum est, nullo tempore contestari cessant, imo et coelum et terram inclamant, ut intra quorum ambitum omnia nunc gerantur, quaeque in examine rerum in hac vita gestarum sint simul cum judicandis futura. *Advocabit enim*, inquit, *coelum sursum et terram ad dijudicandum populum suum* (Psal. 49, 4). Unde Moses traditurus eloquia

populo, *Testor*, inquit, *vobis hodie et coelum et terram* (Deut. 4, 26). Et rursus cum canticum diceret: *Attende coelum, et loquar, et audiat terra verba ex ore meo* (Id. 32, 1). Item Isaias: *Audi coelum, et auribus percipe terra* (Isai. 1, 2). Jeremias autem etiam stupore quodam perculsum fuisse coelum narrat ob audita impia populi facta: *Obstupuit coelum super hoc, et exhorruit amplius vehementer, quoniam duo etiam mala fecit populus meus* (Jer. 2, 12). Itaque et Apostolus sciens angelos hominibus perfectos, ceu paedagogos quospiam aut morum gubernatores, vocavit illos in testimonium. At Jesus Nave etiam lapidem testem sermonum statuit (jam vero et collis alicubi testis appellatus est a Jacob Gen. 31, 47) *Erit enim*, inquit, *lapis in vobis hodie in testimonium in extremis diebus, cum mentiti fueritis Domino Deo nostro* (Jos. 24, 27): fortasse credens virtute divina et lapides vocem emissuros ad increpationem transgressorum: sin minus, certe illud fore, ut uniuscujusque conscientia admonitionis vehementia prorsus vulneretur. Ad hunc igitur modum ii, quibus commissa fuit animarum gubernatio, testes, quicunque tandem illi sint, praeparant, ut in posterum producantur. Sed Spiritus non ad

usum occasionis, sed ob naturae communionem Deo conjunctus est, haud ille quidem a nobis pertractus, sed a Domino adjunctus.

CAPUT XIV.

Objectio, quod et in Moysen nonnulli baptizati sunt, et in illum crediderunt; et hujus solutio, ubi et de figuris.

31. Verum, inquiunt, tametsi baptizamur in Spiritu, non inde par est, ut Spiritus cum Deo numeretur, quando et in Moysen nonnulli baptizati sunt in nube et in mari (1. Cor. 10, 2). Similiter autem et in confesso est jam fuisse etiam in homines fidem. *Credidit* enim *populus Deo et Moysi famulo ejus* (Exod. 14, 31). Quid igitur, inquiunt, ex fide ac baptismo Spiritum sanctum usque adeo attollis ac magnificas supra creaturam, cum eadem jam Scripturarum testimoniis tribuantur etiam hominibus. Quid igitur dicemus? Nimirum illud, quod in Spiritum quidem fides est aeque atque in Patrem et Filium, similiter etiam baptisma. Quod si et in Moysen et nubem, velut in umbram et figuram. Neque vero quoniam divina rebus humilibus et humanis praefigurantur, ideo et divinorum humilis est natura, quam figura-

rum adumbratio saepe praesignificavit. Est enim figura rerum, quae exspectantur, declaratio per imitationem, quod futurum est indicando praemonstrans. Velut Adam figura futuri, et petra figurate Christus (1. Cor. 10, 4): et aqua promanans e petra (Exod. 17, 6) figura vivificae potentiae Verbi. *Si quis enim*, inquit, *sitit, veniat ad me, et bibat* (Joan. 7, 37). Et manna typus vivi panis, qui de coelo descendit, et serpens super vexillo positus (Num. 21, 9) salutiferae passionis per crucem consummatae, eoque qui respiciebant ad illum, servabantur. Similiter et quae de eductis israëlitis scripta, ad significationem eorum, qui baptismo salvi fiunt, narrata sunt. Servata sunt enim israëlitarum primogenita (Exod. 12, 13), quemadmodum et baptizatorum corpora, cum gratia datur iis, qui sanguine signati fuerunt. Sanguis enim pecudis figura sanguinis Christi: primogenita vero typus hominis, qui primus conditus est: qui quoniam necessario in nobis est, dum successionis serie usque ad finem transmittitur, ideo in Adam omnes morimur, et regnavit mors usque ad legis consummationem et Christi adventum (1. Cor. 15, 22). Conservata autem sunt a Deo primogenita, ne ea tangeret exstinctor, ut ostenderetur

nos jam non amplius mori in Adam, qui in Christo vivificati sumus. Ceterum mare et nebula in praesenti quidem inducebat ad fidem per admirationem; in futurum autem tamquam typus gratiam venturam praesignabat. *Quis sapiens et intelliget haec* (Osee. 14, 10)? quomodo mare per figuram baptisma separans a Pharaone, quemadmodum et lavacrum hoc a diaboli tyrannide. Illud occidit hostem in sese, moritur et hiç inimicitia, quae nobis fuit cum Deo. Ab illo populus exiit illaesus: ascendimus et nos ab aquis tamquam ex mortuis vivi, servati per gratiam ejus, qui vocavit nos. Nubes autem umbra doni Spiritus, qui libidinum flammam mortificando membra refrigerat.

32. Quid igitur? num quia typice in Moysen baptizati sunt, ideo exigua est gratia baptismatis? Sane hoc pacto nec aliud quidquam in nostris mysteriis fuerit magnum, si quod in singulis augustum est, per praecedentes figuras deprimamus. Ac ne Dei quidem erga homines charitas magnum quiddam et eximium, qui unigenitum Filium dedit pro peccatis nostris, quandoquidem et Abraham filio suo non pepercit (Gen. 22, 16); nec Domini passio gloriosa, siquidem aries loco Isaac victimae figuram explevit

(Ibid. 13); neque descensus ad inferos horribilis, quandoquidem Jonas tribus diebus ac totidem noctibus mortis figuram prius explevit (Matth. 12, 40). Idem ergo facit et de baptismate, qui veritatem cum umbra comparat, et cum figuris confert ea, quae figuris significantur, ac per Moysen et mare totam simul evangelicam dispensationem elevare aggreditur. Nam quae peccatorum remissio, quae vitae renovatio in mari, quod donum spirituale per Moysen? Quae illic peccati interemptio? Non illi Christo commortui sunt, eoque nec cum illo resuscitati sunt. Non portabant imaginem illius coelestis; non mortificationem Jesu in corpore circumferebant; non exuerunt veterem hominem; non induerunt novum, qui renovatur in agnitionem secundum imaginem illius, qui eum condidit. Quid igitur confers baptismata, quorum sola communis appeliatio; rerum autem tanta differentia, quanta somnii a veritate, ac umbrae et imaginum, ab his quae revera subsistunt?

33. Sed et ipsa fides in Moysen, non fidem in Spiritum parvae esse dignitatis ostendit, sed secundum istorum ratiocinationem, ea potius, quae de Deo universorum profitemur, extenuat. *Credidit enim*, inquit, *populus Deo*

et Moysi famulo ejus (Exod. 14, 32). Deo itaque copulatus est Moyses, non Spiritui; eratque typus, non Spiritus, sed Christi. Nam Dei et hominum mediatorem per seipsum tunc in ministerio legis praefigurabat. Neque enim Spiritus figura erat Moyses, inter Deum et populum intercedens. Data est enim lex *disposita per angelos in manu mediatoris* (Gal. 3, 19), videlicet Moysis, secundum provocationem populi dicentis: *Loquere tu nobis, et non loquatur nobis Deus* (Exod. 20, 19). Itaque fides in Moysen ad Dominum refertur, mediatorem inter Deum et homines, qui dixit: *Si crederetis Moysi, crederetis utique mihi* (Joan. 5, 46). An igitur parvi momenti fides in Dominum, quia per Moysen praesignata est? Sic si quis in Moysen baptizatus est, non idcirco exigua Spiritus gratia in baptismate. Quamquam alioqui possum dicere consuetudinem esse Scripturae Moysis nomine etiam significare legem, velut illud: *Habent Moysen et Prophetas* (Luc. 16, 29). Itaque de legali baptismate loquens, *Baptizati sunt*, inquit, *in Moyse* (1. Cor. 10, 2). Cur igitur gloriationem nostrae spei, et dives illud Dei ac Servatoris nostri donum, qui per regenerationem renovat velut aquilae juventutem nostram, contemptibile reddere

conantur ii, qui ex umbra et figuris calumniantur veritatem? Profecto animi omnino infantilis est, puerique cui revera lacte est opus, ignorare magnum illud mysterium nostrae salutis: quod quemadmodum ad disciplinas discendas introduci solemus, ita in exercitatione pietatis, dum ad perfectionem inducimur, primum rebus, quae facilius percipiuntur, et quarum cognitio nobis congruit, ceu primis quibusdam elementis instituti sumus, Deo, qui nostra gubernat, quasi oculos in tenebris enutritos ad magnum veritatis lumen, paulatim assuefaciendo, subvehente. Dum enim infirmitati nostrae parcit, in profunda sapientiae suae opulentia, inque imperscrutabilibus intelligentiae suae judiciis placidam hanc nobisque accommodam adhibuit institutionem, prius corporum umbras intueri, et in aquis solem cernere consuefaciens, ne protinus spectaculo purae lucis offensi caligaremus. Ad consimilem enim rationem tum lex umbram habens futurorum, tum per prophetas facta olim delineatio, quae est veritatis aenigma, exercitamenta oculorum cordis excogitata sunt: quod videlicet ab his futurus erat nobis transitus facilis ad reconditam in mysterio sapientiam. Itaque de figuris quidem hactenus. Neque enim licet huic

loco diutius immorari. Alioqui quod obiter incidit, longe majus fieret argumento principali.

CAPUT XV.

Responsio ad id quod subinferunt, nos et in aquam baptizari: ubi et de baptismate.

34. Quid igitur ad haec? Multis quippe solutionibus abundant. Etiam in aquam baptizamur, nec tamen aquam universae creaturae praeferemus, neque ei Patris ac Filii honorem impertiemus. Atque illorum quidem verba talia sunt, qualia hominum ira commotorum, qui ob affusas rationi ex affectu tenebras a nullo temperant, quod ad ulciscendum eum, a quo offensi sunt, faciat. Nos autem ne de his quidem gravabimur disserere. Aut enim ignorantes docebimus, aut maligne obsistentibus non concedemus. Sed paulo altius.

35. Dei ac Servatoris nostri circa hominem dispensatio revocatio est a lapsu, reditusque ad Dei familiaritatem ab alienatione, quam induxit inobedientia. Hanc ob causam adventus Christi in carne, evangelicae conversationis formae, afflictiones, crux, sepultura, resurrectio, ut homo, qui salvus fit per imitationem Christi, veterem illam filiorum

adoptionem recipiat. Itaque necessarium est ad vitae perfectionem Christum imitari, non solum in exemplis, quae in vita demonstravit, lenitatis, humilitatis ac patientiae, verum etiam ipsius mortis, sicut Paulus ait Christi imitator: *Conformatus morti ejus, si quo modo perveniam ad resurrectionem ex mortuis* (Philip. 3, 10. 11). Quomodo igitur fit, ut simus in similitudine mortis ejus (Rom. 6, 5)? consepulti cum illo per baptisma (Ibid. 4). Quis igitur est modus sepulturae, aut quis ex imitatione fructus? Primum quidem necesse est vitae prioris seriem interrumpi. Id autem nemo potest consequi, nisi natus denuo (Joan. 3, 3), juxta Domini vocem: siquidem regeneratio, uti ipsum etiam nomen declarat, alterius vitae initium est. Quare autequam alteram vitam incipias, oportet priori finem imponere. Quemadmodum enim in his, qui stadii finem assecuti sese reflectunt, statio quaedam et requies inter contrarias motiones interponitur: sic et in mutatione vitae videbatur necessarium, ut mors inter priorem et posteriorem vitam intercederet, quae et praecedentia finiat, et initium det sequentibus. Quomodo igitur assequimur descensum ad inferos? Christi sepulturam imitantes per baptismum. Eorum enim, qui

baptizantur, corpora quodammodo in aquis sepeliuntur. Proin depositionem operum carnis arcano modo significat baptismus, juxta Apostolum dicentem: *Circumcisi estis circumcisione non facta manu, in exspoliatione corporis carnis, in circumcisione Christi, sepulti cum illo in baptismo.* Ac baptisma quodam modo repurgat animam a sordibus, quae ei a carnali sensu accedunt, juxta id quod scriptum est: *Lavabis me et super nivem dealbabor* (Psal. 50, 9). Hanc ob causam non judaeorum more in quibuslibet inquinamentis abluimur, sed unum novimus salutiferum baptisma: quandoquidem una est pro mundo mors, et una ex mortuis resurrectio, quarum figura est baptisma. Quapropter qui nostram vitam dispensat Dominus, baptismatis pactum nobis statuit, mortis ac vitae typum habens: mortis quidem imaginem explente aqua, Spiritu vero vitae arrham praebente. Hinc itaque nobis perspicuum est quod quaerebatur, quamobrem aqua conjuncta fuerit Spiritui. Cum enim duo scopi propositi sint in baptismo, videlicet ut aboleatur corpus peccati, ne postea fructificet morti, tum ut vivatur Spiritu, et fructus habeatur in sanctificatione: aqua mortis exhibet imaginem, corpus velut in sepulcro reci-

piens; Spiritus vero vim vivificam immittit, a morte peccati renovans animas nostras in pristinam vitam. Hoc igitur est denuo nasci ex aqua et Spiritu: quippe quia mors perficitur in aqua, vitam vero nostram operatur Spiritus. Tribus igitur demersionibus ac totidem invocationibus magnum baptismatis mysterium peragitur, ut et mortis figura exprimatur, et per traditionem divinae scientiae animus illustretur eorum qui baptizantur. Itaque si qua est gratia in aqua, non est ex ipsius aquae natura, sed ex Spiritus praesentia. *Non* enim est baptismus *depositio sordium corporis, sed conscientiae bonae interrogatio apud Deum* (1. Petr. 3, 21). Itaque ad eam vitam, quae est ex resurrectione, praeparans nos Dominus, totam evangelicam conversationem proponit; ut non irascamur, ut malorum tolerantes simus, et a voluptatum amore puri, ut a studio pecuniae mores sint liberi, praescribens, ita ut quae illud seculum juxta naturam possidet, ea nos praecipientes ex animi inductione peragamus. Proinde si quis definiens dicat Evangelium esse vitae, quae est ex resurrectione, figuram, mihi nequaquam videatur a recto aberrare. Ad scopum igitur revertamur.

36. Per Spiritum sanctum datur in para-

disum restitutio, ad regnum coelorum ascensus, in adoptionem filiorum reditus: datur fiducia Deum appellandi patrem suum, consortem fieri gratiae Christi, filium lucis appellari, aeternae gloriae participem esse, et ut semel omnia dicam, esse in omni benedictionis plenitudine, tum in praesenti hoc seculo, tum in futuro: repositorum nobis in promissis bonorum, quae per fidem fruenda exspectamus, perinde quasi jam adsint, gratiam velut in speculo contemplantes. Nam si talis est arrhabo, quale est illud, quod perfectum est? Et si tantae sunt primitiae, quae erit totius consummatio? Insuper et illinc cognoscitur quantum inter eam gratiam, quae a Spiritu proficiscitur, et baptismum, qui aqua constat, sit discriminis, quod Joannes quidem baptizavit in aqua ad poenitentiam, Dominus autem noster Jesus Christus in Spiritu sancto. *Ego equidem*, inquit, *baptizo vos in aqua ad poenitentiam: qui autem post me venit, potentior me est, cujus non sum dignus ut gestem calceamenta: ipse vs baptizabit in Spiritu sancto et igni* (Matth. 3, 11). Ignis baptismum probationem quae fiet in judicio, dicens, quemadmodum Apostolus ait: *Uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit* (1. Cor. 3, 13). Et rursus:

Dies enim declarabit, quod in igne patefit (Ibid.). Jam vero sunt nonnulli, qui in certaminibus pro pietate, revera non imitatione mortem pro Christo perpessi, nihil symbolis, quae sunt in aqua opus habuerunt ad salutem, nimirum in proprio baptizati sanguine. Neque haec ita loquor, quod aquae baptisma spernam, sed ut istorum rationes dejiciam, qui adversus Spiritum eriguntur; quique commiscent non miscenda, et similia faciunt, quae comparationem respuunt.

CAPUT XVI.

Quod in omni notione Spiritus sanctus inseparabilis est a Patre et Filio, sive in creatione intelligibilium creaturarum, sive in humanarum rerum dispensatione, sive in judicio quod exspectatur.

37. Ad id igitur, quod initio institutum est, redeamus, quod videlicet in omnibus Spiritus sanctus inseparabilis et prorsus indistractus sit a Patre et Filio. Paulus Corinthiis scribens eo in loco, in quo de dono linguarum tractat, ait: *Si omnes prophetetis, ingrediatur autem aliquis infidelis, aut idiota, arguitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus: occulta cordis ejus manifesta fiunt, atque ita procidens in faciem, adorabit Deum,*

renuncians quod Deus sit vere in vobis (1. Cor. 14, 24. 25). Itaque si ex prophetia, quae juxta distributionem donorum Spiritus editur, agnoscitur Deus in prophetis esse, consultent isti quem locum attributuri sint Spiritui sancto: utrum aequius sit illum cum Deo jungere, an ad creaturarum ordinem extrudere. Quin et ista Petri ad Sapphiram verba: *Quid est quod convenit inter vos tentare Spiritum sanctum? non mentiti estis hominibus, sed Deo* (Act. 5, 9. 4.), ostendunt eadem in Spiritum sanctum, et in Deum esse peccata. Atque hoc etiam pacto discere poteris Spiritum sanctum in omni operatione conjunctum et inseparabilem esse a Patre et Filio. Cum Deus efficit distributiones operationum, ac Dominus divisiones ministrationum, simul adest Spiritus sanctus, partitionem donorum pro cujusque dignitate proprio arbitrio dispensans. *Nam*, inquit, *divisiones donorum sunt, idem autem Spiritus; et divisiones administrationum sunt, idem autem Dominus; et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus. Haec autem omnia*, inquit, *operatur unus et idem Spiritus, dividens seorsim, cuique prout vult* (1. Cor. 11, 4 ss.). Attamen non quoniam Apostolus primo loco

meminit Spiritus, secundo Filii, tertio Dei et Patris, protinus oportet suspicari ordinem omnino inversum esse. A nostra siquidem habitudine sumpsit exordium. Nam cum dona accipimus, nobis is qui distribuit, occurrit primum: mox cogitamus eum, qui misit; postremo cogitationem perducimus ad fontem auctoremque bonorum.

38. Jam etiam ex rebus initio conditis discas licet Spiritus cum Patre et Filio communionem. Nam purae et intelligentes et supermundanae virtutes, sanctae tum sunt, tum nominantur, ex gratia a Spiritu sancto infusa sanctimoniam consecutae. Quare silentio praetermissus est modus creationis coelestium virtutum; nam ex sensibilibus tantum Creatorem nobis aperuit is, qui conditi orbis conscripsit historiam. Tu vero, qui facultatem habes ex visibilibus invisibilia deprehendendi, glorifica Conditorem, *in quo condita sunt omnia, sive visibilia, sive invisibilia, sive principatus, sive potestates, sive virtutes, sive throni, sive dominationes* (1. Colos. 1, 16), et si quae aliae sunt rationales naturae, quae nominari non possunt. In horum autem creatione cogita mihi primariam causam eorum, quae fiunt, Patrem, conditricem Filium, perfectricem Spiritum

sanctum: ut voluntate quidem Patris sint administratorii spiritus, Filii vero operatione perducantur ut sint, Spiritus autem praesentia perficiantur. Porro angelorum perfectio est sanctificatio, et in hac perseverantia. Ac nemo me credat tres originales hypostases ponere, aut Filii operationem dicere imperfectam. Principium enim eorum, quae sunt, unum est, per Filium condens et perficiens in Spiritu. Ac nec Pater, qui operatur omnia in omnibus, imperfectam habet operationem; neque Filius inconsummatam creationem, nisi a Spiritu perficiatur. Hoc enim pacto nec Pater opus habebit Filio [1]), sola voluntate creans; attamen vult creare per Filium. Neque Filius egebit auxilio, juxta Patris si-

---

1) *Hoc enim pacto* etc. Scil. Pater operatur per Filium, non quia indiget Filio, *sola enim voluntate creat. Attamen vult creare per Filium*, quia id secum fert ipsa natura divina, quae in tribus subsistit personis: hinc sicut haec est communis, ita et omnis operatio ad extra, quare nulla persona divina seorsim et singillatim aliquid ad extra operatur. Quare illud *vult* creare per Filium, quod de Patre affirmat Basilius, laxiori quodam sensu est accipiendum. Significare scil. intendit summam personarum divinarum in operibus ad extra conspirationem, quae tamen non fundatur in libera electione seu volitione, sed in *natura communi.*

militudinem operans; sed et Filius vult per Spiritum perficere. Nam *Verbo Domini coeli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum* (Psal. 32, 6). Itaque nec Verbum est significativa aëris percussio per vocis instrumenta prolata; nec Spiritus oris halitus partibus respiratoriis efflatus: sed Verbum est, quod *in principio erat apud Deum, et Deus erat* (Joan. 1, 1). Spiritus autem oris Dei, *Spiritus est veritatis, qui a Patre procedit* (Id. 15, 26). Itaque tria intelligis, mandantem Dominum, creans Verbum et confirmantem Spiritum. Quae porro alia possit esse confirmatio, quam in sanctimonia perfectio, confirmationis voce significante constantiam, immutabilitatem et soliditatem in bono? Sanctificatio autem non est absque Spiritu. Neque enim coelorum virtutes suapte natura sanctae sunt; alioquin nihil differrent a Spiritu sancto: sed juxta proportionem, qua se invicem superant, a Spiritu habent sanctificationis mensuram. Quemadmodum enim cauterium non sine igne intelligitur, cum aliud sit subjecta materia et aliud ignis: itidem et in coelestibus Virtutibus substantia quidem earum puta spiritus est aërius [1]),

1) Ἀέριον πνεῦμα εἰ τύχοι ἢ πῦρ ἄϋλον. Haec

aut ignis immaterialis, juxta id quod scriptum est: *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis* (Psal. 103, 4): quapropter et in loco sunt, et fiunt visibiles, dum iis, qui digni sunt, apparent in specie propriorum corporum. Sed sanctificatio, quae est extra substantiam illorum,

---

satis ostendunt haesitationem s. doctoris in definienda angelorum natura, praesertim cum tertiam adhuc sententiam mox insinuet, quae eis tribuit corpora (ἐν τῷ εἴδει τῶν οἰκείων αὐτῶν σωμάτων τοῖς ἀξίοις ἐμφανιξόμενοι). Verum s. Basilii alioramque patrum graecorum, qui etiam ambigue subinde loquuntur, mentem videtur prae ceteris egregie expressisse s. Joan. Damascenus de fide orthod. l. 2. c. 3, qui pariter citatis verbi Psalmi (103,4) *Qui facit angelos suos spiritus* (πνεύματα) *et ministros suos flammam ignis*, quae in primis ejusmodi ambiguis loquendi formulis occasionem praebuerunt, haec subjicit: „Quibus (vers) eorum levitatem, ardorem, fervorem, penetrabilitatem et acrimoniam, qua Deum desiderant eique inserviunt describit, atque indicat eos ad superna ferri et ab omni materiali cogitatione exemptos esse. ‚Angelus itaque est substantia intelligens, perpetuo motu necnon arbitrii libertate praedita, corporis expers, Deo serviens, immortalitatem in natura Dei munere consecuta, cujus formam substantiae definitionem Creator solus novit. Quod autem corpore ac materia vocare dicitur, hoc nostri ratione intelligendum est. Alioquin enim quidquid cum Deo confertur, qui solus nulli comparari potest, crassum et materiale invenitur. Sola quippe divina natura vere materia et corpore vacat.“

perfectionem illis affert per communionem Spiritus. Conservant autem dignitatem per perseverantiam in bono, habentes quidem in eligendo liberum arbitrium, nunquam tamen ab ejus, qui vere bonus est, consortio excidentes: ita ut si subduxeris ratione Spiritum, perierint angelorum choreae, sublatae sint quoque archangelorum praefecturae, atque confusa fuerint omnia [1]): vita ipsorum nulli legi, nulli ordini, nulli regulae subjaceat. Quomodo enim dicent angeli: *Gloria in excelsis Deo* (Luc. 2, 14), nisi a Spiritu accepta potestate? Nemo siquidem potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto, et nul-

---

1) *Confusa fuerint omnia.* Haec quidem per se non necessario consequuntur subtracta Spiritus sancti sanctificatione seu gratia *supernaturali*, sed vera sunt, si virtutes angelicae sibi penitus relictae censentnr, nulla ope et providentia sive supernaturali sive naturali Dei suffultae. Utrumque autem auxilium, quo naturae rationales juvantur ad bonum sive in ordine *supernaturali*, in quo illud *gratia* dicitur, sive in ordine *naturali*, in quo aliquod auxilium ex suavi Dei providentia est debitum et ad ipsum providentiam Dei naturalem spectat, s. Basilius Spiritui s. appropriat. Quamvis autem s. doctor hic plane universaliter loquatur, ordinem tamen *supernaturalem* in primis, ut patet ex subjectis exemplis, prae oculis habet, in quo certe et angeli sine Spiritus sancti gratia nihil possunt.

lus in Spiritu Dei loquens dixit Jesum anathema: quod sane dixerint pravi et adversarii spiritus, quorum lapsus comprobat quod dicimus, virtutes invisibiles esse sui arbitrii, aeque ad virtutem atque ad vitium vertibiles, et ob id opus habentes auxilio Spiritus. Ego vero ipsum Gabrielem haud alio modo arbitror praedicere futura (Id. 1, 26), quam praescientia Spiritus, eo quod unum ex divisione donorum Spiritus sit prophetia. Porro qui mysteria visionis viro desideriorum jussus erat annunciare (Daniel. 10, 10), unde nactus erat sapientiam, ut posset docere arcana, nisi per Spiritum sanctum? cum patefactio mysteriorum peculiariter ad Spiritum sanctum pertineat, juxta id quod scriptum est: *Nobis reseravit Deus per Spiritum* (1. Cor. 2, 10). Throni vero et dominationes, principatus et potestates, quomodo beatam traducerent vitam, nisi semper viderent *vultum Patris, qui in coelis est* (Matth. 18, 10)? At visio non est absque Spiritu. Quemadmodum enim si in nocte tollas lucernam e domo, caeci sunt oculi, facultates relinquuntur inertes, nec agnoscitur rerum dignitas, sed per ignorantiam aurum perinde ac ferrum conculcatur; sic in spiritali ordine [1])

1) *In spiritali ordine* ἐπὶ τῆς νοητῆς διακοσ-

impossibile est piam illam ac sanctam vitam permanere citra Spiritum: nihilo profecto magis quam exercitus in recto ordine manere potest absente duce; aut chorus in consonantia, nisi chori praefectus temperet harmoniam. Qui possent dicere serap'iim: *Sanctus, sanctus, sanctus* (Isai. 6, 3), nisi docti per Spiritum, quoties pium fuerit hujus glorificationis verba canere? Sive igitur laudant Deum omnes angeli ejus ac omnes virtutes ejus, fit Spiritus ope. Sive adstant millies mille angeli, ac centies centum millia ministrantium, officium suum citra reprehensionem in virtute Spiritus perficiunt. Itaque tota illa supercoelestis et ineffabilis harmonia, tum in cultu Dei, tum in ultramundanarum virtutum inter ipsas consonantia nequaquam servari posset, nisi praeesset Spiritus. Sic igitur in creatione iis, quae non proficiendo perveniunt ad perfectionem, sed ab ipsa protinus creatione perfecta sunt, adest

---

μήσεως. Haec intelligi debent de angelis, de quibus etiam relate ad ordinem supernaturalem vera sunt verba Pauli, quae de homine *naturali*, Spiritus sancti gratia destituto pronunciat (1. Cor. 2, 14): *Animalis homo non percipit ea, quae sunt Spiritus Dei. Stultitia est enim illi, et non potest intelligere, quia spiritualiter examinatur. Spiritualis autem judicat omnia.*

Spiritus sanctus; in hoc ut perficiatur compleaturque illorum substantia, gratiam suam conferens.

39. Ceterum dispensationes circa hominem, quae factae sunt a magno Deo et Servatore nostro Jesu Christo juxta bonitatem Dei, quis negabit per Spiritus gratiam esse adimpletas? Sive velis prisca spectare, patriarcharum benedictiones, auxilium per legem datum, figuras, prophetias, fortiter in bellis gesta, miracula per sanctos edita; sive quae circa Domini in carne adventum dispensata sunt, per Spiritum gesta sunt. Primo enim affuit ipsi carni Domini, dum factus unctio, et inseparabiliter conjunctus, sicut scriptum est: *Super quem videris Spiritum descendentem, et manentem super eum, hic est Filius meus dilectus* (Joan. 1, 33). Et, *Jesum a Nazareth, quem unxit Deus Spiritu sancto* (Act. 10, 38). Deinceps omnis actio praesente Spiritu peragebatur. Hic praesens aderat, cum eta diabolo tentaretur. *Deductus est* enim, inquit, *Jesus a Spiritu in desertum ut tentaretur* (Matth. 4, 1). Tum edenti miracula indivulse aderat. *Si enim ego*, inquit, *in Spiritu Dei ejicio daemonia* (Id. 12, 28). Nec deseruit excitatum a mortuis. Dominus enim renovans hominem, eique iterum red-

dens gratiam, quam ex afflatu Dei acceptam amiserat, cum inspirasset in faciem discipulorum, quid ait? *Accipite Spiritum sanctum; quorumcunque remiseritis peccata, remittuntur, et quorumcunque retinueritis, retenta sunt* (Joan. 20, 22. 23). Jam vero Ecclesiae ordo et gubernatio, nonne palam et citra contradictionem per Spiritum sanctum peragitur? *Ipse enim*, inquit, *dedit Ecclesiae primum apostolos, deinde prophetas, tertio doctores. Ad haec virtutes, praeterea dona sanationum, subsidia, gubernationes, genera linguarum* (1. Cor. 12, 28). Hic enim ordo juxta distributionem donorum Spiritus digestus est.

40. Quin si quis accuratius perpendat, comperiet ne in tempore quidem illo, quo exspectata Domini apparitio fiet de coelo, otiosum fore Spiritum sanctum, ut quidam arbitrantur: sed simul aderit in illo etiam die revelationis illius, quo judicaturus est orbem terrarum in justitia ille beatus et solus potens. Quis enim adeo ignarus est bonorum, quae Deus praeparavit dignis, ut nesciat justorum coronam esse Spiritus gratiam, quae largius tunc perfectiusque dabitur, spirituali gloria cuique pro recte gestis distributa? *In splendoribus enim sanctorum mansiones multae*

sunt apud Patrem (Joan. 14, 2): hoc est, dignitatis discrimina. *Sicut enim stella a stella differt in claritate, ita et resurrectio mortuorum* (1. Cor. 15, 41). Itaque qui consignati sunt Spiritu sancto in diem redemptionis, quique Spiritus primitias, quas accepere, puras et integras servaverint, ii sunt qui audient: *Euge serve bone et fidelis, super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam* (Matth. 25, 21). Similiter et qui contristaverint Spiritum sanctum pravitate studiorum suorum, aut qui non fecerint lucrum e sorte data, ab iis auferetur id quod acceperunt, beneficio in alios translato: aut secundum aliquem ex evangelistis, etiam penitus discindentur (Id. 24, 51): dissectio siquidem intelligenda est in hoc, quod prorsus a Spiritu sancto alienabuntur. Neque enim corpus dividitur, ut una pars tradatur supplicio, altera absolvatur. Nam id quidem fabulosum, neque justo dignum Judice, cum totum peccaverit, dimidium addici poenae. Nec anima in duas partes secatur, cum tota per totum habuerit peccandi affectum, simulque cum corpore malum operetur. Sed dissectio, ut dixi, perpetua est animae a Spiritu alienatio. Nunc enim tametsi non admiscetur indignis, attamen aliquo pacto vide-

tur adesse semel baptizatis, exspectans, ut salutem per conversionem consequantur: tum vero in totum ab anima, quae gratiam ipsius profanaverit, resecabitur. Eoque non est in inferno qui confiteatur; neque in morte qui memor sit Dei (Psal. 6, 6.), cum jam non adsit sancti Spiritus adjutorium. Quomodo igitur intelligi potest absque Spiritu sancto fieri judicium; cum Scriptura declaret ipsum esse et justorum praemium (1. Petr. 1, 12.), quando pro arrhabone exhibebitur quod perfectum est; et primam peccatorum condemnationem, cum eo etiam quod habere videntur, spoliati fuerint? Porro maximum argumentum conjunctionis illius, quam Spiritus cum Patre et Filio habet, illud est, quod eodem modo dicitur habere se erga Deum, quo erga unumquemque nostrum se habet spiritus, qui est in nobis [1]). *Quis enim*, inquit, *hominum novit ea quae sunt hominis, nisi spiritus, qui est in ipso? Sic et quae Dei sunt, nemo novit, nisi Spiritus qui ex Deo est* (1. Cor. 2, 11.). Et haec quidem hactenus.

---

1) Cf. de hoc Pauli testimonio aliorum patrum illationes opusc. XXII, 188.

CAPUT XVII.

Adversus eos qui dicunt non connumerari Patri ac Filio sanctum Spiritum, sed subnumerari: ubi et de pia connumeratione summarius fidei decursus.

41. Ceterum subnumerationem quid dicant, aut in cujus rei significationem vocem hanc usurpent, ne cogitare quidem facile est. Nam et hanc nobis e mundi sapientia fuisse invectam, notum est omnibus et perspectum. An vero aliquam habeat propriam rationem ad id, quod nunc agitur, hoc consideremus. Ajunt igitur qui rerum inanium periti sunt, quaedam nomina esse communia, quorum significatio multa complectitur: alia magis propria, et alia aliis vim habere magis peculiarem. Exempli causa, commune nomen est essentia, quod pariter de omnibus praedicatur sive inanimis sive animatis. Peculiarius autem animal, quod de paucioribus quidem praedicatur quam illud prius, sed tamen ejus contemplatio magis extenditur, quam eorum, quae illi subjecta sunt. Nam in eo rationalium simul et irrationalium natura comprehenditur. Rursum magis speciale nomen est homo, quam animal: item vir specialius est nomen quam homo, et viro specialius est hic aut ille vir, puta Petrus, aut Paulus, aut Jo-

annes. An igitur hoc subnumerationem esse sentiunt, rei communis in ea, quae subjecta sunt, divisionem? At non crediderim illos ad tantum stuporem devenisse, ut dicant Deum universorum, velut communitatem quamdam ratione sola intelligibilem, nulla autem in hypostasi subsistentem, in subjecta dividi: deinde hanc subdivisionem etiam subnumerationem dici. Istud sane ne insani quidem dixerint. Nam praeter impietatem, etiam sermonem instituunt, cum eo quod proponunt pugnantem: siquidem quae subdividuntur, ejusdem sunt essentiae, cujus sunt illa a quibus dividuntur. Sed ob magnam absurditatis evidentiam videmur oratione destitui, nec habere quibus verbis illorum stultitiam reprehendamus; adeo ut mihi videantur propter amentiam aliquid lucrifacere. Quemadmodum enim in corpora mollia cedentiaque non possis egregiam plagam impingere, eo quod obsistere contraque niti non queant: ita eos qui palam insaniunt non possis forti ac virili redargutione percellere. Superest igitur, ut abominandam illorum impietatem silentio praetcreamus. At non patitur silere me nec fratrum caritas, nec adversariorum improbitas.

42. Quid igitur dicunt? Videte quanta sit

in dictis illorum arrogantia. Nos, inquiunt, profitemur, iis qui honore pares sunt, convenire connumerationem; iis vero, qui inferioris sunt conditionis, subnumerationem. Et istud cur tandem dicitis? Neque enim intelligo absurdam vestram sapientiam. An quod aurum auro connumeratur, plumbum vero non item erit dignum, quod connumeretur, sed ob materiae vilitatem subnumerabitur auro? Atque etiam vimne tantam tribuitis numero, ut is vel rerum vilium pretium attollere, vel pretiosarum rerum dignitatem dejicere valeat? Ergo rursus aurum pretiosis lapidibus subnumerabis; atque in his ipsis, elegantioribus ac majoribus subnumerabis minus lucidos ac minores. Sed quid non dicant, qui ad nihil aliud vacant, nisi aut ad dicendum, aut audiendum aliquid novi? Posthac cum stoicis et epicureis nominentur qui impietatem inita subductaque ratione docent. Quae namque vel possit fieri rerum viliorum ad pretiosiores subnumeratio? Aereus obolus aureo stateri quomodo subnumerabitur? Quoniam non dicimus, inquiunt, duo possideri numismata, sed unum et unum [1]). Utrum igitur utri horum subnu-

1) Cf. hanc eandem absonam theoriam de connu-

meratur? Nam utrumque similiter profertur. Itaque si quodque per se numeres, facis aequalitatem pretii eodem numerandi modo: sin autem ea conjunxeris, rursus unam et eamdem facis dignitatem, utrumque alteri connumerans. Quod si quidquid in numerando posteriore loco posueris, id habebit subnumerationem; numeranti in manu est, ab aereo numismate numerationem incipere. Sed imperitiae confutationem in aliud tempus rejicientes, ad ea, quae rem causamque continent orationem vertamus.

43. Etiamne Filium dicitis subnumerari Patri, ac Spiritum Filio; an soli Spiritui tribuitis subnumerationem? Etenim si Filium quoque subnumeratis, rursus eandem impietatis doctrinam instauratis, dissimilitudinem essentiae, dignitatis dejectionem, nativitatem tempore posteriorem, et in summa, omnes simul blasphemias in Unigenitum unico isto verbo revolvere ostendemini: quibus contradicere prolixius est, quam pro praesenti instituto, praesertim cum aliis in locis impietas a nobis pro viribus refutata sit. Quod si soli Spiritui putant convenire subnumeratio-

---

meratione et subnumeratione refutatam a Gregorio nazianzeno or. theolog. V. n. 17. opus. XXIX, 313.

nem, discant Spiritum eodem modo pronunciari cum Domino, quomodo et Filius pronunciatur cum Patre. Nomen enim Patris et Filii et Spiritus sancti similiter editum est. Itaque quemadmodum se habet Filius ad Patrem, ita ad Filium sese habet Spiritus, secundum traditum in baptismo verborum ordinem. Quod si Spiritus Filio junctus est, Filius autem Patri, liquet ipsum etiam Spiritum Patri adjungi. Quem igitur locum habet, ut dicant alterum connumerari, alterum subnumerari, cum in una eademque serie nomina sint ordinata? In summa porro, quae res ex omni rerum genere unquam a sua ipsius natura excidit, dum numeratur? Nonne potius quae numerantur, talia perseverant qualia sunt ab initio; numerus autem adhibetur a nobis ceu signum, quo declaratur multitudo suppositorum? Nam ex corporibus alia numeramus, alia metimur, alia libramus: et quorum continua est natura, ea mensura comprehendimus; quorum discreta, numero subjicimus, exceptis iis, quae ob tenuitatem rursus fiunt etiam mensurabilia; quae vero gravia sunt, librae momento discernimus. Non itaque quoniam nobis ipsis signa ad quantitatis notitiam excogitavimus, protinus etiam naturam eorum, quae signata sunt,

immutavimus. Quemadmodum igitur quae libra expendimus, ea non sublibramus inter sese, etiamsi unum sit aurum, alterum stannum; neque submetimur quae mensura dijudicantur: ita nec ea, quae numerantur, ullo modo subnumerabimus. Quod si in ceteris nihil est, quod subnumerationem recipiat, qua fronte dicunt Spiritui competere subnumerationem? At hi ethnico morbo laborantes, existimant quae dignitatis gradu aut naturae ac substantiae submissione inferiora sunt, iis convenire subnumerationem.

CAPUT XVIII.

Quomodo in professione trium hypostaseon pium monarchiae dogma servamus, ubi et eorum, qui dicunt Spiritum subnumerari, refutatio.

44. Cum Patrem et Filium et Spiritum sanctum traderet Dominus (Matth. 28, 19), non cum numero simul tradidit. Non enim dixit: In primum et secundum et tertium, neque: In unum et duo et tria: sed per sancta nomina cognitionem fidei ad salutem perducentis largitus est. Quare quod nos salvos facit, fides est. Numerus vero, signum declarans quot sint supposita, excogitatus est. Sed qui undelibet sibi ipsis noxas contra-

hunt, etiam numerandi facultate adversus fidem abutuntur: qui quidem, cum nulla alia res ob numeri accessionem immutetur, tamen in divina natura numerum metuunt, ne scilicet per eum honoris Paracleto debiti modum excedant. Sed, o sapientissimi, sint maxime supra numerum, quae non possumus assequi; quemadmodum prisca hebraeorum pietas propriis ac peculiaribus notis ineffabile Dei nomen exarabat, inde etiam ejus supra omnia eminentiam declarans. Quod si et numerus adhibendus est, nequaquam et per eum depravanda veritas. Aut enim silentio honorentur ineffabilia, aut pie numerentur sancta. Unus Deus et Pater, et unus Unigenitus Filius, et unus Spiritus sanctus. Unamquamque hypostasim singulariter efferimus; cum autem connumerare opus fuerit, haudquaquam indocte numerando ad plurium deorum notionem efferimur.

44. Neque enim juxta compositionem numeramus [1]), ab uno ad plura facientes in-

---

1) Juxta compositionem κατὰ σύνθεσιν. Idest numerus in divinis non innuit ut in creatis multiplicationem naturae, vel incrementum τοῦ esse, cujus plenitudo eadem est tam in tribus personis quam in una tantum persona. — *Manemus in uno principatu* ἐπὶ τῆς μοναρχίας. Nam eo ipso quod trium

crementum, ut dicamus unum, duo, tria, neque primum, secundum ac tertium. *Ego enim Deus primus, et ego post haec* (Isai. 44, 6). Secundum autem Deum nunquam hactenus audivimus: quippe Deum ex Deo adorantes, etiam proprietatem profitemur hypostaseon, manemusque in uno principatu, non dissipantes theologiam in scissam multitudinem: eo quod unam in Deo Patre et Deo Unigenito formam, ut ita loquar, contemplamur, in una et omnino simili Deitate expressam. Filius enim in Patre, et Pater in Filio: quandoquidem hic talis est, qualis ille, et ille qualis hic; atque in hoc unum sunt. Itaque juxta personarum proprietatem, unus sunt et unus: at juxta communem naturam unum sunt. Quomodo igitur si unus et unus sunt, non sunt duo dii? Quoniam rex dicitur et regis imago, non autem duo reges [1]). Neque enim

---

personarum una eademque est natura (seu ut infra loquitur μορφὴ τῆς θεότητος forma Deitatis) quae a Patre in Filium et cum Filio in Spiritum s. derivatur, unus tantum est Deus et Dominus, unum omnium principium, non deorum seu dominorum seu principiorum multitudo.

1) *Non duo reges.* Haec comparatio non est inepta: dummodo advertatur Filium Patris esse imaginem, non accidentalem ut imago picta hominem

potestas scinditur, neque gloria dividitur. Quemadmodum enim principatus ac potestas nobis dominans una est: sic et glorificatio quam illi deferimus una est, non multae: nam imaginis honor ad exemplar transit. Quod igitur hic est per imitationem imago, hoc illic natura Filius. Et quemadmodum in iis, quae arte fiunt, similitudo est secundum formam: ita in divina incompositaque natura in communione Deitatis est unio. Unus autem est et Spiritus sanctus, atque ipse singulariter enunciatur, per unum Filium uni Patri copulatus, ac per se complens glorificandam super omnia ac beatam Trinitatem: cujus cum Patre et Filio consortium satis illud declarat, quod in turba creaturarum positus non est, sed solitarie profertur. Neque enim unus est de multis, sed unus est. Quem-

---

referens, sed ut s. doctor mox docet *naturalem* adamussim omnem Patris referentem perfectionem seu ut pulchre dicitur Sap. 7, 26. *speculum sine macula.* Hujus similitudinis autem fundamentum non est ut inter homines eadem specie natura, quae sit in utroque, sed eadem numero natura seu forma (μορφὴ) divinitatis. Eo ipso enim quod eadem divinitatis forma a Patre per generationem in Filium sit derivata, hic similiter seu potius *aequaliter* ac Pater Deus verus est super omnia benedictus, et tamen unus tantum Deus cum Patre (et Spiritu s.).

admodum enim unus est Pater, et unus Filius: ita et unus est Spiritus sanctus. Et vero a creaturarum natura tantum semovetur, quantum par est id quod singulare est, a collectivis et multitudinem habentibus distare. Patri autem ac Filio in tantum unitus est, quantum consortii habet unitas cum unitate.

46. Sed nec hinc solum probatur naturae communio, verum illinc quoque, quod ex Deo esse dicitur, non sicut ex Deo sunt omnia, sed tanquam ex Deo procedens: non per generationem quemadmodum Filius, sed tamquam Spiritus oris ejus. Omnino autem nec os membrum est, nec Spiritus est flatus resolubilis: sed et os, prout Deo convenit, dicitur, et Spiritus essentia vivens, sanctificationis domina: ita ut consortium quidem inde declaretur, modus autem existentiae ineffabilis servetur. Quin et Spiritus Christi dicitur, tamquam illi natura conjunctus. Eoque, *si quis Christi Spiritum non habet, hic non est ejus* (Rom. 8, 9). Unde solus Spiritus digne glorificat Dominum. *Ille enim*, inquit, *me glorificabit* (Joan. 16, 14), non ut creatura, sed tamquam Spiritus veritatis, dilucide in seipso declarans veritatem; et tamquam Spiritus sapientiae, Christum qui est Dei virtus et Dei sapientia, in sua magnitudine

revelans [1]). Denique tamquam Consolator in seipso exprimit Consolatoris, a quo missus est, bonitatem; et in sua propria dignitate ejus, a quo processit, majestatem exhibet. Est igitur gloria, alia quidem naturalis, veluti gloria solis est lumen: alia externa, quae ex libera voluntate cum judicio dignis defertur. At haec rursum gemina est. *Filius enim*, inquit, *glorificat patrem et servus dominum suum* (Malach. 1, 6). Itaque ex his duabus, ea quae servilis est, a creatura defertur: altera vero quae, ut ita loquar, contubernalis est, a Spiritu praestatur. Quemadmodum enim de seipso dixit: *Ego te glorificavi super terram, opus perfeci quod dedisti mihi ut perficerem* (Joan. 17, 4): sic et de Paracleto

1) Hisce satis clare significatur, Spiritum s. etiam a Filio procedere: nam eadem exhibetur relatio Spiritus sancti ad Filium, quae Filii ad Patrem: sicut enim Filius est splendor et manifestatio Patris, ita Spiritus s. dicitur revelatio et gloria Filii. Sed Filii relatio ad Patrem fundatur in processione naturali, ergo et analoga Spiritus sancti ad Filium relatio innititur processioni substantiali. Ceterum id n. seq. diserte docet s. doctor scribens: Nativa bonitas (quae profecto cum essentia identificatur) et naturalis sanctimonia ex Patre per Unigenitum (ergo una eademque spiratio in utroque) ad Spiritum permanat.“ Et n. 64. consequenter ait, Spiritum s. in seipso Domini divinitatem exprimere.

dictum est: *Ille me glorificabit, quoniam de meo accipiet, et annunciabit vobis* (Id. 16, 14). Et quemadmodum Filius glorificatur a Patre, qui ait: *Et glorificavi, et iterum glorificabo* (Id. 12, 28): sic glorificatur Spiritus per consortium quod habet cum Patre et Filio, et per Unigeniti testimonium, dicentis: *Omne peccatum et blasphemia remittetur vobis hominibus, sed in Spiritum blasphemia non remittetur* (Matth. 12, 31).

47. Cum autem per vim illuminatricem intendimus oculos in pulchritudinem imaginis Dei invisibilis, perque hanc subvehimur ad pulcherrimum spectaculum archetypi; ibi videlicet adest inseparabiliter cognitionis Spiritus, vim imaginis speculativam in seipso exhibens iis, qui veritatis contemplatione delectantur; non foris ostendens, sed in se ipso inducens ad agnitionem. Quemadmodum enim *nemo novit Patrem nisi Filius* (Id. 11, 27): sic nullus potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto (1. Cor. 12, 3.). Non enim dictum est *per Spiritum*, sed *in Spiritu*. Et, *Spiritus est Deus*: et, *Qui adorant eum, in Spiritu et veritate oportet adorare* (Joan. 4, 24): sicut scriptum est: *In lumine tuo videbimus lumen* (Psal. 35, 10): hoc est, in illustratione Spiritus *Lumen verum, quod illu-*

minat omnem hominem venientem in mundum (Joan. 1, 9). Itaque in seipso ostendit Unigeniti gloriam, et veris adoratoribus in seipso Dei cognitionem praebet. Proinde via ad Dei cognitionem est ab uno Spiritu, per unum Filium ad unum Patrem. Ac rursus nativa bonitas et naturalis sanctimonia et regalis dignitas ex Patre per Unigenitum ad Spiritum permanat. Ad hunc modum et hypostases profitemur, nec pium monarchiae dogma labefactatur. Ceterum qui subnumerationem ponunt, dicentes primum, secundum ac tertium, sciant sese deorum multitudinem, juxta gentium errorem in illibatam christianorum theologiam inducere. Ad nihil enim aliud tendit subnumerationis dolosa inventio, quam ut profiteamur Deum primum, secundum ac tertium. Sed nobis sufficit a Domino praescriptus ordo, quem qui confundet non minus peccabit, quam peccat istorum impietas. Quod ergo naturalis communio nequaquam modo subnumerationis dissolvitur, velut isti errando putant, satis dictum est. Sed concedamus pertinaci et inaniter sapienti, demusque id quod aliquo posterius est, sic exprimi, ut ei subnumeretur. Videamus jam quid ex hoc sermone consequatur. *Primus*, inquit, *homo de terra terrenus*: *secundus*

homo Dominus, de coelo (1. Cor. 15, 47). Et alibi: *Non primum*, inquit, *quod spirituale est, sed quod animale, deinde quod spirituale* (Ibid. 46). Ergo si primo subnumeratur secundum, id autem quod subnumeratur, vilius est eo cui subnumeratur: igitur secundum vos vilior est spiritualis animali, et homine terreno coelestis.

CAPUT XIX.

Adversus eos qui dicunt non esse glorificandum Spiritum.

48. Sit ita, inquiunt, at ea gloria nullo pacto debetur Spiritui, ut a nobis glorificationibus sit extollendus. Unde igitur probaturi sumus Spiritus dignitatem intellectum omnem superantem, si Patris et Filii communio visa est istis minime sufficiens ad id testificandum? Sane possumus et ad ea, quae nominibus significantur respicientes, et ad operationum ejus magnitudinem, et ad beneficia quae in nos, imo quae in omnem creaturam confert, pro modulo nostro naturae illius sublimitatem ac potentiam incomprehensibilem percipere. Spiritus vocatus est, ut est illud, *Spiritus Deus* (Joan. 4, 24). Et, *Spiritus vultus nostri, Christus Dominus*

(Thren. 4, 20). Sanctus dicitur, quemadmodum sanctus Pater, et sanctus Filius. Creaturae siquidem inducta est aliunde sanctimonia: Spiritui vero sanctitas completiva est naturae. Ideoque non sanctificatur, sed sanctificat. Bonus item dicitur sicut Pater bonus est, et sicut bonus est is, qui ex bono natus est: cui bonitas est ipsa essentia. Rectus vocatur, Ut rectus Dominus Deus (Psal. 91, 16), eo quod per se sit ipsa veritas et ipsa justitia, nec in hanc nec in illam partem se vertens aut flectens, propter naturae immutabilitatem. Paracletus nuncupatur velut Unigenitus: sicut ipse ait: *Ego rogabo Patrem meum, et dabit vobis alium Paracletum* (Joan. 14, 16). Hoc pacto communia sunt nomina Patri, Filio et Spiritui sancto, qui has appellationes ex naturae consortio habet. Unde enim aliunde? Rursum Spiritus principalis, et Spiritus veritatis, et Spiritus sapientiae dictus est. *Spiritus divinus qui me fecit* (Job. 33, 4); et, *Beseleel*, inquit, *implevit Deus Spiritu divino sapientiae et intellectus et scientiae* (Exod. 31, 3). Talia igitur nomina eximia illa quidem et magna, nec tamen, quod ad gloriam attinet, exaggerationem ullam habentia.

49. At operationes quales sunt? Ineffabiles

quidem ob magnitudinem, innumerabiles vero ob multitudinem. Nam quo pacto intelligemus ea, quae fuerunt ante secula? Quae erant illius operationes ante creaturam intelligibilem? Quanta autem ab illo beneficia in creaturam? Adhaec quae potestas ad ventura secula? Erat enim, et ante erat, et simul aderat cum Patre et Filio ante secula. Quare etiamsi quid cogitaris ante secula, hoc tamen reperias Spiritu esse posterius. Quod si creationem reputes, consolidatae sunt coelorum virtutes a Spiritu, ita ut consolidationem intelligas firmitatem, quae non facile bonorum habitu excidat. Etenim quod Deo conjunctae sunt, quodque ad malitiam verti non queunt, quodque in beatitudine perpetuo perseverant virtutes, id illis a Spiritu accedit. Christi adventus; Spiritus praecurrit. In carne adventus, et Spiritus inseparabilis. Operationes virtutum, dona sanationum; sed per Spiritum sanctum. Daemones expulsi in Spiritu Dei. Diabolus spoliatus est imperio simul praesente Spiritu. Peccatorum facta remissio, sed in gratia Spiritus. *Abluti enim estis et sanctificati in nomine Domini nostri Jesu Christi et in Spiritu sancto* (1. Cor. 6, 11). Conjunctio cum Deo fit per Spiritum. *Misit enim Deus Spiritum Filii sui in corda nostra,*

clamantem, Abba Pater (Gal. 4, 6). Resurrectio a mortuis, Spiritus virtute. *Emittes siquidem Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terrae* (Psal. 103, 30). Sive quis creationem accipiat de extinctorum reviviscentia; annon magna Spiritus operatio, qui nobis suppeditat vitam ex resurrectione, et ad spiritualem illam vitam animas nostras adaptat? Sive creatio dicatur esse eorum, qui hic per peccatum lapsi sunt, in meliorem statum mutatio (nam ita quoque nonnunquam usurpatur juxta Scripturae consuetudinem, velut cum Paulus dicit: *Si qua in Christo nova creatura* (2. Cor. 5, 17), renovatio quae hic fit, et a vita terrestri ac turbulentis affectibus obnoxia ad coelestem conversationem transmutatio, quae fit in nobis per Spiritum, ad summam admirationem deducit animos nostros. In his utrum metuere debemus, ne dignitatem immodicis honoribus transgrediamur? an contra, ne illius notionem ad humilia deprimamus, etiamsi videamur maxima de eo loqui, quae quidem humana mente concipi humanaque lingua proferri possunt? Haec dicit Spiritus sanctus, sicut haec dicit Dominus: *Descende, et perge cum illis, nihil haesitans, quoniam ego misi illos* (Act. 10, 20). Num haec sunt

abjecti ac metu consternati verba? *Separate mihi Barnabam et Saulum in opus ad quod accersivi illos* (Id. 13, 2). Num servus ita loquitur? Et Isaias: *Dominus misit me, et Spiritus ejus* (Isai. 48, 16). Et: *Descendit Spiritus a Domino, et deduxit illos* (Id. 63, 14). At ne rursus mihi deductionem accipias pro humili ministerio. Nam hoc opus etiam Dei esse testatur Scriptura. *Deduxisti*, inquit, *sicut oves populum tuum* (Psal. 76, 21). Et: *Qui deducis velut ovem Joseph* (Id. 79, 1). Et: *Deduxit eos in spe, et non timuerunt* (Id. 77, 53). Proinde cum audieris: *Cum venerit Paracletus, ille vobis suggeret, ac vos ducet in omnem veritatem* (Joan. 14, 26, et 16, 13), cogita deductionem, sicuti doctus es, ne calumnieris cogitatum.

50. At, inquies, *Etiam interpellat pro nobis* (Rom. 8, 34): proinde quantum is, qui supplex est, beneficii auctore inferior est, tantum quoque Spiritus ratione dignitatis a Deo remotus. At tu nondum audisti de Unigenito, quod is est in dextra Dei, et interpellat pro nobis? Itaque quia Spiritus in te est, si tamen omnino in te est, et quia nos excaecatos ad eligendum quod utile est, docet deducitque, ne eam ob causam piam ac sanctam de eo opinionem amittas. Nam profecto summus

fuerit ingrati animi gradus, benefacientis humanitatem ad ingrati animi occasionem vertere. Nolite igitur contristare Spiritum sanctum (Ephes. 4, 30). Audite quid dicat martyrum primitiae Stephanus, inobedientiam ac rebellionem exprobrans populo. *Vos*, inquit, *semper Spiritui sancto resistitis* (Act. 7, 51). Et rursum Isaias: *Exacerbaverunt Spiritum sanctum, et versus est illis in inimicitiam* (Isai. 63, 10). Et alibi: *Domus Jacob irritavit Spiritum Domini* (Psal. 105, 32). Audite, inquam, annon haec summam potentiam declarent? Judicio legentium permitto, quas tandem oporteat eos, qui haec audiunt, opiniones concipere; utrum tamquam de instrumento deque obediente, et parem conditionem cum creatura sortito, denique nobis conservo sentire; an gravissimum vel verbo solo hanc blasphemiam piorum aures subire? Servum dicis Spiritum? Sed servus, inquit, non novit quid faciat Dominus ipsius (Joan. 15, 15): Spiritus autem non aliter novit quae sunt Dei, quam spiritus hominis novit quae in ipso sunt (1. Cor. 2, 11).

CAPUT XX.

Adversus eos, qui dicunt Spiritum nec in servili, nec in herili conditione esse, sed in conditione liberorum.

51. Neque servus, inquit, neque dominus,

sed liber. O mirum stuporem, o miserandam audaciam ista loquentium! Quid amplius deplorem? utrum inscitiam, an blasphemiam istorum? qui quidem de Deo dogmata humanis exemplis dedecorant, ac hominum consuetudinem, per quam dispar est dignitatum excellentia, ad divinam et ineffabilem naturam accommodare nituntur: haud reputantes apud homines quidem nullum esse natura servum. Aut enim potentia oppressi, sub jugum servitutis inducti sunt, velut in bello capti: aut ob paupertatem in servitutem adacti sunt, velut Aegyptii Pharaoni: aut juxta sapientem quandam et arcanam dispensationem, qui inter filios deteriores sunt, parentum voce, sapientioribus ac melioribus in servitutem addicti sunt; quam haudquaquam condemnationem, sed beneficium potius dixerit aequus rerum aestimator. Nam qui ob sensus inopiam non habet in sese id quod natura imperat, huic utilius est alterius fieri mancipium, ut dum dominantis prudentia dirigitur, similis sit currui, qui aurigam recepit, aut navi, quae nauclerum habet clavo assidentem. Hanc ob causam Jacob Dominus Esau ex benedictione patris (Gen. 27, 37), ut stultus a sapiente vel invitus beneficio afficeretur, quippe non habens proprium curatorem, vi-

delicet mentem. Et Chanaan filius servus erit fratribus suis (Gen. 9, 25), quoniam indocilis erat ad virtutem, imprudentem habens patrem, videlicet Cham. Ad hunc igitur modum hic fiunt servi; liberi vero sunt, qui effugerunt paupertatem, aut bellum, aut qui aliorum cura non egent. Itaque quamvis hic herus, ille servus appelletur, omnes tamen et quatenus sumus ejusdem inter nos conditionis, et tamquam illius, qui nos condidit mancipia, conservi sumus. Illic porro quid potes e servitute eximere? Nam statim ac condita sunt, simul cum eis condita servitus. Sibi enim invicem non imperant, eo quod coelestia plus habendi non tenentur desiderio. Deo autem subjecta omnia, ac tamquam domino debitum timorem, ac tamquam conditori debitam gloriam persolvunt. *Filius enim gloria afficit patrem, et servus dominum suum* (Malach. 1, 6). Et ex his duobus alterum omnino Deus requirit. *Nam si Pater*, inquit, *sum ego, ubi est gloria mea? Si Dominus sum ego, ubi est timor meus* (Ibid.)? Alioqui vita custodiae ac inspectioni Domini non subdita omnium maxime miserabilis foret. Cujusmodi sunt virtutes desertrices, quae quod cervicem erexerunt adversus Deum omnipotentem, servitutem detrectant, non quod ali-

ter natura comparatae sint, sed quod subditae esse nolint Creatori. Quem igitur appellas liberum? Eum qui sine rege est? qui neque imperandi alteri potestatem habet, neque alterius imperium admittit? At nec est istiusmodi natura in rebus conditis, et hoc de Spiritu cogitare aperte impietas est. Quare si Spiritus creatus est, profecto servit cum omnibus. *Omnia enim*, inquit, *serviunt tibi* (Psal. 116, 91): sin supra creaturam est, regni quoque consors est.

CAPUT XXI.

Testimonia ex Scripturis Spiritum appellari Dominum.

52. Sed quid opus est ex rebus humilibus pugnantes, doctrinae turpiter parare victoriam, cum liceat illustriorum appositione gloriae excellentiam, cui contradici non possit, demonstrare? Quod si proferemus ea, quae nos Scriptura docuit, forsitan magno vehementique clamore vociferabuntur, et auribus obturatis pneumatomachi tollentes lapides, aut quidquid forte occurrerit, in arma quisque vertentes, in nos irruent. Sed non est nobis incolumitas anteponenda veritati. Invenimus igitur apud Apostolum: *Dominus*

autem dirigat corda vestra in dilectionem Dei, et in patientiam Christi pro tribulationibus (2. Thess. 3, 5). Quis est Dominus dirigens in dilectionem Dei, et in patientiam Christi pro tribulationibus? Respondeant nobis, qui Spiritum in servitutem adigunt. Sive enim de Deo et Patre fuisset sermo, omnino dixisset: *Dominus vos dirigat in dilectionem sui;* sive de Filio, addidisset, *in suam ipsius patientiam.* Quaerant igitur quaenam sit alia persona, quam Domini vocabulo deceat honorari. Huic affine est et illud, quod alibi positum est: *Dominus vos impleat et abundare faciat caritate, in vos invicem et in omnes, quemadmodum et nos in vos, ad confirmandum corda vestra irreprehensibilia in sanctificatione, coram Deo et Patre nostro, in adventu Domini nostri Jesu Christi cum omnibus Sanctis suis* (1. Thess.

---

1) Ὑπὲρ τῶν θλίψεων, *pro tribulationibus.* Fatendum est haec verba neque in sacro contextu legi et in tribus hujus libri mss. codd. deesse. Quin etiam in regio quinto non occurrunt nisi secunda manu. Sed tamen cum paulo post a Basilio repetantur, ut e sacro contextu desumpta, nolim ea delere; ac verisimilius est ex codd., in quibus desunt, ob eam causam fuisse sublata, quia non legebantur apud Apostolum, quam sine causa in alios codd., in quibus occurrunt, injecta. Editor maurinus.

3, 12, 13). Quem Dominum precatur, coram Deo et Patre nostro in adventu Domini nostri irreprehensibilia fidelium thessalonicensium corda confirmata in sanctitate constabilire? Respondeant nobis, qui cum ministratoriis spiritibus, qui mittuntur ad ministerium, collocant Spiritum sanctum. At non habent quod respondeant. Quapropter audiant et aliud testimonium, evidenter Spiritum sanctum appellans Dominum. *Dominus*, inquit, *Spiritus est* (2. Cor. 3, 17). Et rursum: *Tamquam a Domino Spiritu* (Ibid. 18). Ne vero ulla relinquatur occassio contradicendi, ipsa Apostoli verba proferam in medium: *Usque ad hodiernum enim diem idem velamen in lectione veteris Testamenti manet non revelatum, quod in Christo abrogatur. Cum autem conversus fuerit ad Dominum, tolletur velamen. Dominus autem Spiritus est* (Ibid. 14, 16, 17). Cur hoc dicit? Quoniam qui nudo intellectui literae assidet, et illic circa legales observationes occupatus est, judaica literae interpretatione quasi velo tectum habet cor: atque id illi accidit, eo quod ignoret corporalem legis observationem in adventu Christi abolitam esse, jam figuris ad veritatem translatis. Sunt enim supervacaneae lucernae solis adventu; et cessat lex

et prophetiae silent, simul ut illuxit veritas. At qui potuit ad profunda legalis sensus penetrare, ac discussa legis obscuritate ceu velamento, introire ad arcana, hic Moysen imitatus est, velamen, dum loquitur cum Deo, tollentem (Exod. 34, 34); ipse se etiam convertens a litera ad spiritum. Quare velamini, quod impositum est super faciem Moysi, respondet legalium documentorum obscuritas: conversioni autem ad Dominum respondet spiritualis intelligentia. Ergo qui in lectione legis aufert literam, convertit sese ad Dominum (Dominus autem nunc Spiritus dicitur), ac similis redditur Moysi, ex apparitione Dei faciem glorificatam habenti. Sicut enim quae juxta floridos colores posita sunt, e splendore promanante colorantur et ipsa: sic qui evidenter intendit oculos in Spiritum, ex illius gloria quodammodo transformatur ut fiat illustrior, dum veritate a Spiritu promanante, ceu luce quadam, corde illuminatur. Et hoc est transformari a gloria Spiritus ad propriam gloriam, haud parce, neque tenuiter, sed in tantum, quantum par est illustrari eum, qui a Spiritu illuminatur. Non vereris, o homo, Apostolum dicentem: *Templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis* (1. Cor. 3, 16)? Num potuisset un-

quam servile domicilium appellatione templi honorare? Quid qui Scripturam divinitus inspiratam appellat, eo quod afflatu Spiritus scripta sit (2. Tim. 3, 16), num contumeliosis et Spiritum attenuantibus verbis utitur?

CAPUT XXII.

Confirmatio naturalis communionis Spiritus, eo quod aeque ac Pater et Filius incomprehensibilis est.

53. Non solum autem ex hoc quod easdem habet appellationes, et in operationibus consors est Patri et Filio, dilucet naturae illius excellentia; verum etiam ex eo, quod pariter incomprehensibilis est intellectu. Quae enim de Patre loquitur, quod sit supra cogitationem humanam, quaeque de Filio, eadem Dominus et de Spiritu sancto dicit: *Pater juste, et mundus te non cognovit* (Joan. 17, 25), mundum appellans hic non globum e coelo et terra constantem, sed caducam hanc innumerisque mutationibus obnoxiam vitam. Ac de seipso loquens, *Adhuc modicum*, inquit, *et mundus me jam non videt, vos autem videtis me* (Id. 14, 19): rursus hic eos, qui materiali carnalique vita devincti sunt, et oculis tantum expendunt veritatem, mundum appellans, qui non amplius oculis cor-

dis visuri erant Dominum nostrum, eo quod resurrectionem non crederent. Haec autem eadem dixit et de Spiritu: *Spiritum*, inquit, *veritatis, quem mundus non potest accipere, quod non videat illum, neque cognoscat eum: vos autem cognoscitis illum, quod apud vos manet* (Ibid. 17). Carnalis siquidem homo mentem habens ad contemplationem haud exercitatam, imo vero totam in affectu carnis velut in coeno defossam gerens, non potest ad spirituale lumen veritatis attollere oculos. Quapropter mundus, hoc est, carnis cupiditatibus addicta vita, velut oculus imbecillis non ferens radii solaris lumen, Spiritus gratiam non recipit. At Dominus cum hoc discipulis testimonium dedisset, quod mundae essent vitae ob doctrinam ipsius, dat etiam, ut jam ad speculationem contemplationemque Spiritus sint idonei. *Jam*, enim inquit, *vos mundi estis propter sermonem, quem locutus sum vobis* (Joan. 15, 3). *Unde mundus quidem non potest illum accipere, quandoquidem non videt illum: vos autem novistis eum, quoniam apud vos manet* (Id. 14, 17). Eadem dicit et Isaias: *Qui stabilivit terram, et quae in ea sunt, deditque spirationem populo, qui est super illam, et Spiritum calcantibus eam* (Isai. 42, 5). Nam qui con-

culcant terrena iisque superiores evaserunt, digni praedicati sunt dono Spiritus sancti. Quem ergo mundus capere non potest, quique a solis sanctis per cordis puritatem videri potest, qualem esse existimandum est, aut quales illi honores competere?

CAPUT XXIII.

Spiritus glorificationem esse enumerationem eorum, quae illi adsunt.

54. Et reliquae quidem virtutes singulae in loco circumscripto esse creduntur. Nam angelus, qui astabat Cornelio (Act. 10, 3), non in eodem momento astabat et Philippo (Id. 8, 26): neque qui locutus est Zachariae ab altari (Luc. 1, 11), per idem tempus etiam in coelo suam implebat stationem. At Spiritus creditur simul et in Habacuc et in Daniele in Babylonia operari (Dan. 14, 33); et cum Jeremia in cataracta (Jer. 20, 2, apud 70), et cum Ezechiele super Chobar versari (Ezech. 1, 1). *Spiritus enim Domini replevit orbem terrarum* (Sap. 1, 7). Et: *Quo ibo a Spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam* (Psal. 138, 7)? Et propheta: *Quoniam ego vobiscum sum, dicit Dominus: et Spiritus meus stat in medio vestri* (Agg. 2, 5, 6). Eum

vero qui ubique est, ac una cum Deo adest, cujus esse naturae credere oportet? utrum omnia complectentis, an particularibus arctatae locis, qualem esse naturam angelorum patet ex dictis? Verum hoc dixerit nemo. Igitur qui natura divinus est, qui magnitudine incomprehensus, qui potens in operationibus, qui bonus in beneficentiis, hunc non supra modum efferemus? non supra modum glorificabimus? Ego vero nihil aliud intelligo gloriam, quam enumerationem mirabilium, quae illi adsunt. Itaque aut isti interdicent nobis, ne prorsus mentionem faciamus bonorum, quae ab illo accipimus, aut omnino ea, quae illi adsunt commemorasse, est summam glorificationem implesse. Nam ne Deum quidem et Patrem Domini nostri Jesu Christi et unigenitum illius Filium aliter glorificare possumus, quam pro virili nostra illius prodigia recensendo.

CAPUT XXIV.

Redargutio absurditatis eorum, qui non glorificant Spiritum, ex collatione eorum, quae in creaturis gloria afficiuntur.

55. Deinde vero gloria et honore coronatus est quilibet homo, et gloria et honor et pax

cuivis facienti bonum (Rom. 2, 10) in promissis reposita sunt. Est autem et peculiaris quaedam israëlitici populi gloria, quorum, inquit, est adoptio et gloria et cultura (Id. 9, 4): et suam ipsius gloriam quandam commemorat psalmorum cantor: *Dum cantaverit tibi gloria mea* (Psal. 29, 12); et rursus: *Exsurge gloria mea* (Id. 117, 2). Est autem quaedam gloria solis, lunae et stellarum (1. Cor. 15, 41). Ac juxta Apostolum fit etiam administratio damnationis cum gloria (2. Cor. 3, 9). Itaque cum tam multa sint quae gloria potiuntur, vis Spiritum unum ex omnibus inglorium esse? Et tamen *Ministratio*, inquit, *Spiritus est in gloria* (Ibid. 8). Qui fit igitur ut ille indignus sit qui glorificetur? Et magna quidem est gloria justi juxta psalmorum cantorem (Psal. 20, 6). At gloria Spiritus juxta tuam opinionem nulla est. Annon igitur evidens periculum est, ne talibus dictis inevitabile crimen in nosmetipsos accersamus? Si homo, qui salvus fit ex operibus justitiae, etiam timentes Dominum glorificat, multo minus Spiritum debita gloria fraudabit. Sit, inquiunt, glorificandus, sed non cum Patre et Filio. Et qui consentaneum est rationi, alium locum imaginatione designare Spiritui, eo relicto, quem statuit

Dominus; et gloriae consortio spoliare eum, qui ubique conjunctus est Divinitati, in professione fidei, in baptismate redemptionis, in operatione virtutum, in inhabitatione sanctorum, in beneficiis in subditos conferendis? Neque enim est ullum omnino donum absque sancto Spiritu ad creaturam perveniens; quando ne simplex quidem verbum in defensionibus pro Christo quis possit dicere, nisi adjuvante Spiritu, quemadmodum in Evangeliis a Domino et Servatore nostro didicimus (Matth. 10, 19). Porro ut his omnibus neglectis atque ea communione, quam in omnibus habet, oblivioni tradita, a Patre et Filio ipsum avellamus, nescio an quisquam sancti Spiritus particeps assensurus sit. In quo igitur ordine illum collocabimus? creaturarum? At universa creatura servit: Spiritus autem liberum reddit: *Ubi enim Spiritus Domini, ibi libertas* (2. Cor. 3, 17). Atque cum multa sint quae possim hic commemorare, quam non conveniat Spiritum sanctum annumerare rebus creatis, de his dicere nunc supersedebo. Nam si incipiam pro argumenti dignitate, et quae pro nobis faciunt, probationes adducere, et quae ab adversariis objiciuntur, diluere, prolixo sermone erit opus, loquacitateque voluminis deterrebimus lectores. Idcirco

hoc alteri proprio tractatui reservato, propositis adhaereamus.

56. Consideremus igitur singulatim. Natura bonus est, ut bonus Pater, et bonus Filius. Creatura vero per electionem ejus quod bonum est, particeps est bonitatis. Profunda Dei novit: sed creatura per Spiritum accipit arcanorum reserationem. Vivificat cum Deo qui vivificat omnia, cum Filio qui dat vitam. *Qui enim excitavit*, inquit, *Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra, per ipsius Spiritum, qui inhabitat in vobis* (Rom. 8, 11). Atque iterum: *Oves meae vocem meam audiunt, et ego vitam aeternam do illis* (Joan. 10, 27). Sed Spiritus quoque vivificat (Id. 6, 64), inquit. Ac rursum: *Spiritus autem*, inquit, *vita propter justitiam* (Rom. 8, 10). Quin et Dominus testatur Spiritum esse qui vivificat. *Caro non prodest quidquam* (Joan. 6, 64). Quomodo igitur Spiritum a vivificandi potestate submoventes eum naturae conjungemus, quae ipsa vita egeat? Quis adeo contentiosus, quis adeo exsors doni coelestis, et absque gustu bonorum Dei verborum, quis adeo spei aeternae expers, ut Spiritum a Deitate distractum creaturae copulet?

57. In nobis, inquiunt, Spiritus est tam-

quam donum a Deo. At donum nequaquam iisdem honoribus afficitur, quibus is qui dedit. Donum quidem Dei Spiritus est, sed donum vitae. *Lex enim*, inquit, *Spiritus vitae liberavit nos* (Rom. 8, 2); et donum potentiae: *Accipietis enim virtutem Spiritus sancti supervenientis in vos* (Act. 1, 8). Num igitur ob id contemnendus est? Annon et Filium dedit hominibus? *Qui*, inquit, *proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo etiam non una cum eo omnia nobis donabit* (Rom .8, 32)? Et alibi: *Ut sciamus quae a Deo nobis donata sunt* (1. Cor. 2, 12), de mysterio assumpti hominis loquens. Itaque qui ista loquuntur, annon Judaeorum ingratum animum amentiamque superant, qui scilicet excellentiam divinae bonitatis vertant in occassionem blasphemiae? Accusant enim Spiritum, quod nobis dat fiduciam Deum appellandi Patrem nostrum. *Emisit enim Deus Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem: Abba Pater* (Gal. 4, 6), ut illius vox propria fiat eorum, qui ipsum acceperunt.

CAPUT XXV.

Quod Scriptura hac syllaba *in* pro *cum* utatur; ubi etiam probatur *et* idem pollere quod *cum*.

58. Qui fit igitur, inquiunt, ut Scriptura

nusquam tradat Spiritum glorificari cum Patre et Filio, sed studiose vitet ne dicat *cum Spiritu*, ac ubique malit glorificare in ipso, quasi hoc congruentius judicet? At ego nequaquam dixerim hanc syllabam *in* exhibere sensum minus honorificum, imo potius si sane accipiatur, ad maximam celsitudinem erigere mentem; quandoquidem observavimus hanc frequenter usurpari pro *cum*. Quod genus est illud: *Ingrediar domum tuam in holocautomatibus* (Psal. 65, 13), pro his vocibus: *cum holocautomatibus*. *Et eduxit eos in argento et auro* (Id. 104, 37), hoc est, *cum argento et auro*. Item illud: *Non egredieris in virtutibus nostris* (Id. 43, 10), pro *cum virtutibus nostris*, aliaque hujusgeneris innumerabilia. Omnino lubens ab ista nova sapientia didicero, qualem glorificationem Apostolus absolverit per hanc dictionem *in*, juxta formam, quam isti nunc tamquam e Scriptura proferunt. Nusquam enim inveni dictum: Tibi Patri honor et gloria per unigenitum Filium tuum in Spiritu sancto: qui sermo nunc istis usitatior est ipsa, ut ita loquar, respiratione. Horum quidem singula separatim invenire licet, conjunctim vero posita in hac constructione nusquam poterunt ostendere. Itaque si exacte urgent ea, quae

in Scripturis habentur, ostendant unde ista dicant. Quod si concedunt consuetudini, neque nos ab ea excludant.

59. Nos enim ambas dictiones in fidelium usu deprehendentes, ambabus utimur: gloriam quidem Spiritui ex aequo per utramque persolvi rati; eis vero, qui depravant veritatem, credimus magis os obturari per eam praepositionem, quae cum sensum in Scripturis similem habeat, non ita facile ab adversariis expugnari potest (est autem ipsa illa, cui nunc ab istis contradicitur) utpote quae pro *et* conjunctione sumatur. Nam idem est dicere: *Paulus et Silvanus et Timotheus* (1. Thess. 1, 1), atque Paulus cum Timotheo et Silvano. Nominum enim connexio utraque pronunciatione similiter servatur. Itaque si cum Dominus dixerit Patrem et Filium et sanctum Spiritum, ipse dicam Patrem et Filium cum Spiritu sancto, aliudne, quod ad sententiae vim attinet, dixero? Porro per conjunctionem *et* connecti nomina multis testimoniis probari potest. *Gratia enim*, inquit, *Domini nostri Jesu Christi, et caritas Dei, et communio Spiritus sancti* (2. Cor. 13, 13). Ac rursus, *Obsecro autem vos per Dominum nostrum Jesum Christum, et per caritatem Spiritus* (Rom. 15, 30). Itaque

si pro conjunctione *et* voluerimus uti praepositione *cum*, quid fecerimus diversi? Ego sane non video, nisi quis ob frigidas grammaticae regulas conjunctionem tamquam copulativam ac majorem unionem facientem praeferens, praepositionem rejiciat, quasi non obtineat parem vim. Sed si de his a nobis ratio exposceretur, forte multis verbis non opus esset nobis ad respondendum. Nunc vero neque de syllabis, neque de hoc aut illo dictionis sono disputant, sed de rebus juxta vim ac veritatem maximo inter se discrimine dissidentibus. Qua de causa, cum indifferens sit syllabarum usus, isti has quidem admittere, illas vero ab Ecclesia submovere moliuntur. Ego vero etsi primo statim auditu praepositio evidentem utilitatem habet, attamen etiam rationem reddam, juxta quam Patres nostri non otiose illius quoque usum amplexi sint. Nam praeterquam quod haec idem valet quod *et*, ad refellendam Sabellii malitiam [1]), similiterque atque illa conjunctio hypostaseon proprietatem declarat, velut, *Ego et Pater veniemus* (Joan. 15, 23): *Ego*

---

1) *Sabellii malitiam*, qui confundebat personas divinas docens in Deo unam esse naturam unamque tantum proprie dictam personam seu hypostasim.

et Pater unum sumus (Id. 10, 30); praeterea eximium habet sempiternae communionis ac perpetuae conjunctionis testimonium. Nam qui dixit cum Patre Filium esse, simul et hypostaseon proprietatem et inseparabile consortium expressit. Quod idem etiam in rebus humanis videre est, in quibus *et* conjunctio declarat communem operationem: et praepositio *cum* quodammodo etiam significat communionem. Quod genus est: Navigarunt in Macedoniam Paulus et Timotheus, sed et Tychicus et Onesimus missi sunt Colossensibus: ex his discimus, illos rem eandem fecisse. Sed si audierimus: connavigarunt et simul missi sunt, etiam illud addiscimus, alterum cum altero actionem absolvisse. Ita Sabellii errorem destruens haec vox ut non alia aeque, addit illis et eos, qui directe opposito impietatis genere insaniunt. De his loquor, qui temporalibus intervallis Filium a Patre, et Spiritum sanctum a Filio distrahunt.

60. Ceterum a syllaba *in* eo maxime differt, quod praepositio *cum* mutuam conjunctionem eorum, qui communiter aliquid agunt, exhibet, velut connavigantium, aut cohabitantium, aut quidvis aliud communiter perficientium: at praepositio *in* declarat re-

lationem ad id, in quo sunt operantes. Siquidem cum audimus, *innavigant*, aut *inhabitant*, protinus cogitamus scapham, aut domum. Itaque juxta communem usum harum syllabarum talis est inter ipsas differentia, majorque inveniri poterit a studiosis. Neque enim mihi vacat de ratione syllabarum exquirere. Quoniam igitur demonstratum est praepositionem *cum* significantissime reddere conjunctionis intelligentiam, inducias a vobis, si videtur, impetret, ac desistite atrox et implacabile bellum cum illa gerere. Sed tamen quamvis haec vox tam apta sit ad significandum, si cui cordi fuerit in glorificationibus per syllabam *et* nomina connectere et glorificare, quemadmodum in Evangeliis, ubi de baptismate, didicimus Patrem et Filium et Spiritum sanctum; etiam ita fiat, nemo contradicturus est. Hac conditione, si videtur, inter nos consentiamus. Sed isti citius abjecerint linguas, quam hanc vocem recipiant. Hoc igitur est, quod nobis acerrimum ac irreconciliabile bellum excitat. In Spiritu sancto, inquiunt, danda est gloria Deo, non autem et Spiritui: atque acerrime huic voci, tamquam Spiritum deprimenti adhaerescunt. De qua non inutile fuerit prolixius dicere. Quae cum audierint isti, demira-

bor, si non eam ut proditricem, et ad Spiritus gloriam ultro transfugam repudiabunt. [1])

CAPUT XXVI.

Quot modis dicitur *in*, totidem modis de Spiritu accipi.

61. Mihi igitur consideranti videtur, etsi simplex ac brevis est hujus syllabae pronunciatio, multa et varia per eam significari. Quot enim modis dicitur *in*, totidem modis invenimus eam syllabam conceptibus de Spiritu subservire. Nam forma dicitur esse in materia, et potentia in eo quod ejus capax est, et habitus in eo qui secundum illum affectus est, aliaque hujus generis multa. Itaque quatenus Spiritus sanctus vim habet perficiendi creaturam rationalem, absolvens illius fastigium, formae rationem obtinet. Nam qui jam non vivit secundum carnem, sed Spiritu Dei agitur, ac filius Dei nominatur, et conformis imagini Filii Dei factus est, spiritualis dicitur. Et sicut cernendi vis est in oculo sano, sic operatio Spiritus in anima

---

1) *Ultro transfugam repudiabunt.* Ostendemus etiam hanc praepositionem *in* manifestare Spiritus s. gloriam, adeo ut illam tamquam contrariam suo errori et quae illi non solum non faveat sed potius adversetur, incipiant suspectam habere et repudiare.

purgata. Eoque Paulus optat Ephesiis, ut oculos habeant illuminatos in Spiritu sapientiae (Ephes. 1, 17, 18). Et quemadmodum ars est in eo, qui illam adeptus est: ita gratia Spiritus in eo, qui recepit eam, semper quidem praesens, at non perpetuo operans. Nam et ars potentia quidem est in artifice: actu vero tum, cum secundum illam operatur: itidem Spiritus semper quidem adest dignis, sed operatur prout opus est, aut in prophetiis, aut in sanationibus, aut in aliis miraculorum operationibus. Praeterea sicut in corporibus est sanitas, aut calor, aut in genere affectiones facile mobiles: sic et in anima frequenter est Spiritus, in iis qui propter mentis instabilitatem facile gratiam acceptam expellunt, nequaquam permanens: qualis erat Saul et septuaginta seniores filiorum Israël, praeter Eldad et Modad (Num. 11, 25, 26) (nam apud hos solos ex omnibus Spiritum mansisse apparet), et in genere, si quis est istis animi proposito consimilis. Item quemadmodum verbum est in animo, interdum ut in corde cogitatum, interdum ut lingua prolatum: sic et Spiritus sanctus, vel cum testimonium praebet spiritui nostro, et clamat in cordibus nostris: *Abba Pater* (Rom. 8, 16, 15) vel cum loquitur pro nobis, juxta id

quod dictum est: *Non vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris, qui loquitur in vobis* (Matth. 10, 20). Jam vero et ut totum in partibus, Spiritus intelligitur juxta donorum distributionem. Omnes enim invicem sumus membra, sed habentes dona secundum Dei gratiam nobis datam diversa. Eapropter *Non potest dicere oculus manui: Non opus habeo te; aut rursus caput pedibus: Non est mihi vobis opus* (1. Cor. 12, 21). Sed omnia quidem simul complent corpus Christi in unitate Spiritus; necessariam autem utilitatem sibi invicem reddunt ex donis. Deus enim posuit membra in corpore, unumquodque illorum ut voluit. Membra autem eandem habent pro se mutuo sollicitudinem, juxta spiritualem mutuae affectionis ipsis insitae communionem. Eoque *Sive patitur unum membrum, una cum eo patiuntur omnia membra: sive glorificatur unum membrum, simul gaudent omnia membra* (Ibid. 26). Rursus quemadmodum partes sunt in toto, ita singuli sumus in Spiritu, eo quod omnes in uno corpore in unum Spiritum baptizati sumus.

62. Porro quod mirum dictu videbitur, nihilo tamen minus verum est, etiam veluti locus eorum qui sanctificantur, saepenumero

dicitur Spiritus. Et constabit ne hoc quidem loquendi genere diminui Spiritum, sed glorificari potius. Nam nomina corporalia etiam ad spirituales intelligentias, evidentiae gratia, frequenter Scriptura transfert. Observavimus igitur et Psalmodum de Deo loquentem, *Esto mihi in Deum protectorem, et in locum munitum, ut salvum me facias* (Psal. 30, 3); de Spiritu vero, *Ecce locus*, inquit, *apud me, et sta super petram* (Exod. 33, 21), quid aliud appellans locum, nisi visionem in Spiritu, in qua cum esset Moyses, potuit videre Deum evidenter ipsi apparentem? Hic est locus verae adorationis proprius. *Attende enim*, inquit, *ne offeras holocautomata tua in quovis loco, sed in loco quemcunque elegerit Dominus Deus tuus* (Deut. 12, 13, 14). Quod igitur est holocautoma spirituale? Sacrificium laudis (Psal. 49, 14). Quo in loco hoc offeremus, nisi in Spiritu sancto? Ubi hoc didicimus? Ab ipso Domino dicente: *Veri adoratores adorabunt Patrem in Spiritu et veritate* (Joan. 4, 23). Hunc locum cum vidisset Jacob dixit: *Dominus est in loco hoc* (Gen. 28, 16). Itaque Spiritus vere locus est sanctorum. Sanctus itidem locus est Spiritui proprius, ac praebet seipsum ut inhabitet cum Deo, ac templum illius voca-

tur. Sicut enim in Christo loquitur Paulus: *Coram Deo*, inquit, *in Christo loquimur* (2. Cor. 2, 17): et Christus in Paulo, velut ipse ait: *An experimentum quaeritis qui loquitur in me Christi* (Ibid. 13, 3)? sic et in Spiritu loquitur mysteria, ac Spiritus rursum loquitur in eo.

63. In rebus ergo conditis ad hunc modum multifariam variisque rationibus dicitur Spiritus inesse: verum magis pium est dicere, eum esse cum Patre et Filio, quam illis inesse. Nam gratia ab eo manans, habitante in iis qui digni sunt, ac suas operationes in illis exercente, recte dicitur inesse iis, qui sunt illius capaces. At illius subsistentia, quae fuit ante saecula, ac perpetuitas nunquam desitura cum Filio et Patre considerata, sempiternae conjunctionis requirit appellationes. Nam *coesse* proprie ac vere dicitur de iis, quae sibi invicem inseparabiliter adsunt. Nam calorem ferro quidem ignito inesse dicimus: at una simul cum ipso igne esse. Item corpori sanitatem inesse dicimus, vitam autem simul cum anima esse. Quare ubi propria et connaturalis atque inseparabilis communio est, haec vox *cum* significantior est, ut quae inseparabilis conjunctionis cogitationem suggerat intellectui. Ubi autem gratia ab ipso

proficiscens accedere ac rursus decedere potest, proprie et vere inesse dicitur; etiamsi illius gratia in iis, qui receperunt, saepenumero propter affectus in bono perseverantiam perpetua permaneat. Proinde quoties propriam Spiritus dignitatem intelligimus, cum Patre et Filio ipsum contemplamur: ubi vero gratiam in eos, qui illius sunt participes, operantem reputamus, in nobis esse Spiritum dicimus. Et quae a nobis defertur glorificatio in Spiritu, non habet professionem dignitatis illius, sed nostrae ipsorum imbecillitatis confessionem; dum ostendimus nos ex nobis ipsis ad glorificandum sufficientes non esse, sed sufficientiam nostram esse in Spiritu sancto, in quo corroborati, pro beneficiis acceptis Deo nostro gratias absolvimus, juxta quod a malitia purgati sumus; quippe alius alio plus aut minus auxilio Spiritus adjuti ad offerendum hostias laudis Deo. Secundum unum igitur modum sic pie gratiarum actionem in Spiritu persolvimus. Quamquam et hoc invidia non caret, ut aliquis de seipso testificetur dicatque: Spiritus Dei in me est, et per gratiam illius sapiens factus refero gloriam. Nam haec vox Paulum decet: *Videor et mihi Spiritum Dei habere* (1. Cor. 7, 40). Et rursus: *Egregium depositum*

serva per Spiritum sanctum, qui habitat in nobis (2. Timoth. 1, 14). Item de Daniele legimus (Dan. 5, 11), quod Spiritus Dei sanctus fuerit in eo; et si quis illis assimilis sit virtute.

64. Alter autem intellectus est, nec ipse rejiciendus, quod sicut in Filio cernitur Pater, sic Filius cernitur in Spiritu. Itaque adoratio quae fit in Spiritu, mentis nostrae operationem ut in luce factam indicat, ut discere licet ex iis, quae samaritanae dicta sunt. Nam cum illa consuetudine regionis decepta existimaret in loco esse adorationem; Dominus eam dedocens dixit, in Spiritu et veritate adorare oportere (Joan. 4, 24): nimirum seipsum appellans veritatem. Quemadmodum igitur in Filio dicimus adorationem, velut in imagine Dei ac Patris: sic et in Spiritu tamquam in seipso Domini Divinitatem exprimente. Unde et in adoratione inseparabilis est a Patre et Filio Spiritus sanctus. Nam si sis extra illum, nullo pacto es adoraturus: contra, si in illo fueris, nullo modo eum separabis a Deo, nihilo profecto magis quam lumen separabis ab iis, quae visui patent. Impossibile siquidem est cernere imaginem Dei invisibilis, nisi in lumine Spiritus. Et qui intuetur imaginem, hunc impossibile est

lumen ab imagine separare. Quod enim ut videas in causa est, id necesse est, ut simul cum iis, quae cernuntur, videatur. Itaque proprie et congruenter per illuminationem Spiritus conspicimus splendorem gloriae Dei: per characterem autem ad eum, cujus est character et aequale sigillum, subvehimur.

CAPUT XXVII.

Unde initium habeat syllaba *cum*, et quam vim habeat, ubi et de Ecclesiae legibus nullo scripto proditis.

65. Quam igitur ob causam, inquiunt, cum proprie conveniat haec syllaba *in* Spiritui, ac nobis ad exprimendum quemvis de Spiritu intellectum sufficiat, vos novam istam syllabam induxistis, qui dicitis, *cum Spiritu*, non, *in Spiritu sancto*; alioquin nec necessariis, nec ab Ecclesia probatis vocibus utentes? Quod igitur haec syllaba *in* Spiritui sancto non in sortem proprie cessit, sed Patris Filiique communis est, in superioribus dictum est. Arbitror autem et illud satis demonstratum, quod *in* non solum nihil detrahit dignitati Spiritus, verum etiam ad summam celsitudinem erigit cogitationes eorum, qui non prorsus mente corrupti sunt. Superest autem

disserere de syllaba *cum* unde coeperit, et quam vim habeat, et quomodo Scripturae concordet.

66. Ex asservatis in Ecclesia dogmatibus et praedicationibus, alia quidem habemus e doctrina scripto prodita, alia vero nobis in mysterio tradita recepimus ex traditione apostolorum: quorum utraque vim eandem habent ad pietatem; nec iis quisquam contradicet: nullus certe, qui vel tenui experientia noverit quae sint Ecclesiae instituta. Nam si consuetudines, quae scripto proditae non sunt, tamquam haud multum habentes momenti aggrediamur rejicere, imprudentes Evangelium in ipsis rebus praecipuis laedemus, imo potius praedicationem ad nudum nomen contrahemus. Verbi gratia, ut ejus quod primum est et vulgatissimum primo loco commemorem: ut signo crucis eos qui spem collocant in Christo signemus, quis scripto docuit? Ut ad Orientem versi precemur, quae nos docuit Scriptura? Invocationis verba cum conficitur [1]) panis Eucharistiae et

---

1) Ἐπὶ τῇ ἀναδείξει, quae Erasmus vertit: Invocationis verba, *cum ostenditur eucharistia*, quae interpretatio omnino admitti potest, nec censenda est vitiosa, praesertim cum in ipsa graeca liturgia haec vel similia subinde legimus: „Ut sanctificet et osten-

poculum benedictionis, quis sanctorum in scripto nobis reliquit? Nec enim his contenti sumus, quae commemorat Apostolus aut Evangelium, verum alia quoque et ante et post dicimus, tamquam multum habentia momenti ad mysterium, quae ex traditione non scripta accepimus. Benedicimus autem et aquam baptismatis, et oleum unctionis, imo ipsum etiam qui baptismum accipit. Ex quibus scriptis? Nonne a tacita secretaque traditione? Ipsam vero olei unctionem, quis sermo scripto proditus docuit? Jam ter immergi hominem, unde haustum? Reliqua autem quae fiunt in baptismo, veluti renunciare satanae et angelis ejus, ex qua scriptura habemus? Nonne ex minime publicata et arcana hac doctrina, quam Patres nostri silentio quieto minimeque curioso servarunt?

---

dat hunc quidem panem ipsum pretiosum corpus Domini.« Neque haec vox *ostendi ost endi* reformidanda est ac si dogmati de reali corporis Christi in eucharistia praesentia adversetur, cum lumen fidei revera ostendat oculis non utique corporis, sed spiritualibus, Eucharistiam esse corpus Christi. Ceterum hoc caput plane insigne est pro confirmanda doctrina catholica *de traditione*, qua rejecta prouti ea vivit et viget in jugi magisterii ecclesiastici praedicatione, revera Evangelium in ipsis rebus praecipuis laedemus: ut patet ex protestantismi historia.

Quippe illud probe didicerant, mysteriorum reverentiam silentio conservari. Nam quae nec intueri fas est non initiatis, qui conveniebat horum doctrinam scriptis vulgari? Aut quid tandem sibi voluit magnus ille Moyses, qui non omnia, quae erant in templo, passus sit omnibus esse pervia (Num. 4, 20)? sed profanos extra sacros sancellos; ac priora quidem atria purioribus permittens, levitas solos dignos censuit Numinis ministerio: mactationes autem holocautomatumque oblationes, et reliqua quae ad rem sacram pertinent sacerdotibus assignavit (Id. 18, 7, et 21, 22); atque unum ex omnibus selectum in adyta admisit, et ne hunc quidem semper, sed uno tantum die quotannis (Exod. 30, 10, et Levit. 16, 2): quin et hujus diei certam horam, qua fas esset ingredi, praestituit, quo propter novitatem et insolentiam, cum stupore intueretur Sancta Sanctorum; probe sciens, pro sua sapientia, res usu tritas et ex se obvias, expositas esse contemptui: rebus vero quae sepositae sunt ac rarae, quodammodo naturaliter conjunctam esse summam admirationem ac studium. Ad eundem profecto modum, et qui initio certos Ecclesiae ritus praescripserunt apostoli et patres, in occulto silentioque mysteriis suam servavere

dignitatem. Neque enim omnino mysterium est, quod ad populares ac vulgares aures effertur. Haec est ratio, cur quaedam citra scriptum tradita sint, ne dogmatum notitia neglecta, propter assuetudinem vulgo veniret in contemptum. Aliud utique est dogma, aliud praedicatio. Nam dogmata silentur, praedicationes [1]) vero publicantur. Est autem silentii species etiam obscuritas, qua utitur Scriptura, intellectu difficilem reddens dogmatum sententiam, idque ad legentium utilitatem. Hanc ob causam omnes spectamus ad Orientem, cum precamur: pauci tamen novimus quod id facientes, antiquam requirimus pa-

---

1) τὰ δὲ κηρύγματα. Horum nomine hic designari videntur leges ecclesiasticae et canonum decreta, quae promulgari in ecclesia mos erat, ut neminem laterent. Alias tamen hoc nomine etiam ejusmodi praedicationes intelligit, quarum cognitio non omnibus pateret, ut preces liturgicas etc. Cum autem dicit *dogmata sileri*, adverti debet, Basilium de s. Scripturis potissimum loqui, in quibus plura dogmata traditione ad nos transmissa silentur, aut obscure proponuntur; *est autem*, ut mox dicit, *silentii species etiam obscuritas*. In ipsa etiam Ecclesia catechumenis multa abscondi solebant, nec statim tradebatur symbolum, unde Celsus doctrinam christianam vocababat κρύφιον δόγμα. Cf. edit. maur. in h. l. et quae de disciplina arcani, de qua s. Basilius praeclare disserit, annotavimus opusc. XXIII, 6 ss.

triam, videlicet paradisum, quem plantavit Deus in Eden ad Orientem (Gen. 2, 8). Erecti itidem perficimus deprecationes in una sabbati [1]), sed rationem non omnes novimus. Non enim solum quod veluti simul cum Christo resuscitati, quae sursum sunt quaerere debeamus, in die resurrectionis datae nobis gratiae stando precantes nosmetipsos commonefacimus, sed quod is dies videatur aliquo modo imago venturi seculi. Eoque cum sit principium dierum, non primus a Moyse, sed unus appellatus est. *Facta est enim*, inquit, *vespera, et factum est mane dies unus* (Id. 1, 5), tamquam qui saepe recurrat. Igitur unus est idem et octavus, unum illum singularem ac verum octavum, cujus et Psalmista in quibusdam psalmorum inscriptionibus meminit, per se significans statum videlicet hoc tempus secuturum, diem non desiturum, vesperae nescium, successoris expertem, aevum illud nunquam finiendum, nec unquam senescens. Necessario igitur in hoc die Ecclesia suos alumnos docet, preces suas stando absolvere, ut assidua commonitione vitae illius nunquam desiturae, non negligamus ad eam demigrationem parare viati-

1) *In una Sabbati* i. e. die dominica.

cum. Quin et totum illud quinquaginta dierum tempus, admonitio est resurrectionis, quam in altero seculo expectamus. Nam unus ille et primus dies septies multiplicatus, septem sacrae Pentecostes hebdomadas absolvit. A primo enim incipiens in eumdem desinit, per similes, qui in medio intercedunt, dies quinquagies evolutus. Unde et aeternitatem similitudine refert, dum velut in motu circulari, ab iisdem orsus signis in eadem desinit. Quo in die corporis erecto habitu precari potius nos Ecclesiae ritus docuerunt, nimirum per evidentem commonitionem quasi transferentes mentem nostram a praesentibus ad futura. Insuper et quoties genua flectimus et rursus erigimur, ipso facto ostendimus, quod ob peccatum in terram delapsi sumus, et per humanitatem ejus, qui creavit nos, in coelum revocati sumus.

67. Deficiet me dies, si Ecclesiae mysteria citra scriptum [1]) tradita pergam recensere.

---

1) τὰ ἄγραφα, quae s. Scripturis non continentur: nam s. Basilium τὰ ἄγραφα, opponere iis, quae s. Scripturis non continentur, patet ex sequentibus, ubi provocat adversarios, ut proferant probationem profecto non ex quocunque scripto, sed ex Scripturis, e quibus in primis pneumatomochi doctrinam catholicam de Spiritu s. et hinc consequentem doxologiam impugnabant. Cf. etiam infra n. 71.

Omitto caetera: ipsam fidei professionem in Patrem et Filium et Spiritum sanctum, e quibus habemus scriptis? Etenim si quoniam ex baptismi traditione, juxta pietatis consecutionem, ut baptizamur, ita et credere debemus, similem baptismo professionem exhibemus; concedant etiam nobis, ut juxta eandem consequentiam glorificationem fidei consimilem persolvamus. Quod si glorificandi modum veluti scripto non traditum rejiciunt, proferant nobis et professionis fidei et ceterorum, quae commemoravimus, probationem e Scripturis. Adhaec cum tam multa sint, quae scripto prodita non sunt, et tantum habent momenti ad pietatis mysterium; unicam dictiunculam, quae a majoribus ad nos devenit, non concedent, quam nos ex inaffectata consuetudine in ecclesiis, quae perversae et corruptae non sunt, permanentem invenimus, haud mediocrem rationem habentem, neque mediocre adjumentum ad mysterii vim afferentem?

68. Dictum quidem est quae sit vis utriusque pronunciationis. Dicetur autem et rursum, ubi concordent inter sese, et ubi differant: non quod inter se pugnent per contrarietatem, sed quod utraque peculiarem afferat intellectum ad pietatem. Nam praepositio *in*

ea, quae ad nos spectant magis declarat: at praepositio *cum* exprimit communionem Spiritus cum Deo. Quapropter vocibus ambabus utimur, altera quidem dignitatem Spiritus exprimentes, altera gratiam, quae in nobis est, enunciantes. Sic et in Spiritu et cum Spiritu offerimus gloriam Deo: nihil ex nobis dicentes, sed ex tradita a Domino doctrina, velut e regula, ad ea, quae conjuncta sunt, sibique invicem cohaerent, ac necessariam in mysteriis copulationem habent, dictionem transferentes. Nam eum, qui in baptismate connumeratus est, necessario judicamus et in fide oportere copulari. Professionem autem fidei, velut initium quoddam ac matrem glorificationis fecimus. Sed quid faciendum est? Nunc enim doceant nos, ne baptizemus, quemadmodum accepimus; aut ne credamus, quemadmodum baptizati sumus; aut ne glorificemus, quemadmodum credimus. Demonstret enim aliquis, aut non esse necessariam et indivulsam horum inter se consequentiam, aut in hisce novitatem non esse totius destructionem. At non desinunt isti sursum deorsum jactare, glorificationem cum sancto Spiritu carere testimonio, carere scriptura, et alia hujusmodi. Dictum est quidem nihil referre ad sensum, sive dicas: Gloria Patri

et Filio et Spiritui sancto, sive dicas: Gloria Patri et Filio cum sancto Spiritu. Non igitur fas est cuiquam syllabam *et* ex ore Domini profectam rejicere, aut expungere: nec quidquam vetat alteram, quae idem pollet, recipere: quae quomodo cum illa vel conveniat vel discrepet, superius demonstravimus. Confirmat autem sententiam nobis et Apostolus, indifferenter utraque voce utens interdum ita loquens: *In nomine Domini Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri* (1. Cor. 6, 11); ac rursus: *Congregatis vobis et meo Spiritu cum virtute Domini Jesu* (Id. 5, 4); nihil interesse ratus, sive conjunctione, sive praepositione ad nominum conjunctionem utaris.

CAPUT XXVIII.

Quod quae de hominibus dicit Scriptura tamquam una cum Christo regnantibus, ea de Spiritu dici non concedunt adversarii.

69. Videamus porro an defensionem aliquam patribus nostris super hujusmodi usu possimus excogitare. Nam qui nobis ita loquendi fuerunt auctores, magis quam nos haerent in crimine. Paulus igitur Colossensibus scribens: *Et vos*, inquit, *cum essetis mortui delictis ac praeputio, vivificavit si-*

mul cum Christo (Coloss. 2, 13). Num igitur toti populo et Ecclesiae donavit Deus vitam, quae est cum Christo, sancto autem Spiritui non est vita cum Christo? Quod si istud vel animo concipere impium est, annon pium fuerit, ut habet natura, ita etiam professionem conjunctim persolvere? Adhaec, annon extremi stuporis est fateri sanctos esse cum Christo (siquidem Paulus peregrinans a corpore praesens est apud Dominum (2. Cor. 5, 8); et ubi emigravit, jam cum Christo est), hos vero Spiritui, quantum quidem in ipsis est, neque hoc tribuere ut aeque saltem atque homines cum Christo sit? Quin et Paulus seipsum Dei cooperatorem appellat in administratione Evangelii: sed Spiritum sanctum, per quem in omni creatura, quae sub coelo est, fructificat Evangelium, si cooperatorem appellemus, hic quoque impietatis nos reos peragent? Et ut videtur, vita sperantium in Domino abscondita est cum Christo in Deo: cumque Christus apparuerit vita nostra, tum et ipsi cum eo apparebunt in gloria (Coloss. 3, 3. 4). Ipse autem Spiritus vitae, qui liberavit nos a lege peecati, nequaquam est cum Christo, neque in vita latente et abscondita cum illo, neque in manifestatione gloriae, quam nos in sanctis patefaciendam

esse exspectamus? *Heredes Dei et coheredes Christi nos sumus* (Rom. 8, 17): Spiritus vero exheres est, et exsors communionis Dei et Christi ejus? *Et ipse quidem Spiritus testimonium perhibet spiritui nostro, quod simus filii Dei* (Ibid. 16): nos vero Spiritui, ne ejus quidem societatis, quam illi cum Deo esse a Domino didicimus, testimonium praebemus? Porro quod est amentiae caput, nos per fidem in Christum, quae est in Spiritu, resurrecturos cum illo et simul cum illo sessuros esse in supercoelestibus speramus, cum transformaverit corpus humilitatis nostrae ab animali ad spirituale: Spiritui vero non consessum, non gloriam, non aliud quidquam eorum, quae ab ipso habemus, impertimus? sed quibus nos ipsos esse dignos, ex ejus qui promisit non mendaci munere, credimus, horum nihil Spiritui sancto, quasi superent illius dignitatem, cocedimus? Et tibi quidem pro merito licet semper esse cum Domino: et exspectas, ut raptus in nubibus in occursum in aërem, semper sis cum Domino (1. Thess. 5, 16); Spiritum autem nunc esse cum Christo negas? Qui scilicet eum, qui ipsum cum Patre ac Filio numerat ac locat, expellis et ejicis, velut qui impietatem non ferendam admiserit.

70. Pudet reliqua adjungere; quod tu quidem exspectas fore, ut cum Christo glorificeris: *Siquidem simul affligimur, ut simul quoque glorificemur* (Rom. 8, 17): Spiritum autem sanctificationis non glorificas simul cum Christo, quasi ne pari quidem tecum honore dignum. Et tu quidem speras te cum eo regnaturum, Spiritum vero gratiae afficis contumelia, servi famulique locum illi assignans. Atque haec dico, non ut dumtaxat ostendam tantumdem honoris deberi Spiritui in glorificatione, sed ut illorum dementiam redarguam, qui ne hoc quidem illi concedunt, sed velut impietatem horrent Spiritus cum Patre et Filio in gloria consortium. Quis potest haec absque gemitu commemorare? An non manifestum est, ita ut vel puer intelligat, ea quae nunc fiunt prooemia esse defectionis fidei, quam minatus est Dominus? Quibus contradici fas non erat, ea facta sunt ambigua. Credimus in Spiritum, et nostris ipsorum professionibus repugnamus. Baptizamur, et rursum pugnamus. Ut vitae auctorem invocamus, et ut conservum despicimus. Cum Patre et Filio Spiritum accepimus, et eum ut creaturae partem contemptui habemus. Isti autem, quid orare debeant nescientes, si eo adducuntur, ut aliquid etiam magnifice

loquantur de Spiritu, perinde quasi dignitatem ipsius assequantur; quod in dictis modum excedit, reprimunt. Quos suam infirmitatem deplorare oportebat: quoniam idonei non sumus, qui pro beneficiis, quibus reipsa afficimur, verbis gratias agamus. Superat enim omnem intellectum, ac sermonis naturam redarguit, cum ea ne minimam quidem dignitatis illius partem adaequet, juxta verba libri, qui inscribitur Sapientia: *Exaltate enim*, inquit, *quantumcunque potueritis, superat enim et adhuc, et exaltantes eum multiplicate. Nolite laborare, non enim assequemini* (Eccli, 43, 33. 34). Profecto terribiles vobis istius modi sermonum reddendae rationes, qui a Deo mentiri nescio audistis, irremissibilem esse blasphemiam in Spiritum sanctum (Luc. 12, 10).

CAPUT XXIX.

Enumeratio virorum in Ecclesia illustrium, qui in scriptis suis usi sunt hac voce *cum*.

71. Sane contra id quod dicunt, glorificationem *cum Spiritu* carere testimonio, nec in Scripturis extare, illud dicimus: Si nihil aliud est receptum absque Scripturis, ne hoc quidem recipiatur: sin plurima arcana citra

scriptum recepta sunt nobis, cum aliis pluribus et hoc recipiemus. Arbitror autem apostolicum esse, etiam non scriptis traditionibus inhaerere. *Laudo enim*, inquit, *vos, quod omnia mea meministis, et quemadmodum tradidi vobis, traditiones tenetis* (1. Cor. 11, 2). Et illud, *Tenete traditiones quas accepistis sive per sermonem, sive per epistolam* (2. Thess. 2, 14): quarum una est et haec, de qua nunc agimus, quam qui ab initio praescripserunt, tradideruntque posteris, usu semper simul cum tempore progrediente ipsam longa consuetudine in ecclesiis irradicarunt. Ergo si velut in tribunali, probationibus e scripto destituti, multos vobis testes producamus, nonne sententiam absolventem a vobis consequemur? Ego quidem arbitror: *In ore siquidem duorum ac trium testium stabit omne verbum* (Deut. 19, 15). Quod si etiam temporis diuturnitatem pro nobis facientem vobis evidenter ostendamus, annon videbimur vobis probabilia dicere; non posse litem istam jure nobis intendi? Veneranda enim sunt quodammodo vetusta dogmata, quae ob antiquitatem ceu canitiem quandam habent quiddam reverendum. Enumerabo itaque vobis hujus dictionis patronos vindicesque (simul enim aestimatur in eo quod tace-

tur, etiam tempus), neque enim ex nobis primum initium sumpsit. Qui potuit? Nimirum nos revera hesterni sumus, quemadmodum dicit Job (Job. 8, 9); saltem si tam longi temporis, quod huic consuetudini aequale est, habeatur ratio. Equidem ipse, si modo par sit me quod mihi proprium est dicere, vocem hanc tamquam paternam quandam hereditatem conservo, acceptam a viro multum temporis in servitio Dei versato, per quem et baptizatus sum, et Ecclesiae ministerio admotus. Ceterum cum apud me reputo, an quis veterum ac beatorum virorum his, quibus nunc reclamatur vocibus, usus sit, multos reperio et ob antiquitatem fide dignos, et accurata, non secundum hos homines, scientia ornatos; quorum alii praepositione, alii conjunctione in glorificatione sermonem copulantes, nihil diversum sane quod ad rectam attinet pietatis intelligentiam, existimati sunt facere.

72. Irenaeus ille, et Clemens romanus, et Dionysius romanus, et alexandrinus Dionysius, id quod etiam auditu mirum est, in secunda ad sibi cognominem epistola *De accusatione ac defensione*, hunc in modum finivit sermonem. Transcribam autem vobis ipsa hominis verba. „His omnibus," inquit, „con-

gruenter et nos, forma etiam ac regula a presbyteris, qui ante nos vixerunt, accepta, concordibus vocibus cum illis gratias agentes, tandem nunc vobis scribere desinimus. Deo autem Patri et Filio Domino nostro Jesu Christo cum sancto Spiritu gloria et imperium in secula seculorum. Amen." Nec quisquam dicere possit haec correcta fuisse ac immutata. Neque enim ita sermonem confirmasset, dicens videlicet accepisse se formam ac regulam, si *In Spiritu* dixisset: hujus enim vocis usus creber est. At illud erat, quod egebat defensione. Qui quidem et in medio scripti sic loquitur adversus sabellianos: „Si eo quod tres sunt hypostases, divisas esse dicunt, tres sunt etiamsi nolint: aut divinam Trinitatem prorsus e medio tollant." Ac rursum: „Divinissima enim ob id etiam post unitatem Trinitas est." Sed et Clemens simplicius: „Vivit," inquit, „Deus et Dominus Jesus Christus et Spiritus sanctus." Irenaeus autem qui vicinus fuit apostolorum temporibus, quomodo faciat mentionem Spiritus, disputans adversus haereses, audiamus. Eos „vero," inquit (l. 5. c. 8. n. 2), „qui effrenes sunt et feruntur ad suas concupiscentias, nullum habentes divini Spiritus desiderium, merito Apostolus carnales vocat" (1. Cor. 3, 3). Et

alibi (l. 5. c. 9. n. 3) dicit idem: „Ne expertes facti divini Spiritus, frustremur regno coelorum, inclamat Apostolus, quod caro non possit hereditatem capere regni coelorum“ (Id. 15, 50). Quod si cui et Eusebius palaestinus propter multiplicem experientiam idoneus videtur, cui habeatur fides; et ex illo voces easdem ostendimus in dubitationibus de priscorum multiplici conjugio. Loquitur enim hunc in modum, se ad dicendum excitans: „Sanctum prophetarum Deum lucis auctorem per Salvatorem nostrum Jesum Christum cum sancto Spiritu invocantes.“

73. Jam vero et Origenem in multis Psalmorum expositionibus deprehendimus, cum sancto Spiritu gloriam deferentem Deo, virum qui non omnino sanas habet in omnibus de Spiritu opiniones: nihilominus et hic multis in locis reveritus consuetudinis robur, pias voces emisit de Spiritu: qui quidem in sexto, ni fallor (*nunc* l. 8), libro enarrationum in Evangelium Joannis, etiam adorandum Spiritum evidenter pronunciat, ita scribens ad verbum: „Quoniam aquae lavacrum significat purgationem animae ab omnibus malitiae sordibus ablutae, nihilo tamen minus et per seipsum, ei qui seipsum praebet divinitati adorandae Trinitatis, per virtutem

invocationum donorum principium ac fontem habet. Ac rursum in commentariis, quibus exponit epistolam ad Romanos: Sacrae, inquit, virtutes capaces sunt Unigeniti et sancti Spiritus Deitatis. Ad hunc modum, opinor, traditionis vis saepe compulit homines etiam suis ipsorum dogmatibus contradicere. At nec africanum historicum [1]) talis glorificandi forma praeteriit. Siquidem constat in quinta de temporibus epitoma et ipsum ad hunc loqui modum: Nos enim, qui et illorum verborum modum didicimus nec ignoramus fidei gratiam, gratias agimus Patri, qui nobis suis creaturis praebuit universorum Servatorem ac Jesum Christum, cui gloria, majestas cum sancto Spiritu in secula. At de ceteris fortassis dubitari possit, aut credi possint immutata eam rationem habere, ut fraus aegre deprehendi possit, cum in unica syllaba positum sit discrimen. Verum quae pluribus verbis dicta citavimus, ea nec insidias admittunt, et ab ipsis libris paratum habent testimonium. Porro quod alioqui fortassis humilius foret, quam ut in medium adducatur, sed ei tamen, qui de novitate accusatur, per-

---

1) *Historicum africanum* scil. Julium palaestinum ex oppido Emmaus, qui claruit c. a. 230.

utile propter temporis antiquitatem, hoc quoque nunc adjicimus. Visum est patribus nostris vespertini luminis gratiam haudquaquam silentio accipere, sed mox ut apparuit agere gratias. Quis autem fuerit auctor illorum verborum, quae dicuntur in gratiarum actione ad lucernas, dicere non possumus. Populus tamen antiquam profert vocem, neque cuiquam unquam visi sunt impietatem committere, qui dicunt: Laudamus Patrem et Filium et Spiritum sanctum Dei. Quod si quis etiam novit Athenogenis hymnum, quem tamquam aliud aliquod valedictionis donum discipulis suis reliquit, festinans jam ad consummationem per ignem; is novit et martyrum sententiam de Spiritu. Et haec quidem hactenus.

74. Ceterum Gregorium [1]) magnum et illius voces quo loco ponam? Annon cum apostolis et prophetis? Virum qui eodem spiritu quo illi versatus, quique sanctorum vestigiis per omnem vitam inhaesit, quique evangelicae conversationis vigorem, quamdiu vixit, praestitit. Equidem hoc dixerim, injuria affecerimus veritatem, si non animam illam annumeremus iis, qui Deo juncti sunt, qui ve-

1) *Gregorium* scil. Thaumaturgum dictum,

lut insignis magnaque lucerna in Ecclesia Dei resplenduit, qui e Spiritus ope tremendam habuit adversus daemones potestatem. Tantem vero sermonis gratiam acceperat ad obedientiam fidei inter gentes, ut acceptis non plus septemdecim christianis universum populum et urbanum et rusticanum per agnitionem adjunxerit Deo. Ille et fluminum aquas in diversum vertit, praecipiens illis in magno nomine Christi; et paludem exsiccavit, belli causam praebentem fratribus avaris. Ceterum praedictiones de futuris ejusmodi sunt, ut nihilo sit inferior ceteris prophetis. Sed omnino perlongum fuerit viri percensere miracula: qui propter donorum excellentiam, quae in ipso operabatur Spiritus in omni virtute et signis ac prodigiis, ab ipsis veritatis hostibus alter Moyses appellabatur. In tantum in illo in omnibus tum dictis tum factis, quae per gratiam peragebantur, veluti lumen quoddam refulgebat, coelestis virtutis indicium, quae ex occulto assectabatur illum. Hujus adhuc etiamnum magna est apud ejus regionis homines admiratio, novaque ac semper recens memoria sic infixa est ecclesiis, ut nullo tempore obsolescat. Itaque non factum aliquod, non dictum, non ritum ullum mysticum, ultra quam ille reliquit, Ecclesiae

adjecerunt. Quapropter etiam multa ex his, quae apud illos aguntur, imperfecta esse videntur, propter institutionis antiquitatem. Nam qui in ecclesiarum administrationem successerant, nihil ex his, quae post illum excogitata sunt, loco additamenti voluerunt recipere. Unum itaque ex Gregorii institutis est etiam ille ipse glorificationis modus, cui nunc contradicitur, ex illius traditione in Ecclesia custoditus. Nec multum fuerit negotii ei, qui iter breve susceperit, super his certitudinem accipere. Hanc fidem et Firmiliano nostro fuisse, testantur libri quos reliquit. Insuper et Meletium illum admirandnm [1]) in eadem fuisse sententia, narrant qui cum illo vixerunt. Sed quid opus est vetera commemorare? Sed et nunc in Oriente nonne hoc uno potissimum eos, qui pie sentiunt, agnoscunt, hac voce veluti quodam signo suos ab alienis dijudicantes? Ut autem ego e quodam mesoptamio audivi, viro et linguae pe-

---

1) *Meletium*, nou antiochenum, Basilio aequalem, imo superstitem, sed Meletium memorat ponticarum regionum episcopum, quem Eusebius hist. l. 7. c. 32. *mel atticum* vocari solitum ac plurimis sanctitatis et doctrinae ornamentis praeditum fuisse dicit, seque illius consuetudine, dum persecutionem fugiens in Palaestina degeret, totis septem annis usum fuisse.

rito, et sententia incorrupto, ne fieri quidem potest ut aliter lingua vernacula loquantur etiamsi velint: sed necesse illis est ut per syllabam *et* vel potius per voces, quae idem pollent quod illa, juxta proprietatem linguae regionis illius glorificationem proferant. Quin et cappadoces sic juxta regionis morem loquimur, jam tum in linguarum divisione dictionum utilitatem providente Spiritu. Quid porro Occidens totus, propemodum ab Illyrico usque ad fines nostri orbis? Nonne hanc vocem tuetur?

75. Qui fit igitur, ut ego sim innovator et recentiorum verborum architectus? cum totas nationes, civitates et consuetudinem omni hominum memoria vetustiorem, insuper et viros Ecclesiae columnas, omni scientia ac virtute Spiritus claros, duces ac patronos hujus vocis exhibeam? Ob haec hostilis illa acies adversus nos commota est, omnisque civitas, vicus, et omnes extremi fines pleni sunt nos calumniantium vocibus. Molesta quidem haec ac lugenda cordibus quaerentium pacem: verum quoniam est magna patientiae merces, toleratas pro fide afflictiones secutura, praeter haec et gladius splendescat, et securis acuatur, et ignis ardeat babylonico illo vehementius, et omnia

suppliciorum instrumenta in nos moveantur; quod ad me quidem attinet, nihil arbitror formidabilius, quam non formidare minas, quas Dominus in Spiritum blasphemias jacientibus intentavit. Igitur apud cordatos homines ad purgationem mei sufficiunt haec quae dicta sunt, quod recipimus vocem adeo gratam ac familiarem sanctis, insuper et tam diutino usu confirmatam. Nam ex quo tempore est annunciatum Evangelium usque ad praesens, ostenditur in ecclesiis usitata fuisse: et quod est omnium maximum, pium ac religiosum sensum habere demonstratur. Ceterum apud magnum illud tribunal, quam nobis excusationem apparaverimus? Nimirum quod induxit nos ad gloriam Spiritus, primum honos illi habitus a Domino, in baptismate Spiritum adjungente sibi et Patri (Matth. 28, 19): praeterea, quod quisque nostrum per talem initiationem ad Dei cognitionem institutus est: super omnia vero terror minarum arcens omnem indignitatis et humilioris opinionis cogitationem. Adversarii porro quid tandem dicturi sunt? Quam blasphemiae excusationem afferent? qui neque honorem, quem Dominus tribuit Spiritui, reveriti sunt, nec minis illius deterriti. Istis quidem liberum est de suo consultare negotio,

aut etiam mutare consilium. Ipse vero optarim, maxime quidem ut Deus bonus det suam pacem, quae ita in cordibus omnium praesideat, ut isti qui in nos fremunt, et in nos atrociter conglomerati insurgunt, in spiritu lenitatis et caritatis compescantur. Quod si prorsus efferati sunt, nec mansuescere possunt, certe det nobis illorum facta tolerante ferre. In summa, qui mortis sententiam in sese habent, his molestum non est pro fide affligi: sed maxime intolerabile est pro ea non certasse, quandoquidem athletis non perinde grave est in certamine plagas accipere, quam ne admitti quidem omnino in stadium. Aut fortassis hoc erat silentii tempus (Eccl. 3, 7) juxta sapientem Salomonem. Nam quid prodest revera clamare adversus ventum, cum tempestas adeo violenta vitam occupet, a qua mens quaelibet eorum, qui verbo initiati sunt, ut oculus in quo pulveris aliquid insidet, ita ratiocinationum falsarum errore oppleta, confusa est: quaelibet aures gravissimis et insolitis sonis obtunduntur, turbine vero circumaguntur omnia, suntque in periculo ruinae?

CAPUT XXX.

Expositio praesentis ecclesiarum status.

76. Cui igitur comparabimus praesentem statum? Profecto similis praelio navali, quod ex veteribus offensis viri quidam bellis nauticis assueti ac bellaces, dum multum inter sese odium alunt, suscitarunt. Nunc igitur in hac imagine mihi specta classem utrinque adverso impetu horrendum in modum ingruentem; mox ira jam eo erumpente ut sit immedicabilis, congressos dimicare. Pone, si vis, violento turbine circumagi classem, caliginemque densam e nubibus incumbere, adeoque obscurare omnes rerum visibilium species, ut nulla jam sit amicorum et hostium discretio, propterea quod ob confusionem symbola militaria sint ignota. Huic imagini evidentiae ergo addamus etiam mare intumescere, atque ab imo sursum ferri, ac vehementem imbrem e nubibus deorsum erumpere, horribilemque procellam ingentibus ac decumanis fluctibus exsurgere: post haec ventis undique concursantibus totam classem inter se cum fragore collidi, atque ex iis, qui in acie stant, alios quidem castra sua prodere atque flagrante praelio transfugere; alios vero cogi, ut pariter et scaphas impellant a ventis

actas, et occurrant irrumpentibus, seseque mutuo per seditionem trucident: quam seditionem partim invidia adversus praestantiores, partim quae singulis adest vincendi cupiditas excitavit. Ad haec cogita confuso quodam et indiscreto sonitu universum illud mare compleri, partim e ventorum strepitu, partim e collisione navium, partim ex undarum impetu ferventium, partim ex vociferatione praeliantium varias voces ob ingruentia mala emittentium, ut neque naucleri, neque gubernatoris exaudiatur vox, sed sit ingens quaedam perturbatio confusioque, incredibili quadam malorum magnitudine, ob vitae desperationem, omnem eis peccandi licentiam afferente. Adjice iisdem et immedicabilem quemdam morbum, gloriae adipiscendae insanam cupiditatem, adeo ut nave jam in fundum prolabente ipsi vectores de primatus contentione nihil remittant.

77. Transi jam ab imagine ad ipsum mali exemplar. Annon olim videbatur quodam modo arianum schisma, in adversariam Ecclesiae Dei partem separatum, in hostium acie ipsum per se solum obsistere? Verum postea-quam e longa atrocique contentione usque ad manifestum certamen in nos instructi sunt, tum denique bellum in multas partes juxta

modos innumerabiles dissectum est, sic ut partim ob communem simultatem, partim ob privatam suspicionem omnibus odium implacabile esset. Haec vero tempestas ecclesiarum qua tandem marina procella non est atrocior? In qua ut omnes patrum termini loco moti sunt, ita omne fundamentum, et si quod dogmatum munimentum, convulsum est. Volvuntur insuper et quassantur omnia, putri basi innitentia, dumque alii in alios vicissim impetum facimus, alii ab aliis subvertimur. Etsi te prior non percusserit hostis, is qui auxiliatur, vulnerat. Quod si ceciderit ictus, commilito jam insurgit. Tantum inter nos habemus societatis, quantum communi odio adversarios prosequimur. Ubi porro praeterierint hostes, jam nos inter nos hostes videmus esse. His de causis quis enumerare possit naufragiorum multitudinem, vel eorum qui hostium impressione demerguntur, vel qui ex occultis sociorum insidiis occidunt, vel qui per imperitiam ducum pereunt; cum ecclesiae una cum ipsis hominibus, haereticorum dolis velut sub aqua latentibus scopulis illisae, perditae sint: alii vero ex hostibus salutiferae passionis, qui gubernacula occuparunt, circa fidem naufragium fecerint? Ceterum turbae ab hujus

mundi principibus proficiscentes qua non procella, quo non turbine horribilius subvertunt populos? Ecclesias vero caligo quaedam adeo plane tristis ac moesta occupat, videlicet luminaribus mundi, quae Deus posuerat ad illuminandas populorum animas, domo profligatis. Porro immodica jam inter ipsos vincendi contentio, cum jam immineat terror minitans ruinam universi, adimit mali sensum. Nam privata simultas plus est quam commune publicumque bellum, dum adversarios vincendi gloria praefertur publicae omnium utilitati, quibus praesens temporariaque gloriae voluptas prior ac potior est praemiis in posterum repositis. Eoque omnes pariter quocunque possunt modo interfectrices manus sibi invicem afferunt. Acerbus autem quidam clamor eorum, qui ex contentione sese mutuo collidunt, confusaque vociferatio, et indistinctus sonitus e nunquam silentibus tumultibus, totam prope jam Ecclesiam implevit, per excessus ac defectus rectum pietatis dogma subvertentibus. Nam alii quidem ad judaismum, ob personarum confusionem: alii contra ad paganismum per naturarum contrarietatem deferuntur: adeo ut nec divinitus inspirata Scriptura inter illos sequestram agere possit, nec apostolicae tra-

ditiones illos inter se conciliare valeant. Sed unicus amicitiae finis est ad gratiam loqui: ac sufficiens est inimicitiae causa, opinionibus dissentire. Porro erroris similitudo res est quavis conjuratione firmior ad seditionis societatem. Theologus vero quilibet est, is etiam, qui maculis innumerabilibus animam habeat notatam. Hinc rerum novatoribus multa copia simul excitantium seditionem. Itaque qui seipsos suis elegere suffragiis, quique affectant principatum, ii ecclesiarum praefecturas sortiuntur, repulsa sancti Spiritus administratione: jamque prorsus evangelicis ritibus ob sublatum rerum ordinem confusis, ineffabilis est ad praefecturas irruptio, unoquoque eorum qui ambitione laborant sese in dignitates per vim intrudente. Jam vero gravis quaedam anarchia ab hoc principatus amore populos invasit: unde irritae sunt prorsus ac inanes praefectorum exhortationes, dum nemo se magis alteri auscultare, quam aliis imperare debere, ob factum ex inscitia conceptum existimat.

78. Has ob res silere utilius judicavi, quam loqui, tamquam hominis vox per tantos tumultus exaudiri non possit. Nam si vera sunt quae dixit Ecclesiastes: *Verba sapientium in quiete audiri* (Eccl. 9, 17) plurimum abest,

ut in hoc statu rerum de his loqui conveniat. Me vero etiam illud propheticum dictum reprimit: *Intelligens in tempore illo tacebit: eo quod tempus malum est* (Amos. 5, 13), in quo alii quidem supplantant, alii vero insultant lapso, alii vero applaudunt. Sed qui labascenti manum ex misericordia porrigat, nullus est; quamquam juxta legem veterem ne is quidem, qui vel jumentum inimici sub onere collapsum praeterierit (Exod. 23, 5), caret reprehensione. Sed non itidem fit hisce temporibus. Quinam fieret? Quando refrigerata omnium caritate, sublata est fratrum conspiratio, concordiae vero etiam nomen ignoratur; sublatae sunt autem etiam amicae admonitiones, nusquam viscera christiana, nusquam lacryma ex commiseratione. Non est qui infirmum in fide suscipiat, sed tantum odium inter tribules exarsit, ut quisque magis de proximi lapsibus, quam de propriis recte factis exsultet. Quemadmodum autem in contagiis pestilentiarum etiam ii, qui summa cura servant victus rationem, tamen iisdem morbis quibus alii laborant, dum ob consuetudinem eorum, qui corrupti sunt, opplentur ipsi aegrotatiune: itidem nunc omnes similes inter nos facti sumus, a contentione, quae nostros animos occupavit, ad ma-

lorum aemulationem perducti. Hinc implacabiles et amari sedent erratorum examinatores, iniqui vero et malevoli recte factorum judices: ac tantum, ut videtur, malum nobis insedit, ut ratione destituamur magis, quam ipsa animalia bruta. Siquidem illa, quae sunt ejusdem generis, inter sese consociantur: at nobis atrocissimum bellum est adversus domesticos.

79. Itaque propter has omnes causas silendum erat, sed in diversam partem retraxit caritas, non quaerens quod ipsius est (1. Cor. 13, 5), ac vincere cupiens omnem temporum ac rerum difficultatem. Quin et pueri qui fuerunt in Babylonia (Dan. 3, 12) docuerunt nos, etiamsi nemo sit qui pietati suffragetur, tamen privatim quod officii nostri est peragere, qui quidem ex incendio medio canebant hymnos Deo, haud reputantes multitudinem aspernantium veritatem, sed sibi invicem sufficientes, cum essent tres. Quapropter ne nos quidem deterruit hostium nubes, sed fixa spe in praesidio Spiritus, cum omni fiducia veritatem annunciavimus. Alioqui foret omnium miserrimum eos, qui conviciis incessunt Spiritum, tam facile adversus piam doctrinam animo efferri ac insolescere, nos vero qui talem habemus protectorem ac pa-

trónum, non audere doctrinam tradere, quae ex majorum traditione perpetua memoriae serie ad nos usque servata fuit. Magis tamen excitavit impetum nostrum igneus caritatis tuae non fictae fervor morumque tuorum gravitas ac taciturnitas, quae res spondebant fore, ut ea, quae dicturi essemus, non prodirent in vulgus, non quod digna sint, quae celentur, sed ne margaritae projiciantur porcis. Et haec quidem hactenus. Quod si tibi de his satis dictum videtur, sit hic sermonis finis; sin minus, nulla invidia est, studiose insidentem inquisitioni, per interrogationem a contentione alienam aliquid addere cognitioni. Dabit enim Dominus aut per nos aut per alios eorum, quae desunt, complementum juxta scientiam, quae dignis subministratur a Spiritu.

INDEX.

	Pag.
Praefatio	1
Cap. I. Prooemium in quo ostenditur necessarias esse de minutissimis theologiae partibus perscrutationes	3
Cap. II. Unde sit orta haereticorum de syllabis observatio.	8
Cap. III. E mundana philosophia natam esse de syllabis sophisticam disputationem . .	10
Cap. IV. Harum syllabarum usum sine discrimine in Scriptura adhiberi	12
Cap. V. Et de Patre dici „per quem“, et de Filio, „ex quo“, et de Spiritu sancto . .	14
Cap. VI. Occurrit iis qui affimant Filium non esse cum Patre, sed post Patrem; ubi et de gloriae aequalitate	22
Cap. VII. Adversus eos qui dicunt non congruenter de Filio dici „cum quo“, sed „per quem“	29
Cap. VIII. Quot modis intelligatur haec particula „per quem,“ et in quo sensu congruentius dicitur „cum quo“: ubi etiam exponitur, quomodo mandatum accipit Filius, et quomodo mittitur	31

Pag.

Cap. IX. Propriae ac distinctae de Spiritu notiones, doctrinae Scripturarum congruentes. 43

Cap. X. Adversus eos qui dicunt non oportere Patri et Filio adjungere Spiritum sanctum. 47

Cap. XI. Praevaricatores esse illos qui negant Spiritum 51

Cap. XII. Adversus eos qui dicunt sufficere baptisma tantum in nomine Domini . . 52

Cap. XIII. Quare apud Paulum angeli simul cum Patre et Filio adjunguntur 54

Cap. XIV. Objectio, quod et in Moysen nonnulli baptizati sunt, et in illum crediderunt; et hujus solutio, ubi et de figuris . . 58

Cap. XV. Responsio ad id quod subinferunt, nos et in aquam baptizari: ubi et de baptismate 64

Cap. XVI. Quod in omni notione Spiritus sanctus inseparabilis est a Patre et Filio, sive in creatione intelligibilium creaturarum, sive in humanarum rerum dispensatione, sive in judicio quod exspectatur 69

Cap. XVII. Adversus eos qui dicunt non connumerari Patri ac Filio sanctum Spiritum, sed subnumerari: ubi et de pia connumeratione summarius fidei decursus . . . 82

Cap. XVIII. Quomodo in professione trium hypostaseon pium monarchiae dogma servamus, ubi et eorum, qui dicunt Spiritum subnumerari, refutatio 87

Cap. XIX. Adversus eos qui dicunt non esse glorificandum Spiritum 95

Cap. XX. Adversus eos, qui dicunt Spiritum nec in servili nec in herili conditione esse, sed in conditione liberorum 100

Pag.

Cap. XXI. Testimonia ex Scripturis Spiritum appellari Dominum 103

Cap. XXII. Confirmatio naturalis communionis Spiritus, eo quod aeque ac Pater et Filius incomprehensibilis sit 107

Cap. XXIII. Spiritus glorificationem esse enumerationem eorum, quae illi adsunt . . 109

Cap. XXIV. Redargutio absurditatis eorum, qui non glorificant Spiritum, ex collatione eorum, quae in creaturis gloria afficiuntur. 110

Cap. XXV. Quod Scriptura hac syllaba „in“ pro *cum* utatur; ubi etiam probatur *et* idem pollere quod *cum* 114

Cap. XXVI. Quot modis dicitur *in*, totidem modis de Spiritu accipi 120

Cap. XXVII. Unde initium habeat syllaba *cum* et quam vim habeat, ubi etiam de Ecclesiae legibus nullo scripto proditis 127

Cap. XXVIII. Quod quae de hominibus dicit Scriptura tamquam una cum Christo regnantibus, ea de Spiritu dici non concedunt adversarii 136

Cap. XXIX. Enumeratio virorum in Ecclesia illustrium qui in scriptis suis usi sunt hac voce *cum* 140

Cap. XXX. Expositio praesentis Ecclesiarum status 152

A. M. D. G.